1910 г
кн VII

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft
der Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ
Українського Наукового Товариства
В КИЇВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:
Мих. Грушевський, Вол. Перетц,
Мик. Василенко.

Книга VII.

КИЇВ.—1910.
З друкарні І. Чоколова, Фундуклеївська, 22.

Зміст VII книги „Записок Українського Наукового Товариства въ Київі“.

Стор.

1. **О. Требін:** Матеріяли до історії української мови з рукописів XV в. київських бібліотек 5
2. **Іван Єрофеїв:** Українські думи і їх редакції 17
3. **М. Стадник:** Гадяцька унія (кінець буде) 65
4. **О. Корольова:** Поділ українського народу на ґрупи дорослости по перепису 1897 року 86
5. **Хроніка** „Українського Наукового Товариства у Київі“. 107
6. **К. Михальчук і Є. Тимченко:** Проґрама до збирання діалектичних одмін української мови (в додатку). . . . . 97—144

Inhalt des VII Bandes der „Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der Wissenschaften in Kiew“.

Ss.

1. **O. Trebin:** Materialien zur Geschichte der ukrainischen Sprache aus in den Kiewer Bibliotheken aufbewahrten Handschriften aus dem XV Jahrh 5
2. **Ivan Jerofejiw:** Die ukrainischen Kobsaren-Lieder („Dumy“) und ihre Redaktionen 17
3. **M. Stadnyk:** Die Union von Hadjač 65
4. **O. Korolowa:** Die Einteilung des ukrainishen Volkes in Altersgruppen nach des Konskription des j. 1897 86
5. Chronik der ukrainischen Gesellschaft der Wissenschaften in Kiew: Bericht über die Tätigkeit der Gesellschaft für das J. 1909 107
6. Programm einer Sammlung der dialektologischen Eigentümlichkeiten der ukrainischen Sprache von **Konstantin Mychalčuk** und **Eugen Tymčenko** (im Angang) . . . . . 97—144

Матеріяли до історії української мови з рукописів XV віку київських бібліотек.

Подав **О. Требін.**

Поміж багатим давнїм матеріялом, що заховуєть ся в київських бібліотеках, на особливу увагу як з боку фільольоґа, так і з боку історика старо-руської літератури, безперечно заслуговують де-які рукописи XV віку.

Їх наукове значіннє для нас у тім, що писані вони тодїшнїми грамотїями Південної Руси і, значить, неодмінно повинні були відбити у собі багато властивостей рідної української мови переписувачів. До сього часу всїх місцевих рукописів XV віку відомо нам коло 35, із них в Михайлівськім-Золотоверхім манастирі є 15 книг, 5—в Києво-Печерській Лаврі, останнї припадають на долю бібліотеки Духовної Академії та Церковно-Археольоґічного Музею, що існує при нїй.

Кермуючись вказівками проф. В. Перетца, а також „Описаніемъ рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ“, проф. М. Петрова, я на протязї 1908—9 академічного року заняв ся науковими студіями їх, поставивши метою спочатку вирізнити ті з рукописів, що мають в собі властивости української мови, а потім відтїнити в них південно-руський вплив і підкреслити український елемент, що внесли переписувачі з добрими замірами перекласти не дуже зрозумілий старо-славянський язик на звичайну мову і пристосувати його слухачам до зрозуміння.

Всї сї церковно-славянські рукописи я на підставі ріжноманїтности в властивостях мови подїляю на три таких катеґорії: 1) рукописи, в котрих, крім церковно-славянських,

виникають і загально-руські риси; 2) рукописи, що містять в собі як загально-руські, так і білоруські властивости, і 3) рукописи з спільними елементами—загально-руськими, білоруськими і чисто українськими.

Позаяк вся моя увага зверталась на рукописи, що містять в собі давноминуле рідної мови, то я зумисне, облишивши мовчки значне число памяток перших двох катеґорій, починаю свої розвідки про памятки, що мають в собі більш-менш і український елемент. Сюди я відношу:

„Измарагд“ (Змараг—147 сторінка) № 488 (1646), писаний уставом XV віку, двома стовбчиками, in folio, на 235 листах паперу; рукопис з дефектами, бо не має ні початку, ні кінця. Містить він у собі ряд святоотцівських слів, притч, поученій, повістей, заповідей, казань, послань, пророцтв, „видѣній“, заголовків котрих я не буду приводить, бо вони показані у проф. Петрова. Рукопис оправлено в папірову палїтурку, певно в 1809 роцї з розказу преосвященного Іринея Фальковського, епископа Чигиринського, тодї, коли більшість старих книг, що заховуєть ся у Михайлівськім манастирі, було оправлено його „иждивеніем“.

„Измарагд“ № 489 (1657)—як і перший—другої редакції. Писано його тим уставом, що наближуєть ся до півуставу кінця XV віку, in 8⁰, на 320 листах. Містить він у собі 162 слові, поученія і сказанія—ті самі (крім перших шости), що є і в № 488 на сторінках 3 –186.

„Південно-руський Апостол“ № 207, рукописна книжка, писана півуставним письмом XV в., in folio, на 210 листах, в шкуратяній палїтурцї.

„Каменець-Стромилівське Євангеліє“ 1411 року (проф. Н. П. Лихачев в останнїй час прийшовъ до висновку, що його повинно віднести до початку XVI ст.; див. „Курс дипломатики“, що читав ся студ. СПБ. Арх. Інст., ст. 240) писано на папері, півуставом, in folio, на 210 к.; в кожаній палїтурцї; № 206.

Покажемо тепер характерні палеоґрафічні властивости тільки двох рукописів—№№ 488 і 489, бо другі два були вже ранїйше описані: „Євангеліє“ д. Крижановським (див. „Рукописныя Евангелія Кіевскихъ книгохранилищъ“, Кіевъ, 1889 г.), а „Апостол“ д. Карпинським (див. „Русскій Филоло-

гическій Вѣстникъ“ за 1888 г., кн. 1). Незайвим буде сказати, що і далї ми вже не користуємось з сих двох праць, а тільки додаємо нові приклади, які незгадані д. д. Крижановським та Карпинським.

Про час написання Ізмарагдів свідчать як фабричні тавра на папері (філїграні), що показують або бичачу голову з хрестом посеред ріг і перевитим гадюкою, або велику і широку тіару, або трохкутнї терези в крузї (№ 488), або руку з хрещатою розеткою (№ 489), а по Ліхачову („Палеографическое значеніе бумажных водяных знаков“, С.-Петербург, 1899 г.) сї філїграни треба виднести від 1462 до 1496 р. р., се б то до кінця XV віку,—на сей час вказує і ґрафіка деяких буков.

Переходимо до фонетичних особливостей наших памяток; зупинимось перш усього на властивостях старої церковно-славянської мови з відгуками середньо-болгарської. Конче виднести сюда треба велике ваганнє при вживаннї глухих, котрі у наших памятках або задержують ся в префіксах,—як напр. **въводить** 1 Из. [1]) 3, **съблюль** 1 Из. 3 v, **съгрешає** Ап. 33, **вълка** Єв. 71, **влъхвы** Єв. 4,—або інколи в корінї:— **лъжею** 1 Из. 12 v, **въли** 1 Из. 8 v,—**ю** 1 Из. 26, **вънъ** 1 Из. 38, і зовсїм рідко в суфіксах: **миноувъшю** 1 Из. 31 v, **снемъше** Єв. 59 v. В більшій части вони замінюють ся чистими: **во ровъ** 1 Из. 14 v, **вомѣнитеся** 1 Из. 16, **волагает во оухо** 1 Из. 18, **леститеся** 1 Из. 21 v, **богатество** 1 Из. 29, 2 Из. 26 v,— або викидують ся зовсїм: **к невгасимѣ** 1 Из. 23, **тма** Єв. 15 v, **скрби** Ап. 82, а як стоять въ кінцї слів, то чергують ся один з одним („Евѳиміевская орѳографія“ виявляєть ся на кожнім кроцї).

Скажемо далї про вживаннє юсів: **ѫ, ѭ**. Малого юса вживаєть ся переважно в значінню **ꙗ** в серединї і при кінцї слів. Великий — зустрічаєть ся рідче. Знаходимо ми въ памятках і заміну їх одного одним, випадків сього дуже мало, але ж все таки є, наприклад: **глѧща** 2 Из. 21, **имѧще** Єв. 20 і поруч **имѫще** Єв. 20, **матѫщеся** 1 Из. 90.

---

[1]) 1 Из. = Измарагд № 488; 2 Из. = Измарагд № 489; Ап. = Південно-руський Апостол; Єв. = Каменець-Стромилівське Євангелїє.

2 Из. 34 v, вѣзбоужайте 1 Из. 40, одежа 1 Из. 42 v 46 v, (bis), вижь (вол. сп.) 1 Из. 38, 2 Из. 14, прихоженіе 1 Из. 38, ис,—, вос — 2 Из. 19, оугажаимь 1 Из. 47 v, повѣжь 1 Из. 53 v, разсоужаѧ 1 Из. 58, рожтвѣ 1 Из. 227 (201 вип.).

4) Після j і мняких шелестівок звуки а і ѧ переходять в „е“ мняке, напр.: продлѫжеют 1 Из. 7, развращеють 2 Из. 60.

5) „О“ переходить в „у“: рѣзѹимець 1 Из. 133,—цю 1 Из. 133 v, оуставльше оученики Єв. 14, мѹнастырь 1 Из. 54, Мѹсеѡмь 1 Из. 111, Ап. 47, Мѹсеи (bis) 1 Из. 26 v.

6) В заіменнику особовім: к собѣ 1 Из. 7, 2 Из. 18, Ап. 38 v, тобѣ 1 Из. 13 13 v, к тобѣ 1 Из. 23, к собѣ 1 Из. 23, Ап. 38 v, собѣ 1 Из. 52, 55 v, 56 v, Ап. 84 v (bis.).

Сюди ж відношу вживанне форм з першим і другим повнóголосом (в Ізмарагдах): не ѡтеребле 1 Из. 4, не соромоти 1 Из. 4 v, головою 1 Из. 5v, пере 1 Из. 6 v, голо 1 Из. 235,—ень 1 Из. 6 v, оухоронити 1 Из. 9, полонъ 1 Из. 11, порѡзных 1 Из. 41 v, ѿ порозни 2 Из. 41, по розновати 1 Из. 47, порозность 1 Из. 47, попелъ 2 Из. 11, 13 v, золотомъ 2 Из. 90, вередиши 1 Из. 118.

Що до прикмет білоруської ортоґрафії, то ми зазначили тут такі випадки:

1) заміну „ѣ“ через „е“ і навпаки: телесный 1 Из 3-аго 1 Из. 34 v, без—1 Из. 36, телес-ѣ 1 Из 13 v, 17, 17 v,—ы 1 Из. 19 v,—а 1 Из. 21 v, телесными 1 Из. 47, телесны 1 Из. 36, 46; разоумеи 1 Из. 4, презрены 1 Из. 4 v, ведь 1 Из. 4 v, поведають 1 Из. 9 v, проповеда 1 Из. 14 v,—ти 1 Из. 18, заповеди 1 Из. 16 v, 45, исповедати 1 Из. 25, медведи 1 Из. 44 v, повеленіе 1 Из. 5 v, болесть 1 Из. 6 v,—и 1 Из. 7, болезни (bis) 1 Из. 7, болезновати 1 Из. 19 v, злеченъ 1 Из. 6 v, лекарѣвь 1 Из. 6 v,—евь (bis) 1 Из. 6 v, стречають 1 Из. 7, клевѣтливы 1 Из. 1 v, соклевѣтающимъ 1 Из. 38, хотеніе 1 Из. 8,—ѧ (bis) 1 Из. 9 v, вечноую 1 Из. 9 v, пременить 1 Из. 11, прѣменить 1 Из. 43 v, насмѣваніѧ 1 Из. 11 v, беда 1 Из. 11,—ы 1 Из. 21 v, лените 1 Из. 11 v, леняшеся

1 Из 28 v, ленивыѧ 1 Из. 32 v, 40, ленивъ 1 Из. 40 v, бежите 1 Из. 11 v, привѣдѣши 1 Из. 12, їерѣи 1 Из. 12 v,—ю 1 Из. 13 v, ерѣивъ 1 Из. 13 v, їерѣемь 1 Из. 33 v, їерѣй 1 Из. 45 v, где 1 Из. 9, сѣрафимь 1 Из. 13, злопомненїа 1 Из. 13, ѿвеща 1 Из. 14,—ю^{т} 1 Из. 22, поспеха 1 Из. 15, прѣходѧщо 1 Из. 15 v, прѣходѧ^{т} 1 Из. 41 v, прелижно 1 Из. 15, повелене 1 Из. 16 v, расмотренїи 1 Из. 17, 28 врѣмѧ 1 Из. 18, ефрѣмъ 1 Из. 18 v, грехы 1 Из. 19, согрѣсехъ 1 Из. 26, венчаеть 1 Из. 22, венца 1 Из. 24 v, изгорѣнїе-изгоренїе 1 Из. 22, дѣмона 1 Из. 27, закхѣй 1 Из. 28 евсѣвїю 1 Из. 33 v, посетисте 1 Из. 37, звѣнѧщи 1 Из. 37, секоуть 1 Из. 41, 41 v, седѧщаѧ 1 Из. 43, изьедаемоу 1 Из. 44 v, заповеди 1 Из. 47 v, старейшинамь 1 Из. 48, 226, изменить 1 Из. 49 v, бедѣ 1 Из. 50 v, посетисте 1 Из. 57, болезнью 1 Из. 57, имение 1 Из. 57, поведають 1 Из. 58... ѿтделисѧ 1 Из. 227, времѧ (bis) 1 Из. 227, повелено 1 Из. 227 v, видениемь 1 Из. 227 v, ленитисѧ 2 Из. 1, ра^{з}смотрении 1 (bis), ленивым 2 Из. 2, ведениꙗ 2 Из. 3 v, заповедь 2 Из. 4, слепцѣ 2 Из. 4 v заповедей 2 Из. 7, ленитисѧ 2 Из. 8 v, оустрелѧ^{е}ть 2 Из. 9, телесны^{х} 2 Из. 11,—ныꙗ 2 Из. 11 v, телесем 2 Из. 11 v, в вецѣ 2 Из. 11 v, венець 2 Из. 12, лицѣмѣрїе 2 Из. 12 v, лицѣмѣрѣ (вок.) 2 Из. 13, сослеплене 2 Из. 13, целовати, целование 2 Из. 15, сѣрпъ 2 Из. 15, бедами 2 Из. 16, оутешение 2 Из. 16 v, сретѣ 2 Из. 16 v, болести 2 Из. 17 v, ѿвещати 2 Из. 18 v; поспешествование Ап. 33, вменисѧ Ап. 33, съгрешае^{м} Ап. 33, бесовска Ап. 33 v, бежа^{т} Ап. 34, доготѣпению Ап. 35, —е Ап. 38, исповедаите Ап. 35, грех,-а Ап. 38 v,—о Ап. 35 v, 38 v, видений Ап. 36, возвестѣте Ап. 37, последоуете Ап. 37, исцелисте Ап. 37 v, пленени Ап. 37 v, совесть Ап. 38,—и Ап. 38 v, дела ковчегоу Ап. 38..; сети Єв. 14 v, посрѣдѣ Єв. 6, чл҃века Єв. 6, 8, именїѧ Єв. 7 v, і т. д. (498 вип.).

2) Де було „и“ без наголосу, там стоїть „е“ і навпаки: дєѡнисьꙗ 2 Из. 3, во истенѹ Єв. 7, сведѣтель Ап. 59, седѧть (bis) 1 Из. 9, василеи 1 Из. 15 v, 18 v, 2 Из. 3, помѧнить

(3 ос.) 1 Из. 37, послѣдние времѧ 2 Из. 77, Ап. 36, сотворете 1 Из. 37, жинитисѧ 1 Из. 49, живущїе въ неи 2 Из. 15 v, ходете 1 Из. 55 (74 вип.).

Переходимо до спільних властивостей білоруської і української мови. Тут треба неодмінно зазначити: 1) отвердіннє звука р—р' у словах: царъ 1 Из. 33, сотворꙋ 2 Из. 56, ѡбращеши 1 Из. 30 v, боржᵀ 1 Из. 21, по моржь 1 Из. 41, звѣръ 1 Из. 44, дщеръ (bis) 1 Из. 46, лазаръ 1 Из. 57, прыношахꙋ 1 Из. 93, хрыстьѧне (ter) 1 Из. 113, 211 v, граду Ап. 80, градый в Єв. 73... (31 вип.).

2) Рівночасно з отвердіннєм Р і інших співзвуків появилось з Ы і И середнє И. Його поява зазначилась цілим рядом випадків мішання Ы і И. В наших рукописах переписувачі вживають Ы замісь И в таких словах: тыи 1 Из. 3, апли 1 Из. 6 v, аплы 1 Из. 6 v, ѿнымь 1 Из. 8, тисѧщи 1 Из. 8 v, ѡны (заім. ос.) 1 Из. 10, милостинею 1 Из. 31, млтина 1 Из. 40, млтиню 1 Из. 41, ѿтвѣти (acc. pl.) 2 Из. 3, 2 Из. 6, лсты себе 2 Из. 12, посланном бити 2 Из. 16 v, смокви (pl.) 33 v Ап., выдите Єв. 3, въ радосты Єв. 30, первие Єв. 5, слишавшихъ Ап. 66, сотворивїй 2 Из. 271, ꙗзици Ап. 79, со ѧзики Єв. 57; бивати 2 Из. 307, слишавъ 1 Из. 201,—шй 208 v, слишащихъ 2 Из. 215, истребыша Ап. 70, ѿ нечитихъ Ап. 88 v, абые Єв. 9.

3) Характерною прикметою являєть ся мішаннє звуків „у“ і „в“, що свідчить про появу осібного звука ў. Се бачимо у словах: вже 1 Из. 11 v, оусего 1 Из. 11 v, в невгасимомь 1 Из. 8 v,—меᵐ 1 Из. 23,—мыи 1 Из. 33 v, повчайте 1 Из. 9 v, втѣшь 1 Из. 11, v, оу мироу 1 Из. 11 v, оузыйде 1 Из. 12, поучала 1 Из 12 і повчаᵡсѧ в тѧ 1 Из. 26, оу го 1 Из. 12, оускорѣ 1 Из. 32, вбогыᵡ 1 Из. 37, вгасаеть 1 Из. 42 v, ненавчиᵐ 1 Из. 46 v, оусѣмь 1 Из. 52, в того 1 Из. 56 v, невгасимый 1 Из. 56 v,... вмѣѧ 1 Из. 235 v, повчають 1 Из. 235 v, оу великой 1 Из. 235, на навченїе 1 Из. 235, оунимаꙗ 2 Из. 5, невгасимы 2 Из. 20.. не вбойтесѧ Ап. 38.. (81 вип.)

4) Після шипячих замісь „е“ без наголосу стоїть „о“, напр. ничого 1 Из. 5, 11 v 17 v, чого 1 Из. 14 v, хотѧщому Єв. 19, гл҃ѧщомоу Ап. 91; вѣставшои 2 Из. 172 v.

5) Зникненнє „и“ з початку слів: маемъ 1 Из. 3 v, маеть 1 Из. 4 v, мае^{т} 1 Из. 5, маешь 1 Из. 6 v, 7 v, мѣлъ 1 Из. 7, ларишна 1 Из. 7 v, 2 Из. 18 v, сходѧщю 1 Из. 13, столкова 1 Из. 21, здаѧти 1 Из. 33, здыханїи 1 Из. 35 v,—е 2 Из. 231, ѡсифъ 1 Из. 36, злишнѧѧ 1 Из. 41 v, меноуѧ Ап. 49, во сполненїе Ап. 64 v... маючи 1 Из. 235 v. (45 вип.).

6) Як результат асіміляції співзвуків по зникненю ъ вийшло мішаннє приіменників из і съ. З одного боку бачимо такі форми з асіміляцією, як—збере^{т} 2 Из. 83, збирае^{т} 1 Из 29 і ін., з другого ряд випадків отожнення згаданних приіменників: с (=з) замісць из: звести 2 Из. 216, з насъ 1 Из. 10.

7) Після того таки зникнення Ъ і Ь в де-яких ґрупах співзвуків (або шелестівок) з'явились переобрази, як наприкл. із чьт появилось шт: што 1 Из. 3 v, (ter), 5, 6, 6 v, 7 v,— бы 7 v,— пак 7 v, што 1 Из. 8, 8 v, 9, 10 (bis), 10 v, 11 (bis), 12, 15, 15 v... штоль 1 Из. 3 v, што^{ж} 1 Из. 1 4, 10, ништо 1 Из. 5, 10, 11 v, нѣшто 1 Из. 9 v, пошто 1 Из. 12 (bis), 14 v.

Про інші особливости ми згадаємо нижче, а тепер зробимо огляд чисто українським фонетичним властивостям.

На першім плянї, звичайно, ставимо перехід звука „Ѣ“ в „И“ і навпаки: ишзѣины 1 Из. 6, херовѣмомь 1 Из. 13, чрьнорѣзець 1 Из. 14, к бѣди 1 Из. 16 v, спикающи 1 Из. 20 v; малахѣѧ 1 Из. 21, свѣдительствꙋють 1 Из. 21, завѣсти 1 Из. 22, оутишатѣ (помилка?) 1 Из. 23, оутишают^{т} 1 Из. 29 v, ѡ грѣси^{х} 1 Из. 25, ѡбѣдѣти 1 Из. 28, завѣсть 1 Из. 36 v, расмотрити 1 Из. 34 v, въ грѣсихъ 1 Из. 50, лицемирный 1 Из. 50 v, призривь 1 Из. 54 v, завѣсть 1 Из. 55, — ю 1 Из. 56, сиѧтель (bis) 1 Из. 227, невидѣнїе 2 Из. 10 v,—и 2 Из. 10 v, никии 2 Из. 17 v, не ѿдили Ап. 33, завѣсть (bis) Ап. 33 v, к завѣсти Ап. 34, нелицемѝна Ап. 34, 36 v,—о Ап. 36 v, въ лицемѝїе А. 35, прѣвѣдѣвъ Єв. 3, свидѣтельство Єв. 7 v... (147 вип.).

В словах: оучитѣль Єв. 40, пѣщь 1 Из. 124, камѣныє 2 Из. 217, 219, ѣ—нове (із е), що з'являєть ся результатом здовження „Е“, після зникнення „Ь“ і „И“.

Перехід Г (= g) в звук придиховий (h) бачимо в таких випадках: ѡсподари 1 Из. 11, изнань 1 Из. 21, блаcловите 2 Из. 19, ѡспоже 2 Из. 246, изна Ап. 93, разнѣваса 1 Из. 125.

Замісць звука „Х“ в тих словах, що взяті із чужих мов, вживаєть ся ф, напр. юрифонъ (bis) 1 Из. 171, нехталимла Єв. 86 v. Тут же згадаємо і про таку ґрупу шелестівок, як „ХВ“, замісць котрої в наших памятках трапляєть ся „Ф“—фалимы 1 Из. 43, фалахоу 1 Из. 37 v, 2 Из. 311 Крім того, замісць „КТ“ (після зникн. Ъ, Ь,—кът) знаходимо „хт“: хто 1 Из. 3 v, 7 v, (в 488 №—скрізь), нихто 2 Из. 26, 77 v.

Розглядаючи далї морфольоґічні властивости рукописів, ми додержувались тієї самої сістеми, що і в першій частинї своєї статї. Поміж характерними випадками церковнославянського тіпа нам трапились такі:

а) В деклїнації

Номінатів одн. від основи на ū: церкы (ст.-сл. црькъі) 1 Из. любы 1 Из. 133.

від основи на а: кнагини 1 Из. 209 v.

від основи на r: мати 1 Из. 30 v, дщи 2 Из. 71.

Ґенїтів одн. від основи на ā (ст.-сл. род. на ѧ): колѧ Єв. 62, боурѧ 1 Из. 125, кнагинѧ 2 Из. 33 v, благостынѧ Ап. 100, ѿ братыа 1 Из. 179.

від. основи на s: небесе 1 Из. 11, телесе 1 Из. 13 v.

від основи на n: дни Ап. 49, племене 2 Из. 239.

Інструменталь одн.: игоуменомь 1 Из. 145, ѡснованьемъ 2 Из. 32 v.

Номінатів множ. трие 1 Из. 82, людье Ап. 122 ти 1 Из. 36.

Ґенїтів множ. ѩзыкъ Ап. 78, тѣхъ самѣхъ 1 Из. 231, трии 2 Из. 33 v.

Акузатів множ. старца 1 Из. 97, свѣща 2 Из. 317, вы 1 Из. 32 ны 1 Из. 88.

Вживають ся і форми двійного числа, як напр. бѣста два древа 1 Из. 23 л, двѣ мыши 1 Из. 24, ѡ двою ѿнꙋ спандрѡмовоу 1 Из. 37, ѡбою 1 Из. 37 v, ѡба видѣх 1 Из. 37 v, двѣ женѣ 1 Из. 38 v, двѣ портищи 1 Из. 39 v, имаше два ѿна ею же не казнаше 1 Из. 45, ѡба оумрета ѿна твоя 1 Из. 45 v, ѡбѣ очи 2 Из. 9 двѣ крилѣ 2 Из. 9.

b) В конюґації

1 особа теперішн. часу: вѣмь Єв. 20, 1 Из. 67.

2 особа тепер. часу по церк-славянські: хощеши 1 Из. 21, боудеши 2 Из. 29, видиши 1 Из. 51 v.

Аорист: нарекошася 1 Из. 18, рѣша 1 Из. 122, приаша 2 Из. 36, нача 1 Из. 71 v, ѡстави 1 Из. 57.

Імперфект: имѣахꙋ 1 Из. 10, бѣахꙋ 1 Из. 94, имѣаше Єв. 31.

Давноминулий час: бѣша погыбли 2 Из. , пришли бахꙋ 2 Из. 304.

Спільні впливы живих діалєктів ми бачимо у таких формах.

a) Де які власні імена по подібности слів середнього роду приймають закінченнє „о“, напр.: Михайло 1 Из. 212, Марко Єв. 32 v, Данило 1 Из. 52 v.

b) Замісь вокатіва знаходим номінатів (—морфольоґічна риса великоруської мови): рцы, братъ мои 2 Из. 62.

c) Вокатів закінчуеть ся на У, Ю, Е. Позаяк такі само форми існують в теперішній українській мові, то їх можна не відносити до позичок з церковно-славянської мови: брате 2 Из. 20, княже 2 Из. 164, сыноу 1 Из. 47 v, ц҃рю Ап. 73, коню Из. 1 192, израилю Ап. 75, лариѡне 1 Из. 17.

Взагалї—в деклїнації господарюе хаос, наприклад, від основ на шелестівки ґенїтів закіньчуеть ся на „И“: племени (основа на -n) 1 Из. 13, времени 2 Из. 48; від основ на ŏ— ґенїтів закінчуеть ся на „У, Ю“ (замісць а ꙗ): покою 1 Из. 150, до домоу 2 Из. 63; від основ на ă твердої ріжниці ґенїтів формуеть ся по подібности форм мнякої ріжниці, напр.:

на страноу рѣкѣ А. 87, до горѣ 1 Из. 68, не вѣдѣ винѣ 2 Из. 244 v; датів у основ на ŏ має по подібности слів з основою на ŭ закінчення ОВИ, ЕВИ: црки Єв. 28, ноеки 1 Из. 86, лвови 1 Из. 32. Інколи трапляють ся давні закінчення датіва у слів з основою на ĭ, наприклад: къ тести своемоу 1 Из. 67 v, ко зати 1 Из. 107.

В льокатіві зустрічають ся випадки, коли основи його змішують ся, а саме основи на ŏ приймають закінчення основ на ŭ: ѡ миру 1 Из. 31, к роду своеᵐ 2 Из. 127, къ пиру 1 Из. 99 v.

В множині багато речівників з основою на ŏ позичили закінченнє номінатіва у слів з основою на ŭ: бѣсове 1 Из. 7, 30 (bis), 228, попове 2 Из. 74, жидове 1 Из. 164 v; таке архаічне закінченнє мають речівники і з іншими основами, наприклад: влахове 1 Из. 6, гласове 1 Из. 235, краное 1 Из. 44, 47 v, 227 v, лвове 1 Из. 14 v, дарове (bis) 1 Из. 28 v. Датів множини майже скрізь вживає давнїх закінчень: омъ, емъ: оученикомъ Єв. 6 v, чл҃вѣкомᵐ 1 Из. 111, людемъ Ап. 102, братомъ 2 Из. 229 v.

Теж можна сказати і про інструменталь: він закінчуеть ся в більшій части випадків на „Ы і И“: съ полкы 1 Из. 193, з полки своими 2 Из. 88.

Із займенників звертають увагу на себе форми датіва та льокатіва однини, що мають „О“ замісць „Е“ (дивись стор. 7, т. 6); меж іншим цїкаво те, що форми з „О“ завжди мають на кінцї „Ѣ“, тодї як форми з „Е“ міняють часто Ѣ на Е.

Що до часівника, то тут треба зареєструвати такі випадки:

1) на кожнім кроцї вживають ся форми 3 особи одн. і множин. без закінчення ТЪ, наприклад: бывае 1 Из. 110, нарицае Єв 99, є (в „Измар. № 488—скрізь). любе 2 Из. 11 v, наиде 1 Из. 11 v, не да 1 Из. 35, мае 1 Из. 4, бѫдоу (3 п. мн.) 2 Из. 132.. та форми на ТЬ: глеть 1 Из. 3, маеть 1 Из. 4, стречають 1 Из. 7, 2 Из. 41 v... (97 вип.)

2) 1 особа множини теперішн. часу та вольовий спосіб в більшій части випадків закінчують ся на -МО, напр.

не ѿчаимо 1 Из. 3 v, прибѣгньмо 1 Из. 3 v, даимо 1 Из. 3 v, идемо 1 Из. 6, ѿбѣгньмо 1 Из. 6 v слоухаймо 2 Из. 21, 1 Из. 235, внимаймо 1 Из. 15 v, ѿкынмо 1 Из. 8, есмо 1 Из. 11, 12, 14 v, 15 (bis), молимо 1 Из. 11 v, боумо 1 Из. 15 2 Из. 133, возпиимо 1 Из. 15, поживимо 1 Из. 15... (46 вип.).

3) З інших форм вольового способу, що стріли ся нам в рукописах, згадаємо такі: 2 особ. одн. не пытай 1 Из. 4, не жадай 1 Из. 4 v, слоухай 2 Из. 151, повчай 1 Из. 228, припады 1 Из. 25, не клевечи 1 Из. 18, не шепчы 2 Из. 48 v; 2 особ. множ.: слоухайте 1 Из. 6, мовте 1 Из. 5, 6, поучайте 1 Из. 229, Ап. 41, потроудѣмся 1 Из. 9 v, майте 1 Из. 109.

Крім того, нам трапились такі форми, як: грѣдѣте 1 Из. 5, клѣнѣте 1 Из. 5 v, прїидѣте 1 Из. 8, 34, 48 v, 2 Из. 19, придѣте 1 Из. 32 v, блюдѣтеся 1 Из. 8, 21, 22 v, идѣте 1 Из. 9 v, не говорѣте 1 Из. 15, блюдѣте 1 Из. 20 v, не приемлѣте 1 Из. 22 v, не крадѣте 1 Из. 25, ѿженѣте 1 Из. 31, не мозѣте Из. 32, 49 v, боудѣте 1 Из. 34 попечѣтеся 1 Из. 35 v, рцѣте 1 Из. 35 v, оувидѣте 1 Из. 48, чтѣте 1 Из. 48, видѣте 1 Из. 51, ѿидѣте Из. 1 57, прїидѣте 1 Из. 57, прїимѣте 1 Из. 57, Ап. 35, нѣжѣте Ап. 33 v, просѣте Ап. 34, тѣпѣте Ап. 35, оутвѣдѣте Ап. 35, кленѣтеся Ап. 35, молѣтеся Ап. 35, любѣте Ап. 36 v, вѣзвѣстѣте Ап. 37 идѣте Єв. 8, глѣте Єв. 8... (78 вип.), котрі, на думку академіка Соболевського, виключно належать до галицько-волинського діалекту. До сієї говірки треба віднести (як гадає сей же вчений) і форми 3 особи одн. теперішн. часу, що закінчують ся на -ѢТЬ: принесѣть 1 Из. 143, боудѣть 2 Из. 236, придѣть (bis) Єв. 78, вѣзьмѣть 1 Из. 233 v.

Врештї згадаємо про вживаннє злучників, прийменників і прислівників. Між ними в рукописах наших попадають ся і старославянські, і білоруські, і українські, і польські. Так, ми знаходимо:

але 1 Из. 9 v, 10, 40 v, ажь 1 Из. 3 3 v, 4 v (bis), 5, 7 v, 7, 235 v, ѡнде 1 Из. 3 v, 5, 6, 10 (bis), 10 v, 15; борзо 4 v, 13,

2 Из. 53, 222; ꙋй (bis) 1 Из. 4 v, любо—а любо 1 Из. 5, 7 v, 7 (bis), 11 (ter); чи 1. Из. 6, 26 v, инакь 1 Из. 5 v; аль 1 Из. 7 v, пакъ 1 Из. 7 v, 10, 10, v, 235; нижь 1 Из. 9 v, 6 v, 31 v, заоужы 1 Из. 9 v, ꙗ 1 Из. 10, 34, 42 v, 48, 51, 52, 53 v, 45 v, 46, 47, 55 v.., акы 1 Из. 17 v, ѡвогда (bis) 1 Из. 21 v, 31 36 (ter); ѡле 1 Из. 50 v, 53 v, самохоть 1 Из. 31, 33.., абы 1 Из. 235 v...

Із випадків вживання приіменників „З“ замісь „С“ бачимо: з волею 1 Из. 3 v, зъ дѣтми 1 Из. 3 v, збытъ (bis) 1 Из. 3 v, з бгѡм 1 Из. 1 4, з бѣсѡм 1 Из. 4, зверглъ з нба 1 Из. 4, з бѣсы 1 Из. 4, збоудетсѧ 1 Из. 5, чрес повеленіе 1 Из. 5 v, з бѣсы 1 Из. 6, 9 v, 20, 56 v, збирати 1 Из. 8, з нас 1 Из. 11, згние 1 Из. 14 v, збереть 1 Из. 24 (bis), зѣтми 1 Из. 26 v, звѧзав 1 Из. 27 збираеть 1 Из. 27 v, 29, збирѧ 1 Из. 29 (bis), 29 v, 40 v, збирати 1 Из. 32, збора 1 Из. 46, зберѹть 1 Из. 56 v, бес правды 1 Из. 33 v, бес троуда 1 Из. 41; бес порока 1 Из. 46,.. чрес повелѣние 2 Из. 15 v, бес того 2 Из. 15 v, збираеть 2 Из. 20, 104.. (89 вип.).

Такі головні властивости української мови київських рукописів XV віку. Зостаєть ся тепер висловити нам свій погляд на сї памятки.

„Измарагдів“, Євангелію і Апостола списано з давнїх ориґіналів в Південній Русї, на що показують випадки вживання „И“ замісць „Ѣ“ і навпаки, „Ы“ замісць „И“ і другі, а надто се видно із форм вольового способу часівників, як от молѣтесѧ, що трапляють ся виключно в памятках галицько-волинських (А. И. Соболевскій. Очерки изъ исторіи русскаго языка), а в тім незайвим буде сказати, що на мові сих памяток відбив ся в певній мірі і вплив західно-руської мови (докладнїйше—ортоґрафії: випадки вживання „Е“ замісць „И“, часта заміна „Ѣ“ літерою „Е“ та інші). Взагалї ж домінуючим елементом являєть ся український, і щоб ще яскравійше переконати ся в сїм, ми наприкінцї додаємо невеличкий збірничок фраз, що трапились нам в рукописах, і які більш-менш цїкаві з боку фонетики, морфольоґії, або лексіки.

На голой земли кто лѣгает... 1 Из. 3.

Ѡбѣцана 1 Из. 3.

Нелзѣ 1 Из. 3.

Кождого оумь з волею 1 Из. 3 v.

Даймо, што на збытъ маемъ 1 Из. 3 v.

Дай, бо великаѧ помощь дши 1 Из. 3 л.

Милтинѧ даешъ 1 Из. 4.

Не пытай чюжихъ грѣховъ 1 Из. 4 v.

Члкь гордый какь древо корени не маеть, борзо повалитсѧ 1 Из. 4 v.

Не ѿметываисѧ вй прироженїѧ своего и видь прироженых свои, ведь такожь пороженыѧ соуть, како и ты.. 1 Из. 4 v.

Житїѧ богатых не жадай 1 Из. 4 v.

Ѡндѣ бо лютыи моукы прїимоуть 1 Из. 5.

Цѣловати на кривѣ стаа бца 1 Из. 5.

Любо—алюбо 1 Из. 5.

Тѣло ль, чи ль дша погоубити 1 Из. 6.

Слоухайте, што правво было 1 Из. 6.

Ѡнже такы ба забыль 1 Из. 6.

Послалъ спытати, боудоу живь 1 Из. 6.

Стрѣти же илїѧ слоугы иѡзѣины и рекь имь шеше мовте црю своемоу: оумрѣти маешь пере часоу 1 Из. 6 v.

Лѣпши ми е оумрѣти, нижь благовѣрїе предати 1 Из. 6 v.

Искаль лекарѣвь—6 v, не 1 Из. 6 v.

Што не ѿимоут болести черовници 1 Из. 7.

Волю ихъ к собѣ хто мѣлъ 1 Из. 7.

Што маешь оучинити, коли тебе стрѣтѧт 1 Из. 7 v.

Пытаючи тебе, ик которым правво ѿповѣдати возможешь к легшим ли, аль къ клевѣтливым 1 Из. 7 v.

Хощеши, штобы насъ проводиль хто 1 Из. 7 v.

Блоу почали чинити съ чюжими женами 1 Из. 8 v.

Лѣпшїи ми соу^{т} пѣаници запоици ѿ хрестьань, нижь ѿ поганы^{х} 1 Из. 9.

Дїаволь мовилъ: идѣте и повчайте хрестьаны 1 Из. 9 v.

Хто оученїа сты^{х} ѡць не слоухае^{т}, то ѡсоужень боудеть з бѣсы во вѣноую моукоу 1 Из. 9 v.

Цр҃тво ѡбеща҃ 1 Из. 11.

Ничого зла не вчиниль 1 Из. 11 v.

Какь ѿно детѧ хто маетъ, то велми его люби^{т} 1 Из. 11 v.

Сподобльшего 1 Из. 15 v.

Внимаймо прѣлижно 1 Из. 15 v.

До граба (=до гроба) 1 Из. 18 v.

Адамь ис породы изнань бы҃ 1 Из. 21.

Елико мога 1 Из. 25.

Ѡ грѣси^{х} наши^{х} исповедатї҃ 1 Из. 25.

Повча^{х} сѧ в тѧ 1 Из. 26.

Мѧсто не спсеть никого 1 Из. 26—26 v.

Ѝ возма сребреницю да҃ ю сопѣлїкоу ѡнъ же во упо вложи ю. 1 Из. 27 v, 2 Из. 79 v.

Самохоть цр҃тва бжїа лишаемосѧ 1 Из. 31—33.

Гла моужови своемоу: да лѣпие его оубити нї҃ ѡнь тебе моего живота 1 Из. 31 v.

Не мозѣте изходите исъ цркви 1 Из. 32.

Тожь бо добродетежь 1 Из. 32 v.

Прѡто на нї҃ цръ разнѣвасѧ 1 Из. 33.

Любит паче дша, 1 Из. 35.

Возлюбиши ѿ всеѧ дша, 1 Из. 36.

Въ чювъствены҃ садѣхь, 1 Из. 37 v.

Бѣ бо нѣвкоемь грѣдѣ (=градѣ) 1 Из. 38 v.

Двѡ҃ же любѧше и чтѧше а ѡ третиемь небреженїе имѧше, 1 Из. 39.

Зло ѿ порозни разждаетсѧ, жены бо порозности навыкають, 1 Из. 41 v.

Ѡбрѣтши лень и вовноу оустраѧеть свиты, 1 Из. 42 v.

Очи ꙗко лвица посоупить, 1 Из. 43 v.

Лвовѣ бо въ ровѣ Данила оустыдѣшѧ а наоуфѣѧ езавель оуби, 1 Из. 44.

Челюстїю ѡшлеѧ тысѧщꙋ иноплеменикъ изби, 1 Из. 44.

Ѻча клѧтва изшюшиⁿ а мтрнѧ искорениⁿ, 1 Из. 47 v.

Мыслыми сѧ распалае, 1 Из. 49.

Днѣ въ жити на оутро въ грѣбѣ (=гробѣ), 1 Из. 50.

Ѡле чюдо, смрти чаша страшна всимь люба є въ бедѣ соущимъ, 1 Из. 50 v.

Спытайтѣ велможивь, 1 Из. 52 v.

Прїать вы пазꙋха авраамлѧ, 1 Из. 54 v.

Толико слывемъ хртиѧне а по житю елине, нарокомь хртьѧне, а ѡбычаемь и дѣломь странници, 1 Из. 55.

Извыкше коцюны елинскы, басни жидовьскы и оуродословїѧ и глоумленїа на оулицѧ града чаровь же и вѫлфованїа и сновь и требоу коумиръ ѧдоуще кровъ давленину, звѣроѧдинꙋ, 1 Из. 55.

Стый григорїе папа на пахерꙋ списоуеть цртвоти григорїю прышщенномоу архыережь старейшина рима граа, 1 Из. 226.

Сиѧтели и жѧтели... 1 Из. 227 (bis).

Колико пѧндей бжїихъ ѿстоить нбо ѿ землѧ, 1 Из. 228.

Ѧжь хто не вмѣѧ книгь а моурь є, такыи пѡдобє плотꙋ што бе³ пѡпоры стоить, 1 Из. 235 v.

Повенеть вѣтръ и ѡнъ паде^т немаючи попора.. 1 Из. 235 v.

„Добре хто часто чтеть или слухае^ттс прркь мовить, 1 Из. 235.

Вченїа слоухаймо и дѣлаймо его, 1 Из. 235.

Українські думи і їх редакції.

Статя **Ів. Ерофеєва** [1]).

III.

Редакції дум.

Великоросійський епос досліджено детально й зо всїх боків, а що до епосу вкраїнського, то його досліджено занадто вже мало. Ми не тільки не знаємо історії розвитку його, але не маємо навіть вказівки на його обшир серед інших зразків української людової поезії. В „Историческихъ пѣсняхъ малорусскаго народа“ ми маємо записи тільки до 1874 року. У Неймана тільки перелїчено думи, що їх записано до 1885 р. Проте записи роблено й пізнїйше, тому потрібним стає огляд всїх варіянтів дум, які зібрано до самого останнього часу. З другого боку, зазначеннє редакцій дум може дати історію їх розвитку на протязї часу, коли роблено записи, а тому освітити розвій їх въ пізнїйшу пору. Перелїку варіантів дум, варіантів, що існують в теперішнїй час поріжних виданнях, а також їх редагуванню і присвячено отсей розділ.

Відокремлюючи думи від українських пісень, ми кермувались визначеннєм дум п. Житецького; редагуючи їх, ми тримались еволюційного методу. Проте ми такої думки, що не досить триматись тільки сього методу; але ми не зважились взятись до трудного нам студіювання мови дум,— ми пильнували звернути увагу на час і місце запису дум, сподїваючись, що се стане нам в пригодї до виясненя нашого завдання.

---

[1]) Див. кн. VI „Записок“.

Досліджуючи думи з сього боку, ми для зручности поділили їх на історичні і побутові; історичні думы подаємо хронольоґічно,—як їх зґруповано у Антоновича і Драгоманова, додавши ті, яких там нема; побутові ґрупуємо по змісту: по членах родини,—матері, дочці, брату—Козаку і т. п.

Думи історичні.

Боротьба Козаків з Татарами та Турками.

I.

Буря нищить турецький корабель [1])

Всього сімь віршів, тому подаємо їх цілком.

[Гадяч, Полтавськ. губ., 50-ті роки XIX ст. А. Метлинський, „Ю. р. п.“ Київ, 1854, ст. 446; передр. А. Д. I, ст. 99 [2])

Ой з за гори хмарка виступає,
С тії хмарки дощик накрапає,
Та синього моря доповняє.
А синеє море розіграло,
Турецький корабель розірвало;
Затопило війська сорок тисяч,
О сорок на сорок, ще й чотирі.

Зберіг ся тільки початокъ думи, яку ми відносимо до невільничих, або до таких, що малюють якусь страшну морську поразку Турків. Давність сеї думи, на наш погляд, доводять: 1) самий зміст уривка, 2) що уривок сей близький до пісні: нерівноскладових віршів сливе що й нема. Довести се можна тим, що нарід перестав надто цікавитись з події, що малюєть ся в думі, і сама подія, яка втратила значіннє для слухачів, вже не потребувала переказу в такій формі, яка б надто впливала на почуттє: дума скорочу-

---

[1]) Запис Метлинського.

[2]) Скрізь А. Д.—се „Историческія пѣсни малор народа“ Антоновича и Драгоманова.

валась, вирівнювала нерівноскладовість віршів, і тим самим вона наближувалась до свого первотвору—пісні з відповідним змістом, і, нарештї, як бачимо, забувалась.

II.

Плач невільників в турецькій каторзї.

1. [М-ч, 1849, ст. 10; передр. А. Д., I, ст. 88—90, Полт. губ].

Невільники слїзно благають Бога наслати буйний вітер з дощем, щоб їм вирватись з ненавидної каторги. Турецький „баша“ чує їх скаргу і наказує яничарам ще дужче бити невільників; ті виповнюють наказ, як завше, жорстоко. Забачивши на собі свою кровь, невільники проклинають турецьку землю і неволю. Дума кінчить ся невільничою молитвою і величаннєм.

2. [П. А. Кулїш, „Записки о Ю. Р.“, I, ст. 42, Полтавська губ., 40—7 ві роки].

Варіянт зовсїм похожий на попереднїй до величання, яке тут визначаєть ся більшою давністю.

Варіянт 1-й: Даруй, Боже, миру царському,
Народу християнському,
Славу на многі лїта...

Варіянт 2-й: Даруй, Боже, милости вашій,
І всьому війську запорозьскому
На многая лїта.

3. [А. Д., I, 90—91, Харьківщ., Богодух. п.]

Початок—з думи про Хведора Безрідного. Подаєть ся малюнок невільничого полону. Невільники благають:

Господи милосердний! создай з неба
ясне сонце—мати...

Спомину про башу та яничарів нема. По молитві йде типове місце дум:

Тоє промовляли,—

а по сьому вже йдуть прокльони невільниками турецького полону. В кінцї молитва, щоб визволитись, корочча, нїж в перших двох варіантах. Взагалї помітно, що дума забуваєть ся. Молитва тут не за всїх невільників, а за одного:

Визволи, Господи, невольника з неволї...

Потім вставка:

На простиї дороги,—

без сумнїву, пізнїйша, коли рівняти її з відповідними місцями перших двох варіантів:

З тяжкої неволї турецької,
З каторги бусурманської
На тихі води,
На ясні зорі...

4. [„Кіевск. Стар.“ 1882 р., VIII, ст. 266—268, Полтавська губ., від Остапа Вересая].

Запис отсей—варіянт думи невільничої 1-ї (М-ч, 1849, 10; А. Д., I, 88—90).

5. [Чуб. V, ст. 833—834, Харьківщ., 70-ті роки].

Варіант отсей—скороченнє варіянту 1-го. Подибують ся „загальні місця“.

За основний варіянт думи „Плач невільників въ турецькій каторзї“ ми згодні вважати варіянт 4-й. Мы кажемо се через стислість і послїдовність оповідання. Спомин про башу та про яничарів—цїлком реальний малюнок до сїеї думи. Найближчі до нього варіянти—1, 2 і 5-й. Відміну двох віршів можна поясняти неуважністю співця, або початком забування думи; забуттєм можна довести і скороченнє вар. 5-го. Варіянт 3-й—пізнїйший, бо має вставку з другої думи і має слїд дуже виразного забуття найпершого тексту.

III.

Втеча трох братів із Азову.

1. А. Д. I, 106—113, Харьк. губ., коло 70—х рок. XIX в.
2. Кулїш. „Зап. о Ю. Р“. I, ст. 32—42, Полт. губ., коло 1856 р.; А. Д. I, ст. 113—120.
3. „Запорож. Ст.“ I, ст. 34, Харьк. губ., коло 30-х рок. XIX в.; А. Д. I, 120—124.
4. М-ч, 1834, ст. 9, Полт. губ., коло 30-х рок XIX в.; А. Д. I, 124—127.

5. „Зап. Ю-З. О. И. Р. Общ.“ I, ст. 7—10 до 70 рок. XIX в., Полт. губ., вид Остапа Вересая; А. Д. 127—133.
6. А. Д. I, ст. 332—336, в 1850—1851 р.р. в Пирят. п. Полт. губ.
7. „Кіев. Стар.“ 1882, XII, ст. 499—504, Лохв. п. Полт. губ.
8. Запис Костомарова в 1840 р. в Харьк. губ.
9. Рукоп. зб. А. Котляревського. Див. Житецький, „Мысли“... ст. 197—203, Ніж. п. Черніг. губ., початок XIX в.
10. „Зап. Ю. З. О. И. Р. Г. О.“, т. II ст. 119—123, Ніж. п. Черніг. губ., коло 1875 р.
11. „Кіев. Ст.“ 1902, V, ст. 317—424, Полт. губ., 1902 р.
12. „Кіев. Ст.“ 1904, II, ст. 261—269, Полт. губ.
13. „Кіев. Стар.“ 1904, III, ст. 454—459, Полт. губ.
14. „Кіев. Ст“. 1904, IX. ст. 305—307, Константиногр., Полт. губ., 1886 рік.
15. „Кіев. Стар.“ 1904, X, Полт. губ. 1876 р.
16. „Этногр. Обозр.“, 1892, I, ст. 143 і далї, запис Полтавськ. губ., 80-ті роки.
17. Этногр. Обозр.“ 1892, IV, ст. 138—146, Полтавськ. губ., 30-ті роки.
18. „Этногр. Обозр.“, 1892, I, ст. 143 і далї, зап. в Полт. губ. 1886 року.

Спробу встановити редакції сеї думи зроблено було Костомаровим року 1873 і А. Андрієвським 1884 року.

Костомаров переглянув пять варіянтів (9, 8, 4, 2, 5), розрізнюючи дві редакції: 1) 8 і 9, де брати прибігають до дому і дають відповідь батьку-матері, та 2) 2, 5 і 4-ту, де брати гинуть від Татар на березї річки Самари. Останнїй епізод, на думку Костомарова, взято з думи про загибель трох братів на річцї Самарцї. Перша редакція—початкова; природне в нїй—кінець: приїзд старших братів додому. В сїй редакції, як каже дослїдувач, здійснюєть ся моральна мета думи, що пронизує всю її.

А. Андрієвський [1]) аналїзує девять варіянтів (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9), розрізнюючи їх на три редакції: 1) повну: 1, 8, 9, 7; 2) середню: 2, 3, 5, і 3) коротку: 5, 6. За початкову редакцію Андрієвський вважає повну, з якої вже, забуваючи, склалась середня, а потім і коротка редакція. Крім того, дослїдувач вважає за можливу ще коротшу редакцію, що не суперечить відомому закону складання великих варіянтів з малих. От з сеї саме найкоротшої редакції, що тепер вже не їснує, могли повстати всї сї редакції.

Повна редакція Андрієвського відповідає першій редакції Костомарова, середня—другій, що—до короткої, то вона не має анї оповідання про смерть старших братів у р. Самарки, анї про повертаннє їх додому, але оповідає про те, що брати нарештї проклинають турецьку землю та неволю. Місце се сливе буква до букви взято з думи про плач невільників въ турецькій неволї.

Вважаючи основи подїлу думи у Костомарова і Андрієвського за цїлком певні, ми прикладаємо ту саме основу і визначаючи редакції решти варіянтів.

Варіянт 10-й оповідає про загибель старших братів від Татар, тому відносимо його до середньої редакції Андрієвського або, що одне і теж, до другої Костомарова; варіянт 11-й—до повної Андрієвського і першої Костомарова; варіянт 12-й—до тих же редакцій; варіянт 13—до короткої Андрієвського, варіянт 14—до повної Андрієвського і першої Костомарова, варіянти 15, 16 17 і 18—до тих же редакцій.

Зазначимо велику художність вар. 15-го:

Тольки мене на чужой сторонї,
У чужой земський землї не покидайте...
. . . . . .
Тілько вітер повіває,
Серце їх козацьке молодецьке потїшає...
. . . . . .
Ногами не поступає,
Руками не облождає,
Головоньки на сьвіт Божій не піднімає...
. . . . . .

[1]) „Дума о трехъ Азовскихъ братьяхъ". Окрема брошюра. Одесса.

Прилїта до його
Три орли сизокрили:
Один сїда на ніженьках,
Другий тїло розриває,
Третїй по полю розношає;
Вітер повіває,
Комиш нахиляє,
Тїло його козацьке-молодецьке прикриває,
Дзвіру, птиці на поталу не попускає...

Останнїй 18-й варіянт має нового:

Который то козак дорожнїй,
Серця смілого і плеча воєнного.
. . . . . .
Щастя молодого стрібувати.
. . . . . .

Крім того, тут знати вплив віршу духовного:

То Коновчиха стара рече:
Бодай же ти, сину, не діждав!
Не за твоєю головою я ці скарби назбирала,
Шоб я марно тобі та напрасно потеряла...
. . . . . .

Забуто: А він говорить: не подоба менї, моя мати...

. . . . . .
Здоров, Корсунський полковнику Хвилоненку.
. . . . . .

Дума кінчить ся словами:

І пошли, Боже, многая лїта,
До кінця віка. Амінь,—

тут можна бачити вплив духовного віршу.

IV.

Дума про козака Голоту.

1. „Зап. о Ю. Р.“, І, ст. 14—19, Полт. губ., 1854 р.; А. Д. І, ст. 168—171.
2. Лукаш. 1849, ст. 49—50; М-ч 1849, ст. 15—16; А. Д., І, 170—171, Полт. губ.
3. М-ч, 1849, ст. 13; А. Д., І, 172—173, Полт. губ.
4. Метл. 1854, ст. 445, Чернїг. губ.; А. Д., І, ст. 173—174.

Зміст думи такий. На Килїмському полї гуляв хоробрий козак Голота. Татарин, побачивши Голоту, хотїв схотити його; осїдлав він коня і під'їхав до Голоти. Але той не злякав ся і кулею звалив з коня Татарина.

Нї в одному з чотирох варіянтів думи не зберегло ся се перівісне оповіданнє без додатків; найближче до основної теми стоїть варіянт 1-й. Оповіданнє доповнене тільки докладним описом одяги Голоти та вставленнєм смішної розмови Татарина з своєю жінкою про Козака Голоту, на нашу думку, се щоб більше підкреслити відвагу Голоти, і його безпечність, рівняючи з самохвальством і чванливістю Татарина.

Певне з тею ж метою оповідаєть ся і про добиваннє Татарина по його смерти, про переодяганнє Голоти въ одежу вбитого Татарина та про гулянне Голоти в Сїчі.

За найближчий до першого варіянту ми вважаємо варіянт 3-й. Варіянт сей вже значно наближуєть ся до піснї. Зайвим тут тільки, що Голота звертаєть ся до Татарина і докоряє йому, щоб передчасно не радїв. Оповіданнє точить ся дуже легко.

Два інших варіянти—се забуттє і псуваннє думи. Так, перший вірш варіанту 2-го наближуєть ся до думи про азовських братів:

Да на Савур могилї гуляв казаченько, гуляв,
Да нїякого дива не видав...

Вірш, що йде за сим, цїлком до сеї думи не стосуєть ся (спомин про якусь долину ялину). Далї пропущено одного вірша. Вірш:

То не ясний сокол лїтає,—
То козак Голота, сердечний добрим конем гуляє...

нагадує думу про вдову і трох синів. Кінець думи забуто.

Варіянт 4-й виявляє з себе цїлком вже забуттє думи і псуваннє її. Він починаєть ся „загальним місцем“ людових казок:

Був собі козак Голота...

Після опису його одежи пропущено підмет „Татарин“, споминаючи, що Татарин наближав ся до Голоти. Споминаєть ся город Тягиня і долина Черкеня з думи про Коновченка:

Підходив к Голотї під город Тягиню:
На Черкеню—долину.

А отсї вірші нагадують думу про трох братів азовських і знову думу про Коновченка:

І становить свого коня, попасає,
І на охотне військо кличе-покликає...

Вірш:

Да іще він думає-гадає

схожий на такий же вірш думи про Хведора Безрідного.

Кінець думи дуже скорочено. Те, що кобзар забув докладність зустрічі Татарина з Голотою, примусило його скоротити кінець думи, як тільки можна:

Коли ж Козак Голота на Черкенї-долинї гуляє
І Татарина з Татаркою живцем у плїн забирає,
Да Татарина келепом у груди потягає.

V.

Дума про Олексїя Поповича и про бурю на Чорному морі.

1. „Основа“, 1862, 8, ст. 21; А. Д. І, ст. 176—181, Полт. губ., 50-ті роки.
2. А. Д., І, 181—185, від П. Кулїша, Полт. губ.
3. М-ч, 1834, І ч., ст. 14—18, Полт. губ.
4. А. Д., І, ст. 185—188 Полт. губ.
5. А. Д., І, 188—189, Київськ. губ.
6. Лукашев. 1836, І, ст. 61—63; А. Д. І, 190—191, Полт. губ.
7. „Зап. о Ю. Р.“, І, ст. 28—31, А. Д. І, ст. 191—194, Полт. губ.
8. „Зап. И. Р. Г. Общ.“, т. І, ст. 3—6; А. Д. І, 194—197, Полт. губ.
9. А. Д. І, 197—199, Полт. губ.
10. А. Д. І, ст. 199—200, Харьк.
11. А. Д. І, ст. 200—201, Харьк.
12. „Кіев. Стар.“, 1882, XII, ст. 487—489, Полт. губ.
13. „Кіев. Стар.“ 1885, І, ст. 186—191, Харьк. губ.
14. Рукоп. Котляр. див. „Мысли“... Житецького, ст. 233—237, Полт. губ.

15. „Кіев. Стар.“ 1904, II, ст. 269—272, Полтавськ. губ., 1876 рік.

16. „Кіев. Стар.“, 1904, III, ст. 459—461, Полт. губ.

Варіянт 1-й записано П. Кулїшем року 1862-го в Полтавській губ. Зміст його такий. Старшина козацького судна, що потопало, Грицько Коломниченко, наказує покаятись, хто почуває за собою гріхи. Олексїй Попович наказує Козакам кинути його в море. Козаки дивують ся, чому він вважає себе за більшого грішника од їх:

Тиж святе письмо
По тричі на день читаєш
І нас—простих Козаків—
На все добре научаєш;
Про мо ж ти од нас
Гріхів більше маєш?

Олексїй росказує їм про свої гріхи. Він особливо намагаєть ся підкреслити свою неповагу до батька—матери, до їх молитви; зза гріха сього, на його думку, найбільше й стала ся буря. Він хоче спасти їх тею ж саме батьківською та материною молитвою, клянеть ся поважати отця—матір, сусїдів.

Тільки він почав каятись, буря притихла. Козаки спасають ся, прибувають до берега, і росказують, що вони спаслись тільки через каяттє Олексїя. А Олексїй

...на чуд вихожає,
Бере в руки святе письмо,
По тричі на день читає
І всїх простих Козаків
На все добре научає...

і зазначає, як спасає батьківська та материна молитва.

Дума кінчить ся величаннєм. Оповіданнє йде скрізь рівно, нерівноскладових віршів мало, чому дума наближуєть ся до пісні. Подибують ся „загальні місця“:

Словами промовляє,
Слізами проливає...

Згадаємо відповідні вирази думи про азовських братів. Місце:

Єй, Козаки, панове-молодцї!
Добре ви дбайте...

нагадує думу про утиски України. Нагадуваннє про

святе письмо можна віднести до впливу духовних віршів; про те ж каже і докладний перелік гріхів Олексія. Величаннє новійше:

Дай, Боже, миру царському,
Народу християнському,
Усім на здравіє, на многі літа мати.

Варіянт 2-й. Зміст такий. На суднї, де було три полки „віська Днїпрового низового“ під час бурі „батько гетман старий Запорозьский“ (Зборовський, примітка А. Д.) наказує Козакамо сповідатись у своїх гріхах. Пирятинський Олексїй Попович просить Козаків кинути його въ море, і росказує про свої гріхи; Козаки дивують ся, що то за гріхи такі його. Олексїй росказує між іншим про свій нахил до піяцтва, чого не знаходимо в варіянтї 1-м, а також, між іншим, і до жінок. Олексїй каєть ся і обіцяєть ся, що більше того не буде. Козаки не топлять його, тільки втинають йому мизиного пальця:

То ще такого Козака у море пускать пощадили,
На лївій руцї мизиного пальця втинали,
Його кров у Чорнеє море метали.

І море по сьому притихло. Козаки прибули до Тендри-острова, радїючи, що спаслись. Олексїй оповідає Козакам відому мораль про вагу і святість батьківської та панї-матчиної молитви.

В сїм варіянтї, як і в першому, помітно вплив духовних віршів і позичаннє „загальних місць“ з других дум, між іншим з думи про Самійла Кішку:

До Тендри-острова прибували,
А в Тендрі-острова три днї и три ночі стояли...

Показуєть ся вітчина Олексїєва—„Пирятинський Попович“, що забуто першим варіянтом. Нема величання. Взагалї, варіянт 2-ий коротший за 1-й і оповіданнє в нїм легке і ясне.

Варіянт 3-й споминає імя Зборовського, чого нема в перших двох варіянтах:

При тій частї був Грицько Зборовський,
Отаман козацький запорозський...

Олексїй просить кинути його в Чорне море. Споминаєть ся про місце, звідки Олексїй:

Як я із города Пирятина, панове, виїзжав,
Опрощеннє з пан-отцем і з панї маткою не брав...

Величання нема. Варіянт ще коротший за 2-й. Подибують ся позичання „загальних місць“ з дум про Азовських братів і з думи про Самійла Кішку. Знати також вплив духовних віршів.

До варіянту 3а дуже приходить ся варіянт 3б,—скороченнє його. По згадцї, як спаслись Козаки від бурі, зараз же йде вказівка на силу батьківської молитви.

Варіянт 4-й згадує Грицька Зборовського. Оповіданнє тут—скороченнє розмови дієвих осіб. Олексїй не закінчує свого каяття. Подибують ся переставлення: Олексїй читає відому мораль, а потім фразу, яку казали Козаки, вернувшись на берег.

Як на синьому морі потопали,
А, хвалить Бога милосердного,
Нї одного Козака з війська не втеряли.

Величання нема. Кобзар забув назву виспи, де спаслись Козаки; крім того росказуєть ся, що море само прибило їх до берега:

Стало синеє море стихати
І стало судно як руками до гори поднимати,
І стало до Тин-дерева—острова прибивати.

Вставлено нове слово:

Буйно конем по вулицї проїзжав,
Старим удовицям, малим дїтям
Струмента в груди встромляв...

Всї зазначені особливости варіянту кажуть про те, що кобзарі забували думу, яку вони чули.

Варіянтъ 5-й—тут на кораблї, що потопає, находять ся три особі:

...два брата рідненьких,
Як голубоньків сивеньких,
І между ними третя: чужа-чужениця,
Безродний і безплеменний...

Старший брат каже, що вони гинуть за непослух батькам, неувагу до сестер, до сусїдів, до церкви.

Обіцяє покаятись надалї. І Бог спасає їх. Дома стрічають їх батько-мати і роспитують про дорогу. Сини росказують, що важко помирати на чужинї чоловікови, який не

має там роднї, а потім кажуть про силу батьківської молитви. Кінець думи неясний: чого се брати кажуть про чужу-чужаницю. Кобзар не міг уникнути сеї неясности, а також уяснити переход від спомину про присутність на кораблї, що потопав, чужаниці до каяття старшого брата.

Дума коротка; помітно вплив духовних віршів і інших дум. Так, вірш.

...два брата рідненьких,
Як голубоньків сивеньких...

нагадує місце з думи про азовських братів, а вирш:

Стали они на берег виступати,
На край веселий,
Між народ хрещенний,—

місце з невільничих дум і з думи про Марусю Богуславку.

Варіянт 1-й говорить, що на суднї, яке потопало, два брати припливають до третього, кають ся в гріхах, обіцяють не гришити надалї. Коли урятувались, вони кажуть відому мораль.

Сей варіянт дуже близький до варіянту 5-го. Довге тільки оповіданнє братів про гріхи. Брати кажуть про свій нахил до піяцтва (пор. вар. 2-й). Взято „загальні місця“ з думи про азовських братів.

Варіянт 7-й, як і варіянт 6-й, передає оповіданнє про каяттє двох братів, що потопають, перед чужим-чужаницею. Довго перелїчують ся гріхи: надто підкреслюєть ся непошана братів до родини. Брати прибувають до дому, росказують батьку-матері про подїю; варіянт дуже близький до варіянту 5-го. Подибуєть ся багато „загальних місць“ з думи про азовських братів, а також з дум невільничих і з думи про Марусю Богуславку. Варіянт надто артистичний, перейнятий щирістю,—звичайні прикмети дум О. Вересая. Величаннє довге.

Варіянт 8-й близький до варіянту 5-го та 7-го. Подибують позичення з думи про Коновченка, крім позачень з інших дум (про азовських братів, невільничих і інших). Помітно в.—русізми і вплив духовних віршів:

Єто, шчасливий, пани-молодцї,
Чоловек на свєтє буває,
Которий отцеву молитву, понїматчину
Хвалить—сохваляє;

Бо отцева молитва, паніматчина
Зо дна моря винімає,
От смертельного гріха откупляє.
Вслиши, Господи, в прозьбах і в молитвах.

Нерівноскладових віршів небагато, тому дума наближуєть ся до пісні.

Варіянти 9-й і 10-й прилучають ся до варіянту 1-го.

Варіянт 11-й приходить ся до в. 3-го. Його прикмети: нерівно складові вірші, продумане і повне оповіданнє. Часто подибують ся позичання з інших дум і духовних віршів.

Варіянт 12-й близький до варіянту 2-го, але вже дещо забуто. Так, на початку думи вставлено:

На царській громаді,
Громаді козацькій,—

що тут цілком не до речі. Старшиною на суднї (як і в вар. 1-му).

Грицько Коломійченко,
Гетьман запорозський.

Забуто назву виспи, де врятувались Козаки. Знати вплив духовних віршів. Вірші думи скорочено, скільки можна, так що дума надто наближуєть ся до пісні з віршами з невеликим числом стоп,—прикмета теж забуття думи.

Варіянт 13-й близький до варіянту 3-го. Додержано типового розміру думи. Варіянт трохи скороченний на кінці. В кінці помітно великий вплив духовних віршів:

Щастливой той человек в свете буває,
Отцевой—паніматчиной молитви почитає,
Отця і матчина молитва изо дна моря душу винімає.
От грехов сумертвенних откупляє,
Пред Праведним Судією поставляє.

Варіянт 14-й прилучаєть ся, як і вар. 13-й, до вар. 3-го. Варіянт надто повний. Додержано разміру думи.

Варіянт 15-й прилучаєть ся до вар. 8-го, проте розмір думи більше додержано в вар. 15-ім

Варіянт 16-й такого змісту: Олексій просить Козаків в скрутну хвилину перше одрубати йому голову, а потім кинути Його в море. Козаки не згоджують ся. Він благає втинути йому хоч мизиного пальця. Невідомо,

чи Козаки вчиняють його волю, у всякому разї, проте море втихає.

Записані досї варіянти думи про Олексїя Поповича ми подїляємо на двї ґрупі: першу, з історичною основою, себ-то з спомином йменн Олексїя Поповича, Зборовського, Грицька Коломійченка, і другу—де сеї історичної основи нема, з спомином двох братів і третього чужаниці. До першої ґрупи, таким чином, відносять ся варіянти: 1—4, 9—14 і 16, всього 11 варіянтів; до другої ґрупи—решта: 5—8 і 15-й в., всього 5 варіянтів.

Додержуючись еволюційного методу, ми вважаємо за первісну редакцію першу редакцію, історичну. Другу редакцію ми вважаємо за пізнїйшу. Ми такої думки, що мотив про каяттє до первісної редакції було додано потім; і справдї, каяттє в варіянтах першої ґрупи наче б не до речі; навпаки, в варіянтах другої ґрупи, де натякаєть ся на смерть чужогочужаниці через зневагу батьківської та материної молитви, се каяттє зовсїм не до речі. Можливо, звичайно, що мотив про силу молитви батька-матері повстав окремо, а потім вже його додано до думи (про бурю на Чорному морі) з спомином про історичні особи.

VI.

Втеча Самійла Кішки з турецької неволї.

1. Варіянт Лукаш., 1836; М-ч, 1849, ст. 31 і далї, запис. в 1830-му роцї в Полт. губ.
2. „Кіев. Стар.“, 1882, XII, ст 505—507, Полт. губ.
3. „Кіев. Стар.“ 1904, II, ст. 276—285, Полт. губ., зап. в 1876 р.
4. Рукоп. Котл. 1805 р., Полт. губ., Житецький, 226—233.

Зміст варіянту 1-го. На суднї з невільниками пливе по Чорному морі Алкан баша, „Трапезонськеє княжя“. За невільниками доглядає лях-Бутурлак, „недовірок християнський“. Тут на суднї і Кішка Самійло, „гетьман Запорозький“, з товаришами. Судно припливло до берега „проти Кефи города“.

Алкану-паші сон снить ся, „сон дивен, барзо дивен, на почуд“. Він обіцяє обдарувати, коли хто з яничар чи

невільників отгадає йому сон. Турки не знали, що то за сон, а невільники, „хоч добре знали, собі промовчали“. Алкан-паша росказує сон Ляху-Бутурлаці. Снилось Алканови, нїби невільники повтікали з неволї, а його самого Кішка убив; Лях-Бутурлак зза сну сього просить Алкана дозволити йому більш суворо доглядати за невільниками, бити їх. Певне, боїть ся Лях-Бутурлак, щоб не справдив ся сон.

Тим часом прибувають вони до города Козлова, де „дївка Санджакивна“ запрошує до себе Алкана-башу і приймає його. Проте Алканъ обережний: він посилає двох Турків на судно послухати, чи не має на думцї Бутурлак визволити Кішку. Ті довідались і заспокоїли пашу.

Лях-Бутурлак, не вважаючи на благаннє Кішки, не згоден визволити його; навпаки, він пропонує Кішцї потурчитись, —тодї, мовляв, покращає його доля. Не тільки не згодив ся Кішка, але ще й вилаяв Бутурлака, як недовірка, що продав батьківську віру.

Заспокоєний посланцями Алкан-баша безпечно балює і, крім того, посилає половину напитків на судно яничарам. Випив і Бутурлак, і його починають гризти сум та каяттє.

Господи! єсть у мене що іспити і сходити,
Тільки нї з кім об вірі християнській говорити...

Він визволяє Кішку і гуляє з ним. І коли пяний Бутурлак засинає, Кішка дає невільникам ключі, щоб одімкнули кайдани, але щоб поки не скидали з себе ланцугів. Замкнув в ланцуг Кішка й себе.

Алкан-баша й яничари не запримітили обману. Вернувшись на судно, вони полягали спати, О півночі Кішка загадує невільникам зняти з себе ланцуги, поскидати їх в море і порубати Турків; сам він вбиває і кидає в море Алкана-башу. Сон Алкана, таким чином, справдив ся. З обережности лишили живим тільки одного Бутурлака.

Далеко в Чорне море поплевли невільники, роскувавши себе. Ранком дївка Санджаківна, коли прийшла на берег, плаче, думаючи, що Алкан-паша кинув її, що вона йому не до вподоби.

Прокинувшись, Бутурлак дивуєть ся тому, що сталось. Він радить, щоб половина невільників переодяглась на Турків. І справдї, турецькі кораблї, що стрічались, проходили коло їх, немов коло турецького судна.

А Козаки прямували до Тендру-острова, де стояв на заставі з військом Семен Скалозуб. Забачивши турецьке судно, Скалозуб хоче стреляти по ньому, але Козаки пояснюють йому, що се невільники втїкають з Турецької землї. Козаки Скалозуба виїжають дознатись, що там таке. Самуїл Кішка виходить на палубу корабля і росказує, що сталось. Судно припливає до берега, Козаки дїлять між собою турецьке добре, і при тому частку оддїляють

На Святого Спаса Межигорського,
На Трахтемировський монастир,
На Святую Сїчовую Покров,—

а галєру запалюють. На радощах пють—гуляють, Кішку вихваляють.

Дума кінчить ся величаннєм Кішки, де росказуєть ся про смерть Кішки, певне, од ворога:

Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова,
В Києві—Канєві монастирі...

Варіянт 3-ій має такі одміни од варіянту 1-го. Дума починаєть ся малюнком турецькаго судна, на якому сидять невільники. Молодий баша, в сїм варіянтї, бере в полон Кішку з його Козаками, набігши на Луг-Базавлуг, де жив Кішка. Батько молодого баші дуже завдоволений з сього:

То турецький баша велику радість собі має
Та своє молоде паня вихваляє,
Та до дївки Санджаківни на гулянне посилає.

Далї вар. 3-й оповідає, тільки коротше, по варіянту 1-му, до того місця, де росказуєть ся про гулянне молодого баші у Санджаківни. На сїм гулянні башеня вихваляєть ся, що він забрав Козаків в полон. Санджаківна прикидаєть ся, нїби вона й справдї не співчуває невільникам. Вона балює з молодим башою, а тим часом нишком посилає невільникам їжи, „щоб не дати бідним невільникам з голоду помирати“. Невільники одмовляють ся од їжи і складають її в одне місце.

Далї росказуєть ся що башеня посилає шпигів на судно. Бутурлака суворо поводить ся з С. Кішкою; але як тільки шпига відходить, Бутурлак натякає Кішцї про втечу і потім вони вдвох молять ся Богу:

Ой пошли нам, Господи, з неба,
То, чого нам треба...

По сьому варіянт росказує про сон баші. Бутурлак заспокоює башу. Баша засинає, а дід Бутурлак тим часом дає Кішці ключі від ланцугів. По раді Бутурлака, Кішка визволяє невільників і побиває Турків. Потім невільники переодягають ся і щасливо зустрічають ся з турецьким судном, що росказує й варіянт 1-й.

Невільники гуляють по морю і проклинають Турецьку землю та неволю,—місце се взято з невільничих дум.

Потім в третьому варіянті йде пропуск, а далї оповіданнє, як прибули невільники до діда Соленка. Дід закликає їх до себе в гости і роспитує, хто в їх отаманом. Козаки питають Соленка про його йменнє. Одповідь Соленкова неясна, поплутана кобзарем і при тому й не скінчена. Невільники росказують діду все, як було. Соленко просить Козаків остатись жити у його. Кішка одмовляєть ся:

Ей, діду Соленку, хоч буду я в тебе хлїба-соли вживати,
А не хочу в тебе пробувати,
Хоч буду я по смерть свою велике горе приймати,
А так хочу у своїй Українї голову покладати.

Кобзар росказує думу далї вже прозою, просячи перебачать йому, що не памятає точно змісту думи. Дід Соленко, як каже кобзар, дав Кішці на поміч пятьдесят чоловіка. Бутурлак росказав діду про життє своє в полону. На козацькому суднї, що дав дід Соленко, Кішка вертаєть ся на Вкраїну, де через деякий час і помірає. Ховають його над якоюсь річкою, але над якою, кобзар забув. Тут же кобзар споминає і про Хведора Безрідного, про його високу могилу. Ясно, що й похорони С. Кішки вставлено в думу під виливом думи про Хведора Безрідного. Перед смертю Кішка передає своє отаманство одній особі, якої йменнє кобзар теж забув; можна гадати, що мотив передачі отаманство взято з думи про смерть Богдана Хмельницького.

Взагалї кобзарь сам застерегає, що багато він забув, що він співає як припаде Спомин про Соленка нагадує думу про Михія, яка, між іншим, входить до репертуару того саме кобзаря.

Не дивлючись на численні псування в сїм варіянтї, ми ладні вважати його за дуже близький до основної і єдиної редакції, де власно і оповідалось скорі над усе про полон С. Кішки з Козаками, а потім і про те, як визволились вони з турецької неволї. А 1-й варіянт, на нашу думку, вже має на собі знаки забуття чи, краще сказати, вигладжування епізодів основної редакції. Опис судна з невільниками взято з інших дум про невільників.

Подибують ся тут і „загальні місця“:

Словами промовляє...
Скоро то сеє зачували...
Добро ты учини...

З думи про Марусю Богуславку взято:

Потурчив ся, побусурманив ся
Для панства великого,
Для лакомства нещасного...

З думи про сестру та брата взято:

Та ще у нїділю барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля закувала
[Як дївка Санджаківна коло пристанї похожала].

Варіянт 2-й — напів забутий варіянт 3-й. Взагалї, натякаєть ся на всї епізоди 3-го вар., навіть за дїда Соленка. Прикмета сього варіянту—Козаків С. Кішки названо нетягами,—вплив думи про Голоту або про Ганджу Андибера:

І він (С. К.) около себе мав сорок чоловіка нетяг...
...Да вони там у лузї—Базавлузї проживали,
Нїякого горя не знали.

Варіянт 4-й вважаємо ще за давнїйший од варіянту 2-го. Тут надзвичайно гарно та реально змальовано життє невільниче. Гостро змальовано Ляха-Бутурлака. Кінець трохи не такий, як у інших варіянтів: переодягнених невільників не познають Козаки і стреляють в їх; потім гетман Семен Скалозуб загадує Козакам зарубати Ляха-Бутурлаку; сей наказ Скалозуба як раз до речі в сїм варіянтї, бо тут Лях-Бутурлак надто лютий та жорстокий.

VII.

Дума про Марусю Богуславку.

1. „Зап. о Ю. Р“. I, 1856, ст. 210, Харьківськ. губ.; А. Д., I 230—233.
2. „Кіев. Стар.“ 1904, IX, ст. 308—309, Катеринославська губ., в 1886 році.
3. Від Метлинського, Полт. губ., 40—50—ті роки; А. Д., I, 233—235.

Варіянт 1-й. Зміст думи.

Описуєть ся темниця з невільниками, що пробували там. Приходить Маруся Богуславка. Вона питає невільників, який теперь день „в нашій землї християнській“. Коли невільники не можуть одповісти, Маруся каже їм, що

...у нашій землї Християнській Великодная субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень.

Невільники проклинають її, нащо вона їм нагадала, що на Україні тепер такий великий день. Маруся просить не клясти її, обіцяючи визволити їх з неволї. На другий день, коли „пан турецький“ їде до мечети, вона визволяє невільників і просить їх, коли вони вернуть ся додому, наказати її батькови, щоб не турбував ся викупати її з неволї.

Бо вже я потурчилась, побусурманилась,
Для роскоши Турецької,
Для лакомства нещасного!...

Кінчить ся дума молитвою невільників (що вже визволились) про визволеннє з неволї, що тут не до речі. Молитву взято з невільницких дум. Подибують ся „загальні місця“—з думи про азовських братів:

Словами промовляє...
До Козаків словами промовляє...

З думи про утиски України:

Добре дбає і інш.

Варіянт 3-й починаєть ся словами:

На синьому морі,
На білому камені...,

місце се взято з думи про Олексія Поповича, як і в варіянті 1-му. Приход Марусї Богуславки до темниці малюєть ся словами:

Десь узялась дївка бранка,

тодї як в інших варіянтах про се росказуєть ся рівнїйше:

То до їх дївка бранка
Маруся, попівна Богуславка,
Прихождає...

Вона не питаєть ся невільників, а одразу нагадує їм про Великодню суботу. Прокльони невільниками Марусї Богуславки, проханнє їх переказати батькови відомі слова,— короткі і мають в.-русизми. Подибують ся нові слова:

Што наші роднії будуть пити і гуляти
І нас споминати...
...што нехай (батько) монетов не збуває,
Мене відсїля не викупляє,
Бо вже я потурчилась
І побесурменилась
На турецькі ласощі і на лакомини...

(Пор. думу про С. Кишку). Маруся тільки обіцяє визволити невільників; чи справдила обіцянку—дума не каже.

Варіянт 3-й стислий і має знаки забуття, рівняючи до варіянту 1-го. Тут, як і в 1-ім вар., подибують ся ті само „загальні місця“ з інших дум.

Варіянт 2-ий стоїть по серединї між двома іншими. варіянтами (1 і 2). Багато „загальних місць“. Есть знаки забуття.

Вважаючи думу про Марусю Богуславку з цiклу дум невільничих, ми такої думки, що першою основою думи було оповіданнє про відому дійсну подїю. Було багато дум і пісень про невільникив з виробленними „загальними місцями“, як от молитва, і тому дума могла хутко взяти сї „загальні місця“ і стати нарештї варіянтом, дуже близьким до варіянту 1-го.

Найдальший від варіянту 1-го, через зазначені особливости, варіянт 3-їй.

VIII.

До цiклу невільничих писень ми відносимо й думу:

Плач невільника у Турків про викуп.

1. Лукаш. 1836, ст. 34, Полт. губ.; А. Д., I, 93—95.
2. Рукоп. збірн. Новіцьк., Полт. губ.
3. „Кіев. Стар.“ 1882, XII, 266—268, Полт. губ.

Зміст варіянту 1-го. Невільник передає поклін через сокола батьку-матері, а разом з тим і проханнє викупити його з полону, бо його мають продати. Описують ся муки невільника в турецькій неволї. Бідні невільники поглядають на тїло своє, на кров свою і клянуть турецьку землю та неволю. Дума кінчить ся молитвою, щоб визволитись.

Початок варіянту 2-го нагадує початок думи про Олексїя Поповича:

Не ясний сокіл квилить-проквиляє...

В думі два невільники, а не оден,—як в варіянтї першім. Другий невільник, „брат-товариш“,

...теє зачуває,
До брата-товариша промовляє,—

каже про марність благати батька-матір про викуп,—все їдно вони їх не знайдуть, бо тут нїхто, крім соколів, не буває.

Варіянт не скінчений. Варіянт отсей ми вважаємо за ближчий до первісного варіянту. Поперше, ми тут бачимо жвавійший малюнок, більш реальний,—скаргу одної особи тут подїляє, хоч і неґативно, друга. По друге, в сїм варіянтї вказівка на марність благати викупу—до речі. Проханнє викупити є і в 1-ім варіянтї, тільки воно, коли Кобзарь забув про другого невільника, не має ясного смислу. Краще буде, коли згадуєть ся про другого невільника.

Варіянт 3ї-й не виявляє особливої давности, тому ми відносимо його до близького до його першого варіянту.

IX.

Смерть Хведора Безрідного.

1. М-ч, 1834, Полт. губ.; А. Д., I, 248—249.
2. Борзенськ. п. Чернїг. губ., А. Д., I, 249—251.
3. Сосн. п. Чернїг. губ., А. Д., I, 251.
4. Метл., 1854, ст. 440; Борз. п. Чернїг. г., А. Д. I, 251.
5. Ибі? А. Д., I, 251—252.
6. „З. Ю. З. Р. Г. О.“, додат. 18—21; А. Д., I, 252—255, Полт. губ.

7. „Кіевск. Стар.“ 1882, XII, ст. 510—512, Полт. губ., 1882 рік.
8. „Кіевск. Стар.“ 1904 р., II, ст. 272—276, Полт. губ., 1876 рік.
9. Рукоп. Котл. 1805 р., Полт. губ., Житецьк. 206 - 207.

Зміст першого варіянту. На Хведора Безрідного „отамана курінного“, коли він собі безпечно обідав, нагло напали „безбожнії Ушкали“ і поранили його смертельно; не вловили тільки його чури. Чура як тільки пішли Ушкали, прибув до Козака і обмив йому рани.

Хведор Безрідний посилає його до Дніпра послухати, що там чутно; коли почує Козаків,—щоб покликав їх одвідати його. Чура забачив Козаків і кличе їх до Хведора Безрідного. Хведор хвалить чуру за слухняність і каже, що він, чура, матиме щастє в життї:

Коли ти будеш вірно пробувати,
Будуть тебе Козаки поважати!...

Теє промовивши, Хведор Безрідний вмирає. Далї росказуєть ся, як ховали Козаки помершого товариша і йдуть слова:

То ще добре козацька голова знала,
Що без війська козацького не вмирала!...

В варіянтї сїм подибують ся „загальні місця“ думи про азовськіх братів:

Словами промовляє...

а також з думи про „Утиски України“:

Добре ви дбайте...

Варіянт 2-й подає такий малюнок. Над Дніпром лежить, ввесь в ранах, Хведор Безрідний; в головах у його

сивий кінь стоїть,
А в ніженьках слуга сидить,
А в рученьках свіча горить...

Слуга достає з Дніпра „прехолодної води“ і промиває Хведорові рани. Хведор просить слугу закласти йому рани „мягкою бавовною“, перевязати „червоною китайкою“, зогріти його.

Далї помітно забуттє думи.

...дак іще слуга добре дбає,
Позлотку із чистого коміра видирає,
До Козаків словами промовляє...

Далї росказуєть ся, дуже неясно, як умовлялись Козаки про похорон Хведора. Слава Хведору.

Дума варіянту 2-го—се забутте першого варіянту, „загальні місця“ тут зєднано. Початок думи—ранений Козак, кінь, слуга, свічка в руках Козака, що помирає,—се загальне місце пісень про смерть Козака.

Варіянти 3-й та 4-й мало чим відріжняють ся від варіянту 2-го. Варіянт 3-й, між іншим, взяв де-кільки рядків з думи про трьох Самарських братів:

Пойди ти до річки Самарки,
До криниці Салтанки...

Варіянт 4-й в двох рядках має вплив духовного віршу:

Єдин Єдному руку подали,
І од сирої землї пришествіє приняли...

Варіянт 5-й прилучаєть ся до варіянту 1-го.

Варіянт 6-й такого змісту. На полї

По потребі, по потребі барзо царьскій,

серед багатьох трупів лежить на рани знемаганий Хведор Безрідний. Джурі Яремі, що стоїть коло його, він дарує свою одїж, шаблю, пищаль семипядную, коня і просить Ярему нарядитись і показатись перед його,—

Та нехай я буду добре знати,
Чи удобен ти будеш поміж Козаками пробувати...

Хведор дуже радий, що Ярема—гарний Козак і вміє показати себе. Він просить джуру піти

...по над лугом та Базавлугом,
Та по над Днїпром славутою...

покликати Козаків до його постреляного й порубаного.

Ярема вчиняє волю свого пана, але спершу тільки витає Козаків. „Батько кошовий, отаман військовий угледїв, що джура одягнений не так, як слїд то слузї:

А десь ти свого пана вбив, або стребив,
Або молодого душі ти ізбавив?—

каже отаман. Тодї Ярема росказує про подію і благає Козаків поховати Хведора Безрідного. Отаман посилає Козаків поховати помершого. Далї оповідаєть ся, як Козаки ховали і поминали Хведора; потім — молитва.

Дума сього варіянту—дуже артистична. На наш погляд, се вдатний розвій варіянту 1-го. Багато епічних повторень. Багато взятого з інших дум, напр.:

Тїло козацькеє-молодецькеє
У чистім полї знаходити і поховати,
Звіру-птиці на поталу не дати...

—з думи про азовских братів.

Ой та їдьте по над лугом та Бозавлугом

—з думи про Самійла Кішку.

Словами промовляє,
Гірко сльозами ридає

і інш.—з думи про азовських братів.

І премудрому лицареви славу учинили—

нагадує місця з думи про Коновченка.

Варіянт 7-й близький до варіянту попереднього, 6-го, але має деякі ориґінальні відміни; відміни сї, певно, вніс сам кобзар, і вони, у всякім разї, показують на меньшу вартість сього варіянту. Так, цїлком не до речі панї-брацькі відносини джури до Хведора Безрідного, що вмирає на бойовищі від ран:

Ей, здоров, здоров, Хведор бездїльний та безрідний!
Чи ти живий пробуваєш,
Яку ти менї славу козацьку-молодецьку одкриваєш?

Трудно й смислу дошукатись в отсих словах. Так само і отаман козацький, забачивши джуру Ярему на доброму конї, почав разом з Козаками на його „з грожа гукати“... Подибують ся в сїм варіянтї й переймання з думи про азовськихъ братів:

То ви козацький обичай добре знайте,
Та Хведора Бездїльного та безрідного тїло козацькеє-молодецькеє
На поталу птиці—звіру не подайте;
Хорошенько тїло його, козацьке-молодецькеє поховайте...

Ярема, йдучи Днїпром-Славутою, чує спершу галас Ушкалів, а потім вже його стрічають Козаки.

Подибують ся незначні хиби, напр.:

Хведора бездільного та безрідного тїло козацьке-молодецьке знаходили,
Ну, живого його, Козака, не застали...

Варіянт 8-й. Ярема знаходить свого знемаганого на рани пана тільки тому, що над ним стоїть кінь:

...у головах над ним (Хведором) смерть доглядає.

Те ж панї-братство джури до Хведора:

Чи ти спиш, чи дрімаєш,
Чи на рані смертельні знемагаєш?

Далї варіянт не має нічого особливого, коли його рівняти до варіянту 6-го, до якого він більше всього й ниближуєть ся. Він тільки більше ростягнений.

Варіянт 9-й прилучаєть ся до варіянту 6-го сеї думи, себ-то до першої ґрупи, ближчої до первооснови. Подибують ся відомі „загальні місця“ з думи про втечу азовських братів і з думи про утиски України.

Д. Лїсовський [1]) вважає думу про Хведора Безрідного за цїлком закінченний уривок великої думи, що колись була. Він зазначає про її зязки з невільничими думами,—мотив про самотність в ориґінальнім обробленнї. На місце найменшого брата поставлено лицаря.

Не маючи нїчого проти вказівки д. Лїсовського на зязок сеї думи з думами невільничими, ми можемо сказати, що дума про Хведора Безрідного могла також і передати звичайну подїю відомої доби козачого життя. Дума, на нашу думку, могла повстати з пісні про передачу Козаком, що вмирав, свогок оня і зброї слузї-джурі. Згадаемо те ж саме і в думі про смерть Богдана Хмельницького, де він хоче передати кому небудь свою владу. Потім епізод сей повстав в думі двояко,—в одному рядї варіянтів її він розвинув ся, не затемнивши основного мотиву; в другім—основний мотив затемнено вставками з пісень про смерть Козака в степу. До першого ряду ми відносимо варіянти 6, 7, 8 і 9, а до другого—решту: 1, 2, 3, 4 і 5. Перша ґрупа ближча до основної редакції.

---

[1]) Лисовскій, Опытъ изученія малорусскихъ думъ.

X.

Смерть трох братів коло річки Самарки.

1. М-ч, 1849, ст. 17—19; А. Д. I, 257—259, Полт. губ.
2. „Кіевск. Стар.“ 1904, II, ст. 282—285, Полт. губ., 1876 р.
3. Рукоп. Котляр. 1805 р., Полт. губ., Житецьк. 205—206.

Зміст варіянту 1-го такий. В трох байраках, що не згоріли на полях Самарських, лежать поранені—порублені три брати. Старший брат слїзно благає середульшого достати з

річки Самарки,
Або з криниці Салтанки

холодної води, окропити і остудити його рани. Середульший брат одмовляєть ся вчинити його волю, бо й він шаблею порубаний, кулею постреляний, як і старший брат, і радить вкупі попросити найменшого брата заграти у „військову суремку“, — Козаки, що їхатимуть, почують згук труби, приїдуть до їх і доглядатимуть їх в останнї хвилини, а по смерти й поховають їх. Менший брат проказує відому мораль про силу молитви батька-матері.

Варіянт 2-й не похожий на вар. 1-й тільки в тому, що середнїй брат, коли не може вчинити волї старшого, просить про се брата найменьшого. Той радить краще заграти в трубу. Дума кінчить ся типовим вихваляннєм. Відміни, таким чином, невеликі.

Варіянт 3-й одріжнюєть ся од попереднїх варіянтів тим, що найменьший брат одмовляєть ся грати в „суремку“, бо боїть ся, що гру почують Татари і забють їх всїх або заберуть у полон.

Думу про Самарськихъ братів ми вважаємо продовженнєм думи про братів азовських. Велике число варіянтів думи про азовських братів показує, що народови дума ся дуже припала до вподоби. Дума про Самарських братів, справдї, дуже близька до азовської думи в багатьох місцях. По-перше, з думи про азовських братів взято згадуваннє про річку Самарку, криницю Салтанку. Звідти ж взято й місце:

Що там (були) три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких...
То найменьший брат теє зачуває,
До старших братів словами промовляє...

Мораль в обох варіянтах (1 і 2) взято з думи про Олексія Поповича.

Перший і третїй варіянти сеї думу ми вважаємо за близькі до первісної основи. За ранїйший ми вважаємо варіянт 1-й, — простїйший од варіянтів 2-го і 3-го.

XI.

Хмельницький і Барабаш.

1. Метл. 1854, 385—391; А. Д., II, 2—8, Чернїг. губ., Сосницьк. п.
2. Цертел. 37—41, 1819; М-ч, 1834, I, 37—41; 1849 р. ст. 69; А. Д., II, 8—10.
3. Запис. П. С. Іващенко, Нїжин., 1874, А. Д., II, 10—15.

Зміст 1-го варіянту.

1. Барабаш балює у Хмельницького.
2. Хмельницький краде у сонного Барабаша персня.
3. Посилають джуру до жінки Барабашової.
4. Недогадливість жінки Барабашової; слуга робить, як наказав йому Хмельницький.
5. Барабаш прокидаєть ся.
6. Відїзд Барабашів.
7. Бій Хмельницького з Поляками.
8. Хмельницький вбиває Барабаша.

Варіянт 2-й кінчить ся відїздом Барабаша з двору Хмельницького.

Зміст варіянту 3-го схожий зі змістом вар. 1-го.

Всї три варіянти близько передають відомий історичний факт.

Варіянт 2-й простїйший, оповідає про подію коротко й просто, тому ми можемо вважати його за найближчий до первісного. Потім ідуть варіянти 2-й і 3-їй.

XII.

Утиски України Жидами-рандарами і повстаннє.

1. „Зап. о Ю. Р.“, I, ст. 56—63; А. Д., II, 21—25, Сосницьк. п. Чернїг. губ.
2. Зап. Хв. Штангей, Жаботин., Київськ. губ., А. Д., II, 25—29.
3. Зап. Чубинського та Новицького, Харьк. губ., А. Д., II, 29—30.

Зміст варіянту першого:

1. Жидівські оренди на Вкраїнї.
2. Повстаннє Козаків.
3. Втеча Жидів у Полонне.
4. Приступ Хмельницького до Полонного.
5. Взяттє Полонного і втеча звідти Жидів.

В варіянтах 2-м та 3-м до змісту варіянта 1-го добавлено порівнаннє бою Хмельницького з Жидами—з тетом. На прикінцї добавлено типове вихвалянне.

По всїх трох варіянтат знати вплив інтермедій, власно там, де змальовують ся відносини Козаків до Жидів та Поляків (надто насмішливо).

Подїя, що про неї оповідаєть ся в думі, вільно допускає, на нашу думку, вставленнє в думу тих місць з сучасних українських інтермедій, де було неґативне відношеннє до ворогів України. Крім сих лїтературних вставок ми ще бачимо в варіянтї 1-м вставку такого змісту:

На славній Українї всї козацькі ріки заорандовали (Жиди):
Перва на Самарі,
Друга на Саксанї,
Третя на Гнилій,
Четверта на Пробойній,
Пята на річцї Кудесцї.

Назви отсих рік (крім р. Самари) і взагалї такого місця ми не знаходимо нї в однїй думі. Можна думати, що вставку сю зробив П. А. Кулїш, який записав сей варіянт. Трудно гадати, щоб інші кобзарі, що знали сю думу, так хутко забули спомянути шість рядків.

Подибують ся місця, де знати вплив духовних віршів:

Тогді то у святий божественний день у четверток...

Тогді ж то як у святий день божественний у вовторник...

В 2-м і 3-м вар. подибуєть ся місце з думи про Олексія Поповича:

Як то був пан Хмельницький,
Житель Чигиринський,
Козак лейстровий,
Писарь військовий...

Рядки:

Годі вам по броварнях пива варити,
По винницях та й по проваллях валять ся,—

нагадують відповідні рядки з думи про Коновченка. Всї варіянти сеї думи, на наш погляд, однаково вірно передають подію, і незначні відміни вар. 2-го та 3-го від 1-го не дають ще приводу вважати варіянт перший за найближчий до первісної редакції думи про утиски України Жидами і про повстаннє Козаків.

XIII.

Корсунська баталїя.

1. „Зап. о Ю. Р.“, I, ст. 223, Полт. губ. 1856 р.; А. Д., II, 32—36.
2. М-ч, 1849, I, 67—71; „Старосв. банд“., Полт. губ., ст. 181; А. Д., II, 36—38.

Початок першого варіянту взято з варіянту 2-го (9 рядків). Зміст його такий. Хмельницький кличе Козаків на бій з Поляками. У города Корсуня Козаки побивають Поляків. Поляки втікають. Козаки беруть в полон Потоцького, насміхають ся з його і з Поляків. Далї росказуєть ся, що Поляки складають вину на Жидів, малюєть ся втеча Поляків та Жидів, так само, як і в думі про утиски України. На кінцї думи описуєть ся, як плакали вдови-польки в м. Полонному по своїх побитих чоловіках.

Варіянт 2-й—се попсованний варіянт 1-й; про баталїю сливе не згадуєть ся. Вся дума—тільки глузуваннє Козаків над Поляками та Жидами.

Варіянт перший ми вважаємо за первісний, де до опису баталїї добавлено місця з думи про утиски України.

XIV.

Веремій Волошин.

(Уривок з думи).

1. Метлинський, 413, 1854 р., Полт. губ.; А. Д., II, 51.

Уривок на 8 рядків, дуже неясний. Річ іде, наскільки можна догадатись, про якогось Волошина Веремія, співтрудовника Богдана Хмельницького; перше служив він у Поляків. Зязку сього уривку з якою небудь з відомих нам дум немає.

XV.

Іван Богун.

1. Метлинський, 1854, ст. 407, Чернїг. губ.; А. Д., II, 98.

Уривок на 12 рядків з думи про Івана Богуна, наступника Нечая.

Рядки:

Од своїх рук листи писав,
До гетьмана Хмельницького посилав,—

взято з думи про Хмельницького й Барабаша.

XVI.

Похід у Молдавію.

1. А. Д., II, 99—103; Метл. 1854 р. ст. 391—395, Чернїг. губ., Сосницьк. п.
2. А. Д., II, 103—104; Макс. 1834, 40—42, Полт. губ.
3. А. Д., II, 104—106, 1872 р., Чернїг губ.

Зміст варіянту 1-го. Виправа Хмельницького у Молдавію з Чигирина. Опис сеї виправи. Василь Молдавський, господар Волоський, не хоче здаватись і намагаєть ся, щоб покорив ся йому сам Хмельницький. Хмельницький нападає на город Сороку і спалює його. Народ втікає до города Яси до Василя Молдавського і росказує йому про біду. Василь одїжджає до города Хотина і звідти кличе Івана Потоцького, короля польського, піти з ним проти Хмельницького. Потоцький одмовляєть ся, згадуючи, як дав ся йому у знаки Хмельницький на Жовтих водах. Дума кінчить ся загальним вихваляннєм Хмельницького і типовою молитвою.

Опис виправи війська Хмельницького взято з думи про Коновченка:

Котрий Козак не міє в себе шаблї булатної,
Пищалї семипядної,
Той Козак кій на плечі забірає,
За гетьманом Хмельницьким у в охотне військо поспішає...

Варіянт прилучаєть ся до думи про утиски України Поляками і Жидами,—багато рядків, де тільки глузуваннє над Поляками та Жидами (Василь Молдавський боїть ся, шо зруйнують Волоську землю, Іван Потоцький з жахом згадує про війну на Жовтих Водах).

До варіянту 1-го прилучаєть ся вар. 3-й. Варіянт 2-й,—скороченнє і забуттє варіянту 1-го.

За основний варіянт ми ладні вважати варіянт 1-й,—він коротко й вірно передає історичну подію. Глузуваннє з Поляків та Жидів прибавлено потім.

XVII.

Утиски України по Білоцерківськім примирї і нове повстаннє.

1. А. Д., II, 110—113, Чернїг. губ., 1856 р.
2. „Зап. о Ю. Р.“, 51—56, Чернїг. губ., 1856 р.
3. М-ч, 1834, ст. 74—77, Херс. губ.

Зміст варіянту 1-го. Опис утисків України Поляками після того, як замирили у Білій Церкві. Козаки просять Хмельницького змилуватись над ними, скаржать ся на його за те, що він так на зле Україні замирив з Поляками. Хмельницький просить Козаків почекати до світлого свята, обіцяючи зібрати військо:

Як дасть Бог, що прийде весна красна,
Буде наша вся голота рясна.

Хмельницький додержує свого слова. Поляки втїкають від Козаків, що повстали. Далї йде комічний опис втечі Поляків. Козаки наганяють Поляків, що втїкали, глузують з їх. Поляки покірно благають змилуватись над ними:

Ей Козаки,
Рідниї брати!
Коли б ви добре дбали,
Да нас за річку Вислу хоть в одних сорочках пускали!...

Козаки не милують їх, жорстоко мучать ворогів. Кінчить ся дума славою Хмельницькому,—

Тогдї ж то Хмельницкий умер,
А слава його не вмирає...

Варіянт 2-й має незначні відміни вар. першого.

Варіянт 3-й в деяких місцях має забуттє і скороченнє (правда, невелике) перших варіянтів. Крім того, одне місце показує, що кобзар змішав всю думу з думою про утиски України:

І до пана Хмельницького у Полонне посилали.

Подибують ся загальні місця:

То Хмельницький листи читає,
До Козаків словами промовляє...

Місце, де Хмельницький просить Козаків воювати з Поляками, написане так, як в відповідному прикладї в думі про утиски України Жидами. Найближчим до первісного варіянту ми вважаємо вар. 1-й та 3-й. Історична подія росказуєть ся вірно. „Загальні місця“ могли входити до сеї думи зараз же, як вона повстала, бо вони яскраво малювали настрій Козаків до Поляків та Жидів. Варіянт 3-й, як можна гадати по зазначеним його прикметам, вже одійшов од первісної редакції.

XVIII.

Смерть Богданова і обраннє Юрка Хмельниченка на гетьмана.

1. А. Д., II, 118—122; Метл., 1854, Чернїг. ґ., Сосн. п.
2. А. Д., II, 122—124; М-ч, 1834, 43—47; 1849, 77—80, Полт. ґуб.

Зміст варіянту 1-го. Хмельницький скликає Козаків „к собі на пораду“. Як вони зійшли ся, Богдан Хмельницкий наказує їм обрати нового гетьмана, бо він—через старість та хворість—не здолїє гетьманувати над ними. Козаки не одважують ся назвати свого кандидата, і просять Богдана, щоб він настановив їм, кого знає. Козаки не хочуть тих, кого називає Богдан,—вони хочуть сина його Євраха. Хмельницький одмовляє, що син його ще молодий:

Ще-ж, каже, мойому Євраху Хмельниченку
Тільки всього дванадцать лїт од роду;
Ще він возрастом малий, розумом не дійшлий.

Козаки одказують, що вони „будуть його добрими дїлами наущати“. І вони настановляють Євраха на гетьмана. Старий Хмельницький наказує синови, що рушає із дому, не баритись, аби застати ще батька живого. Але син забаривсь. Коли він вернув ся і застав батька мертвого, він ховає його. Далї описуєть ся похорон Хмельницького,—опис взято з думи про Хведора Безрідного. Кінчить ся дума зазначеннєм, що Козаки недовго слухали Юрка Хмельниченка,—тільки поки жив Богдан,—

А як не стали старої голови Хмельницького зачувати,
Не стали і Єврася Хмельниченка за гетьмана почитати.

Вони не вважали його достойним бути за гетьмана:

Ей, Єврасю Хмельниченку, гетьмане молодий!
Не подобало б тобі над нами Козаками гетьмановати,
А подобало б тобї наші козацькі куренї підмітати...

Варіянт 2-й—скороченнє і забуттє вар. 1-го. Подибують ся „загальні місця“:

То гетьман добре їх приймає,
Словами промовляє...
То Козаки теє зачували, смутно себе мали...—

з думи про азовських братів і про Олексія Поповича.

Про смерть Богданову оповідаєть ся докладнійше,—се взято з місця про смерть найменшого азовського брата:

...ще й гірше Хмельницький знемагав,
Опрощенє зо всіми приймав,
Милосердному Богу душу оддав.
То не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйниї вітри в темнім лузї бушували...

Дума кінчіть ся тим, що Юрася Хмельниченка настановляють на гетьмана.

Обидва варіянти вірно передають історичну подію; варіянт 1-ий оповідає про подію ранїйшого часу: обраннє, поки що номінальне, на гетьмана Юрка Хмельниченка. Варіянт 2-ий — обраннє Юрка на гетьмана—вже фактичне, послї того, як скинули тимчасового гетьмана Івана Виговського, коли він оддав ся Полякам р. 1569-го. На наш погляд, за давнїйший варіянт можна вважати той, що оповідає тільки про Богданову смерть. До сього вже потім було додано епізод про передачу гетьманства Юркови, що було за декільки місяців до Богданової смерти. Так повстав варіянт 1-ий. Потім, по зрадї Виговського, від першого варіянту було однято зазначений додаток і добавлено епізод вже нового змісту—обраннє Юрка на гетьмана на місце Виговського. Таким чинам вар. 1-й давнїйший од варіянту 2-го, але основа їх однакова—опис смерти Богдана Хмельницького.

Чого—в першім варіянтї—Богдан посилає гуляти на Ташлик-ріку, невідомо. Ташлик-ріка тече недалеко Чигирина, де помер Богдан. У всякому разї ясно, що вставка отся була неможливою в первооснові нашої думи, яка оповідала, скоріш над усе, про Богданову смерть.

XIX.

Дума про гайдамаку Вітрогона.

(Уривок на 7 рядків).

1. Zbiór Wiad. do antr. krajowej, 1879, III, ст. 68, Київськ. ґуб.

Уривок маловідомий і невеличкий, тому подаємо його цілком.

Pan Borowskij Witryhona pryprochaje,
A win ludej newyznawaje,
A Pan joho na wolu puskaje,
„Skaży, skaży, Ihnate, chto szcze buw s toboju,
To ja tebe puszczu na wolu".
Ihnat słowom utwerzdaje,
A ludej newyznawaje...

Хто такий був Вітрогон—невідомо. Думають, що се один з сучасників Виговського.—Уривок не має нічого спільного з відомими думами.

XX.

Дума про Ґанджу Андибера.

1. „Зап. о Ю. Р.", I, 200, Полт. ґуб.
2. Метл. 1854, 377—385; Черніг. ґ. Сосницьк. пов.
3. Метл., 382—385.

Зміст варіянту 2-го. Полем Килиїмським гуляє бідний нетяга. Описуєть ся одїж сього нетяги. Нетяга прибуває до Килиї, прислухаєть ся, чи не думає хто йти до шинку гуляти. Йдуть до шинку дуки,—перелїчують ся й йменння їх. На бідного нетягу нїхто не звертає нїякої уваги, нїхто не частує його. Один тільки з дуків, Гаврило Довгополенко Переяславський, дає шинкарцї, Настї Горовій, „людську денежку", щоб вона дала нетязї пива. Замість пива Настя нетязї—

меду да оковитої горілки вточила.

Нетяга, випивши, захмілїв, і почав кидати чарками в дуків і потім достав з під поли золотого і купив у

шинкарки „цебер меду“; потім витяг багато червінців. Угледівши таке, дуки зачали підлещуватись до його, частувати його; і шинкарка стала ласкава до його. Нетяга підходить до вікна шинку і звертаєть ся до річки з проханнєм принести Козаків. Козаки прибувають, зодягають нетягу. Тоді нетяга видає, хто він такий:

Ей, не єсть же се, братця,
Козак бідний нетяга,
А єсть се Хвесько Ґанджа Андибер,
Гетьман Запорозський.

Дуки стали ще більше частувати його. Він лє їх частуванє ще й на свою одїж,—нехай, мовляв, і її почастують... Далї каже, що коли він був бідний, нїхто не звертав на його уваги, а зараз не те. Він кличе Козаків і наказує бити дуків. Козаки бють дуків й докоряють, що вони прибрали до своїх рук все козацьке добро. Слава Ганджі Андиберови. Кінець.

Зміст вар. 3-го, його відміни від змісту вар. 2. Йменння дуків не ті. Не споминаєть ся, який власне дука наказує Настї почастувати нетягу. По пиво Настя не сама йде, а посилає служницю. Мову нетяги та дуків скрізь скорочено, а деякі місця переставлено. Ганджа не сам каже, хто він,— дуки самі догадуюсь ся, що нетяга—се, певне, запорозський гетьман.

Варіянт 1-ий—се тільки зміцненнє варіянту 2-го. Підкреслюють ся відносини дуків до нетяги і навпаки. В вар. сей П. Кулїш вставив придаток з сеї само думи по варіянту іншого кобзаря. В додатках до 1-го тому „Записок о Южной Руси“ додано місця, що не ввійшли в додаток до варіянту 2-го. Аналїзуючи варіянт 1-й, ми пильнували розглядати його цїлком і видїлили з вар. 2-го вставки його частин і добавили решту його частин, що подані в додатку.

Дума по всїх варіянтах надто реальна. За первооснову її ми вважаємо ряд численних пісень про Голоту (Чубинський, т. V; Метлинський і інш. збірн.), де оповідаєть ся про той саме мотив. Дума ся—дальший розвиток отсих пісень, але вже з цїкавою вставкою: переодяганнє Голоти (Ґанджи Андибера), що, певне, стоїть в звязку з мотивом

переодягання в в.-російських билїнах, переодягання казкових лицарів—з метою навчати.

Який з варіянтів сеї думи ближчий до первооснови,—сказати трудно. Дума зачіпає настільки болюче питаннє в життї козаччини, що хто б її не співав, вона завше буде живою.

XXI.

Івась Коновченко чи Вдовиченко.

1. Рукоп. 1805 р. Котляр., Житецький, „Мысли“ 212—220, Полтавщина, 1805.
2. Цертельов, 1819, 30—36; М-ч 1834, 51—57, Полт. ґ.
3. Лукашевич, 1834, 36—47, Полт. ґуб.
4. Метл. 1854, 413—424; „К. Телегр.“ 1873 № 59.
5. Головацький, 1860, ч. I, 9—12, з зб. Жеґоти Паулї, 1839, I, 155; „Р. Дн.“ 1837, 11.
6. „Кіев. Стар.“ 1882, VIII, Полт. ґуб.
7. 8. „К. С“. 1889, IX, Полтавськ. ґуб.
9. „К. С“. 1893, I, Полтавська ґуб.
10. 11. „К. С. 1904, II, Полтавськ. ґуб., р. 1876.

Всї варіянти сеї думи, як перелїчені друковані, так і шість рукописних варіянтів, мають сливе однаковий зміст. Відміни отсих варіянтів,—се більша чи менша повнота, або більша чи менша артистичність, змалюваннє окремих місць, згадуваннє власних ймень або їх немає, і т. інше.

Зміст думи такий. Вдовин син, Івась Конівченко чи Коновченко, одїжджає з дому на війну, не дивлючись на благаннє матері не їхати. Потай од матери він бере зброю і доганяє запорізське військо. Коли полковник (Филоненко) пропонує Козакам виступити проти Татар на поєдинок, Коновченко виходить першим, побиває багато Татар і багато забірає в полон. На радощах він пе-гуляє, потім, напившись, знову виступає проти Татар, не дивлючись на Козаків, що остерегали його. І Татари убивають Коновченка. Козаки ховають його. В сей час (по інш. варіянтах) вдові, матери Коновченковій, снить ся сон, нїби син її оженив ся. Сусїдки чують щось недобре, проте не кажуть сього вдові, і пояснюють

сон так, як він снив ся. А тим часом козацьке військо вертаєть ся з походу. Филоненко приводить вдові коня її сина і росказує про його смерть. Мати проклинає Филоненка, докоряючи його, що син її загинув через його. Филоненко оправджуєть ся, що Івась сам загинув: його згубила горілка. Дума кінчить ся тризною по Івасеви.

В думі про Івася Коновченка ми бачимо відбиттє пісенних мотивів,—про вдову та її сина, про відїзд на війну (Чубинський V, 882; М-ч 1834, 53; Головацький, ч. I). Подибують ся загальні місця:

То теє словами промовляє.
Словами промовляє,
Дрібними сльозами проливає,—

з думи про азовських братів.

П. Житецький („Мысли о малорусскихъ думахъ") вважає за основні варіянті ті, що не мають відомого вдовиного сну. Ми такої думки, що краще розріжняти варіянти сеї думи по іншій основі: в одних варіянтах мати проклинає непокірного сина, в других—благословляє. Ми вважаємо за давнїйші останнї варіянти, бо прокльони можемо віднести вже до моралїзації думи. З другого боку за давність варіянтів останньої ґрупи свідчить і запис „Гисторіи объ Иванѣ Даниловичѣ" (Веселовський, „Южно-русскія былины"), де батько благословляє сина на бій. Може бути, що дума ся—се продовженнє билїнного мотиву, його повтореннє, а прокльони материні вставлено потім.

XXII.

Дума про вдову і трох синів.

1. „З. о Ю. Р". т I, 19, Полт. ґуб., 1856.
2. З. Ю. З. О. Г. О. дод. 11, Полт. ґуб.
3. „К. С." 1882, XII, Полт. ґуб.
4. „К. С." 1884, VI, Полт. ґуб.
5. Метл. 1854, Полт. ґуб.
6. М-ч, 1834, Полт. ґуб.
7. Грінченко, Этногр. мат., 1899, Чернїг, ґуб., ст. 692—693.

8. „К. С.“ 1902, V, ст. 324–330, Полт. ґуб.
9. „К. С.“ 1904, II, ст. 304—305, Полт. ґуб.

Зміст всїх варіянтів сеї думи сливе однаковий. Варіянти сі—більш-менш старанне оброблення пісенного мотиву про кару непокірних синів (Чубинський, т. V). Подибують ся відомі „загальні місця“:

То стара жена бідна удова теє зачуває,
До своїх синів словами промовляє,—

з думи про азовських братів.

Плаче, ридає, дрібними сльозами проливає,
Ей, братики мої рідненькі,
Голубонькі сивенькі!... І інш.

Мораль—в кінцї думи—взято з думи про Олексїя Поповича. Деколи дума кінчить ся типовою молитвою.

За початкову редакцію думи ми вважаємо пісню однакового змісту, з якої і повстала отся дума,—не дїлючись на варіянти ріжного змісту.

XXIII.

Дума про сестру та брата.

1. „З. о. Ю. Р“. I, 24, Полт. ґуб.
2. „К. С.“ 1882, VIII, ст. 268—273, Полт. ґуб.
3. „К. С.“ 1882, XII, 496—497, Полт. ґуб.
4. Метл. 1854, 434—436, Полт. ґуб.
5. Лукашевич, 1836, ст. 59—61, Полт. ґуб.
6. М-ч, 1834, 1849, Полт. ґуб.
7. „К. С.“ 1904, II, ст. 302—304, Полт. ґуб., 1876.
8. Рукоп. Котляр., 1805, Житецьк. ст. 188—190 Полт. ґуб.

Всї варіянти по змісту однакові. Думу майстерно складено з пісенних мотивів—туга сестрина по братови, проханнє прилетїти сизим голубом. За початкову редакцію сеї думи ми вважаємо пісню відповідного змісту. Всї варіянти сливе однакові по артистичній вартости. Подибують ся „загальні місця“ з думи про азовських братів:

Брат теє зачуває,
Словами промовляє.

В деякі варіянти вставлено місце з думи про відїзд Козака з рідного місця, а тому початкові варіянти не повинні мати сеї вставки, такі, напр., варіянти №№ 6 і 7.

XXIV

Отчим.

1. З. Ю. З. Г. О., I дод., 14 ст., 1873, Полт. ґуб.
2. „К. С.“, 1882, XII, ст. 490, Полт. ґуб.
3. Чубинський, V, 849, Чернїг. ґуб.
4. М-ч, 1834, Полт. губ.

Зміст першого варіянту. Батько й мати випроваджають сина на чужу сторону. Сестра помагає братови лагодитись в дорогу. Молодша сестра плаче й питає брата, коли його сподїватись додому, а брат відповідає відомою алеґорією. Сестра не догадуєть ся, що більше їй не бачити брата. Тодї брат пояснює алеґорію. Дума кінчить ся словами, що важко вмирати на чужинї, і молитвою.

В варіянтї 2-ому мати тому випроваджає сина з дому, що його завше лає вітчим. А далї оповіданнє, як і в варіянтї 1-му. Пропущено місце, де росказуєть ся про скаргу сестрину, як тяжко вмирати на чужинї

Варіянт 3 та 4-й наближують ся до варіянту 1-го. По всїх варіянтах подибують ся відомі „загальні місця“ з думи про азовських братів:

Ой, мій братику милий,
Як голубоньку сивий...
То сестра теє зачуває,
Гірко плаче та ридає,
Дрібними слїзами проливає...

По всїх варіянтах бачимо перейманнє з думи—прощаннє брата з сестрами: сестри проводять брата. Молодша сестра плаче. Початковою основою, скоріш над усе, була пісня, як проваджала сина одна мати. А коли з другої думи було додано відоме місце, всї варіянти однаково одійшли від своєї первооснови.

XXV.

Дума про козацьке життє.

1. „З. о. Ю. Р.,“ I, 215, Полтавська ґуб.
2. Чубинський, V, 934, Харьк. ґуб.

Зміст варіянту першого такий. Жінка проклинає чоловіка, що виряджаєть ся в похід, але чоловік на прокльони не звертає уваги. В поході Козака не спіткали нещастя, які йому бажала, проклинаючи, жінка, і Козак висміює перед товаришами жінчині прокльони. А жінка тим часом гуляє по шинках. Коли Козак вертаєть ся додому, вона виходить йому на зустріч не через двері, а через вікно, і за се Козак бє її. Жінка втїкає в хату, варить нового, доброго борщу замість кислого і приймає Козака. На другій день сусїдки, угледївши синяки на виду Козакової жінки, сміють ся з неї. Вона виправджуєть ся, як може. А тим часом Козак сидить собі в шинку, і сміеть ся з його (шинка), проказуючи про долю нетяг, що часто одвідують його, і про долю його пяної жінки.

Варіянт другий по змісту схожий на вар. перший.

В деяких частинах своїх отся дума нагадує думу про Голоту. На думку Кулїша („Зап. о Ю. Р“. I, 200 і далї) її складено в важкий час життя України, коли вже руйнувалось родинне життє через економічні втрати з одного боку і полїтичні нещастя другого. Козак вже не може бути тільки сїмянином,—він повинен вирушати в поход, зоставляти рідну оселю.

XXVI.

Дума про смерть Козака-бандуристи.

1. Метлинський; Кулїш, „З. о. Ю. Р.“., т. I, 185, Полт. ґуб.,. 1853.

Дума зберегла ся тільки въ одному варіянтї, та й то незакінченому. Зміст її такий. В степу на могилї грає на кобзї старий Козак. Коло його стоїть поранений кінь козацький і лежить зброя. Козак жалібно грає на кобзї, звер-

таєть ся до Козаків з питаннєм, де тепер вони, і хоче поспішити за ними. Боїть ся, щоб його кобза не досталась ворогам, коли він вмре. Дума кінчить ся звертаннєм Козака до бандури. Козак питає її, що зробити з нею: чи розбити її, чи покласти на могилї, щоб вітер, пролїтаючи по степу, ворушив струни її, а згук їх примусив би Козаків, що проїждають, підїхати до могили.

Уривок сеї думи дуже нагадує думу про Хведора Безрідного та думу про Самарських братів. Однакова обстанова—бойовище, однаковий намір звернути увагу Козаків, що проїжджатимуть—грою.

Проте ми мало ймемо віри в справжність сеї думи, уже навіть і тому, що вона дійшла до нас всього тільки в одному варіянтї та й то нескінченому. Неприродним буде й те, далї, щоб старий Козак, що сумно грає на бандурі, що думає про смерть, про те, що вовки-сїроманцї швидко рознесуть його тїло,—курить люльку...

Думою про смерть Козака-бандуристи ми закінчуємо огляд дум побутових. На кінцї попильнуємо редаґувати декільки дум особливого характеру, чому й беремо їх окремо. Такі думи про сокола, отамана Матяша і про Миховія.

XXVII.

Дума про Сокола.

1. „Зап. Ю. З. О. И. Г. О“., т. I, 16—18. Полт. ґуб.
2. „К. С.“ 1882, XII, ст. 493—495, Полт. ґуб.
3. „К. С.“ 1904, II, ст. 298—300, Полт. ґуб. 1876.

Зміст варіянту першого. Соколи мостять „на преудобному дереві на орісї“ „гнїздо шерлатноє“, несуть „яйце жемчужноє“, з якого вийшло „бездольноє, безродноє соколя“. Се соколя крадуть „стрельцї-булахівцї“ і несуть в Царгород, „до Івана Богословця“. Іван Богословець ходить в Царгородї по містї, носить в руцї соколя. Далї йде рада кобзарева соколови летїти в Царгород і сїсти на валу,—може Іван Богословець почує його стогін і оддасть йому соколя. Сокол слухає ради, летить в Царгород,—Іван Богословець справдї

наказує винести соколя на вал, проте зовсїм не пускає. А сокол бере соколя на крила і піднімає вгору. Кінець—на манїр думи про сетру та брата.

Дума не має складности. Подибуєть ся, крім того, багато „загальних місць“ з ріжних дум. Так, з думи про азовських братів взято:

Нї сильні дощі..
Нї буйні вітри...
Велике милосердіе має...
То як буде воно утїкати,
Так як велю його взнов забірати...

З думи про Олексїя Поповича:

Смутно ся мало...
Жалобно квилив-проквиляв...

З думи про Хведора Безрідного:

„Бездольноє-безродноє“ соколя.

Кінець взято з думи про сестру та брата; також нагадує він і кінець невільничих дум.

Зміст варіянту другого мало відріжняєть ся від змісту вар. 1-го. Але в сих варіянтах посилаєть ся в кінцї прокльон Царгороду, дуже близький до прокльону турецької землї в невільничих думах:

Ой же ти Царіград-город, дорогими вещами украшенний.
І в тобі сребра і злата много пробуває,
Ну чоловікови одрадости нїякому не має...

Крім того, в обох варіянтах подибуєть ся таке місце з думи про трох братів азовських:

Чи не буде на його тихій вітер повівати,
Чи не буде воно на своє здоровє змагати...

Ми вважаємо отсю думу штучною через незвичайність деяких місць її: соколи несуть яйца, „стрельцї булахівцї“ крадуть соколя. Незвичайні епітети: „гнїздо щерлатноє“, „яйце жемчужноє“.

Надто мало віри ймемо вар. 3-ому, тому і не аналїзуємо його.

XXVIII

Дума про Миховія.

К. С., 1904, II, ст. 300, Полтавська ґуб., 1876.

Дума ся—пародія на справжні думи. Тут взято місця: з думи про Голоту:

Штани соломяні, постоли боброві,
Щиро личані вязові.
А волики з жіночого валу в одностальне сукані...

З думи про Коновченка:

То він то, чим дужче, назад до ліс Лебедина поспішає...
То він то козацький звичай добре знає...

Як пародію, думу повинно вважати твором не ранійше XVIII-го віку.

XXIX.

Іван Богословець, гетьман Запорозький.

1. Рукоп. Котляр. 1805 р., Полт. ґуб., Житецький 220—224.
2. А. Д. I, 241—242, Полтавська ґуб.

Антонович та Драгоманов варіянт 2-ий вважають за пісню. На думку Костомарова, дума ся складена на зразок думи про Марусю Богуславку. В основі думи лежить історична подія. На думку Житецького дума належить до невільничих дум; за давнійший він вважає варіянт 1-й, де росказуєть ся, що Іван Богословець вернув ся в неволю,—а се факт історичний.

Дума в багатьох частях схожа з думою про Марусю Богуславку. Багато взято „загальних місць“ з думи про азовських братів, про утиски України. Кінець думи однаковий з кінцем думи про отамана Матяша.

Дума надто додержана по свойому складу, тому можна віднести її до давніх дум.

XXX—XXXI—XXXII.

Отаман Матяш старий, Вдова Сїрка Івана, Розмова Днїпра з Дунаєм.

Кожна з отсих дум зберегла ся в одному варіянтї, тому сказати про їх що небудь певного—не можливо.

Перша дума—Отаман Матяш старий—додержана дуже добре, довнього складу. Подибують ся відомі „загальні місця“. Кінець нагадує думу про Олексїя Поповича:

Що ти в чистом полї пробував,
Із нас, православцев-небивальцов нї одного Козака не втеряв.

Своїм змістом дума виділяєть ся серед інших дум. Сам отаман Матяш старий нагадує старого Іллю Муромця з його обережністю та запобігливістю. Може бути, що наша дума—се відгомін билїнних мотивів про Іллю.

В другій думі—про вдову Сїрка Івана—подибують ся брати семилїтки. Може бути, що основою думи стала пісня про їх. Подибуєть ся місце з думи про Хведора Безрідного: похорон одної з осіб, що споминають ся в думі, Козака Пилипа Мерефіянського:

Суходол шаблями копали,
Шапками, приполами землю носили,
Козацькоє тїло схоронили...

Дивним тільки те, що Козака ховають не товариші, а Турки. Се неприродне. Може бути, що дума ся не народня. Здаєть ся, на нашу думку, се місце нагадує думу про азовських братів:

Первая печаль, что є 7 год пробувала,
Сїрка Івана в очі не видала,
Друга печаль, что Сїрченка Петра на свѣтѣ живого немає,
Третяя, что Сїрченко Роман умирає...

Про третю думу—Розмова Днїпра з Дунаєм—трудно сказати що-небудь певного,—дума дойшла до нас тільки в одному варіянтї; історичних осіб в нїй не знаходимо. Цїкаве у всякому разї наданнє Днїпрови назви „Славута“:

Днѣпр-батьку, Славуто,

що нагадує однаковий епітет Днїпра в „Слові о полку Игоря“.

Нарештї скажемо, що можливо гадати, що дума ся не справжня. Річ у тому, що крім такого епітету Днїпра знаходимо ще ориґінальний епітет Сїчі:

До стародавней Сѣчи поспѣшали,
У стародавней Сѣчи очеретою сѣдали...

До XVIII-го столїття українська поезія ще згадувала Днїпро-Славуту, але навряд щоб Сїч могла на сю пору стати стародавньою бандуристови.

XXXIII.

Вдова в Чечельницї.

Рукоп. Котляр., 1805, Полт. ґуб., Житецький, 1886 ст. 188.

Дума ся не що інше, як дума про вдову і трох її синів. Дума добре розвинена, відзначаєть ся повнотою. Подибують ся „загальні місця“ з думи про азовських братів,

Словами промовляла,
Дробними сльозами обливала...

Загальні місця часто повторюють ся.

XXXIV.

Козак прощаєть ся з сестрами.

Рукоп. Котляр. 1805 р., Полт. ґуб., Житецький, 191—193,

Дума ся—розвій пісні, де росказуєть ся, як батько-мати проводили Козака (Чубинський, V, 864, 890, 948; Головацький, III, 97). До пісні додано уривок про проводи брата сестрами, чому дума й прилучаєть ся до думи про сестру та брата. Можливо також і навпаки,—до проводів сестер додано проводи Козака батьком та матїррю; ми маємо також не мало пісень і про прощаннє Козака з сестрами. Подибують ся „загальні місця“ з думи про азовських братів:

Словами промовляє...
Брате мій милий,
Як голубоньку сивий...

Декілька останнїх слів.

Зібраннє та запис українських дум, що тяглись сливе столїттє,—починаючи з р. 1805-го по 90-ті роки XIX-го віку, зберегли нам 34 думі в числї більше 140 варіянтів. Серед отсих дум знаходимо 4—5 дум, на нашу думку, псевдонароднїх. Крім того зберегло ся ще декілька уривків дум.

Велике число варіянтів українських дум припадає на Полтавську ґуб., потім на Чернїгівську, Харківську, Катеринославську і Київську. В Чернїгівській ґуб. записано думи, що відносять ся, головним чином, до певної події, напр. до Хмельнищини, при тому записи сих дум в зазначеній ґубернї дають варіянти найближчі до початкових. Варіянті сі здебільшого не перейняті морально-навчаючим характером; таким характером відзначаєть ся значне число варіянтів дум, записаних на Полтавщинї. З сього ми можемо сказати, що епічна творчість українського народу була більше консервативною в Чернїгівщинї, ніж в Полтавщинї, де дума, запобігаючи дальшим потребам народу, приладжувала до епічних мотивів навчаючий елємент. Звичайно, ми се кажемо тільки наздогад, все се треба б довести доказами, які могли б скласти нову працю по досліду дум.

Час запису дум нїчого не дав нам до вияснення процесу першого розвитку дум, бо записи сі показали, що деколи варіянти, записані ранїйше, що до змісту і лїтературної форми, вартнїйші за варіянти теї ж думи пізнїйшого запису.

Київ, 1907 р.—Симферополь, 1908 р.

Гадяцька унія.

Написав **Микола Стадник.**

I. Приготованє унії.

Перед роком 1648 була Польща принайменше про око могучою державою і займала більші як коли-небудь простори. З сим роком починають ся війни козацькі, підняті Б. Хмельницьким. Війни сї показали цїлу дезорґанїзацію і анархію цїлої Річи Посполитої, а в результатї тих війн було відірванє України від Польщі і піддане Москві, в сїчнї 1654 р. Тодї то на Польщу, обезсилену війнам козацькими і вкорочену втратою широких земель українських, звалили ся по 1654 р. ще більші нещастя. З усїх боків як би ланцюхом почали окружати і натискати ворожі сусїдські держави...

І яко на безпосередню причину сього дальшого упокореня Польщі і тих усїх нещасть можна напевно вказати на Україну, її війни і відірванє. Бо Польща почала війну з Москвою за привернене собі України, а війна та ослабила її ще більше і через се заохотила Швецію до нападу, а де далї—Швеція потягнула за собою електора бранденбурського і Ракочія.

Правда, що дальших і глибших причин сього упадку Річи Посполитої треба шукати в здеморалїзованім суспільстві шляхетськім, в затраченім його почутю що до сповнювання своїх обовязків перед вітчиною, в браку доброго і сильного устрою і т. д. [1]),—все те виявило ся добре в вій-

---

[1]) Костомарів, Богданъ Хмельницкій, I, ст. 1—15.

нах козацьких і в часах нападу по 1654 р. Але поперед усього і головно треба покласти вагу на події в землях українських.

Але й дальша доля України, відірваної від Польщі і злученої з Москвою, формувала ся в залежности від подій на землях самої Польщі.

Річ Посполита польска не признала трактату переяславського і почала війну з Москвою, яко протекторкою України [1]). Але зараз стала вона на розпутю, як король шведський Кароль Густав напав на неї, а де далї й його союзники. Польща сама не могла противстати сїй перевазї; мусїла й собі оглянути ся за помічю. Шукала її всюди: в Австрії, Голяндії, Данії, а навіть старала ся поладнати цїлу справу миром з ворожими воюючими державами—Москвою, Швецією, Ракочієм, Турцією і Татарами,—не минала отже тодї рівнож і Козаків.

Козаків старала ся вона тим більше прихилити до себе, бо з ними вернули ся б землї українські, а далї—Козаки представляли не малу силу; розлучене їх з Москвою ослабляло одного ворога, а тим самим скріпляло сили Польщі. Тяжке тодїшнє положенє Польщі наказувало прозорим полїтикам польским робити все можливе, всякі можливі уступки, аби лише вернути собі Україну.

Дипльоматичні заходи за сим, не вважаючи на воєнні події, почали ся зараз по 1654 р., як ситуація Польщі ставала що раз прикрійшою; але сї заходи набрали певної реальної підстави і інтензивности доперва від початку 1657 р. І сї заходи і переговори допровадили вкінцї до угоди Гадяцької (6 (16) вересня 1658 р.).

Отже причина цїлої сеї угоди зі сторони Польщі лежить в сїй критичній ситуації, в яку попала Польща по нападї Шведів на неї, а потім їх союзників. Коли б не сї тяжкі удари, нанесені їй Москвою разом з Козаками, Шведами і їх союзниками, не пактувала б Польша з Козаками, але мечем і огнем старала ся б вернути собі Україну, а доказом сього те, що розпочала вона зараз задля сього війну з Москвою, яко протекторкою України; можливо, що

---

[1]) Соловьевъ, Исторія Россіи, т. X, ст. 1619.

й без сих тяжких клопотів зі Шведами старала ся б Польща прихилити Козаків договорами, як се бувало перед 1654 р.; але се треба напевно сказати, що не дійшло б до такої угоди, яку вкінцї уложено в таборі під Гадячем. Будь що будь, угода ся в прирівнаню до давнїйшого правно-полїтичного положеня України впроваджувала її тепер в певну федераційну спілку з Річю Посполитою, ґарантувала її певну автономію, а до сього Польща нїколи не мала охоти. Інша се річ, чи та угода могла стати ідеалом для широких мас українського народу, так що він пішов би в бій за її зреалїзоване... Побачимо, що нї, що угода була пригідна для шляхетського блеску, а навіть для шляхетської-польскої культури, а не чисто демократичної української. Тут хочу я лише піднести сей момент правний в угодї, що Україна прилучала ся до Польщі яко третїй чинник автономічний, з відокремленними правами, яких шляхта не могла переболїти, сим зненавидженим Козакам—бо лише Козакам а не цїлому українському народови, признаючи певну рівноправність.

Обговорюючи отже історію Гадяцької угоди, переговори і договори, треба мати завсїди на очах се загальне прикре полїтичне положенє Польщі, яке по просту казало їй під сю хвилю так, а не інакше поступати. Се все одначе зазначаємо ми загально, а далї зосередкуємо свою увагу на дипльоматичних зносинах України з Польщею; все інше остільки втягати будемо, оскільки се буде впливати на формуловане сих зносин і переговорів.

Угоду України з Польщею довершив вправдї І. Виговський і се дїло його майже цїлого гетманованя; одначе початки сеї угоди сягають ще останнїх часів Б. Хмельницького, бо як побачимо, ще за його житя розпочали ся переговори в сїй справі.

Сама собою отже мусить зараз насунути ся гадка, для чого Хмельницький заледви по трох роках хотїв знову змінити суверена? Що більше! Для чого Хмельницький хотїв проміняти суверенність Москви на суверенність Польщі, від якої так очайдушно боронив ся?

Роздивлюючи ся в сїй справі, ми бачимо, що Хмельницькому се не першина була бігати в один то другий бік: то з Турком і Татарином він братав ся, то з Польщею ла-

тав договорами, то на Семигород і Молдавію задивляв ся, а вкінці змучений хотів супокійно вживати світа... під крилами опікунки Москви. На се кажуть, що він, Хмельницький, простий Козак, винесений хвилями народнього повстаня на вершини власти і ряду широких земель українських, не міг без якої небудь чужої сусїдської помочи устояти ся проти Польщі,—і так собою кидав на всї боки... Се трохи правда, але й се правдиво, що Хмельницький не мав ясного ідеалу самостійности демократичної української держави, не мав розуміня для неї, і для того вічно ходив у найми. А в наймах бють, та ще кажуть тихо сидїти.

Тож абсолютне підданство під Москву не дуже то подобало ся на Українї. Москва вже в тім короткім часї встигла своїми зарядженями знеохотити Козацтво [1]). Хмельницький бачив, що Москва прямувала до сього, аби вольности України ограничувати і вкінцї запрягти її до свойого воза на всякі вислуги.

Се одно, а друге—в тім власне часї, в другій половинї 1656 р. Москва в побоюванню перед Швецією приступила до мирових переговорів з Польщею проти волї Козаків. А прецїнь війна вела ся головно за Україну. Козаки боялись того, щоб Москва часом не відступила Польщі України, котрої Поляки домогали ся. Вправдї се на разї не стало ся і у Виленській угодї 1656 р. полишено Україну при Москві, але се вже знеохотило Козаків і Хмельницького, і вони волїли б уже самі рішати про свою державну приналежність, як що другий має легковажити собі їх голос і долю.

А тим часом сама Польща з поч. 1657 р. простягнула руку до згоди і укладів по над головою Москви.

Звернула ся до Хмельницького і Козаків з пропозицією мирного поєднаня, бо мовляв, на Українї мали досить і Москалїв, від котрих не могли нїчого доброго на будуче сподївати ся.

Переговори з Польщею в справі згоди мусїли від разу досить багато обіцювати, як можна здогадувати ся з оста-

---

[1]) А. Ю. Р. IV. ст. 17—19: „обиды чинять, з домовъ насильствомъ вигоняють, і податей из ихъ, якъ изъ мужиковъ требують, до того чуприны рѣжуть, кнутами бють, граблять“. Ся записка походить з серпня 1657 р.

точної угоди. А супроти безнадійних виглядів супроти Москви, вага перехиляла ся до Польщі, може тим більше, що Хмельницький мав почуте, що правно історичною властителькою земель українських була все ще Польща, яка за сим воювала, як могла [1]). Був отже готовий вертати до Польщі під корисними умовами.

Та хоч Хмельницький приняв пропозіцію до угоди, одначе велике питане, чи був би сам коли небудь щось подібне пропонував. Проти сього багато промовляє. Не було для нього ще так грізної небезпеки з боку Москви, яка безвихідно попихала б його в обійми Польщі. А прецінь не міг, не маючи певного опертя, покидати Москву [2]), а йти до ворожої собі досї Польщі. Але тепер користав з нагоди.

Перша гадка, що до мирового полагодженя спорів між Польщею і Україною, вийшла від Австрії [3]). Вона вже зараз на початку 1654 р., ще перед війною з Москвою, дораджувала Польщі погодити ся з Козаками (recte з Москвою) [4]), але тодї Польща і слухати не хотїла... Доперве, коли в 1655 р. ще й шведська армія впала до краю і стала грізною небезпекою для полїтичного існуваня Польщі, звернула ся польська дипльоматія до Австрії, десь з початком 1656 р., щоб вона вдала ся в посередництво поміж Польщею і Москвою [5]). І Австрія в своїм власнім інтересї, аби престіж Швеції не піднїс ся, дійсно доложила всїх своїх сил, так що вкінцї перемирє поміж Польщею і Москвою закінчило ся Виленською угодою з листопаду 1656 р. [6])

---

[1]) Коли се підношу, то не на те, неначе б ми могли признавати комусь якусь рацію до історичного посїданя якихось земель, але що Хмельницький, здаєть ся, мав такий погляд (Дуже сумнївно. Ред).

[2]) Коли власне з поч. мар. 1657 р з'їхали ся до Чигирину ріжні посольства—австрійське, польське, шведське і московське, то гетман льояльно про се повідомляв царя (Архив Ю. З. Р. т. III № 377).

[3]) Найновійша і найлїпша праця по сьому питаню—на основі нових матеріялів, досї ще не виданих, се: Д-р Кордуба. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею, „Записки Н. Т. ім. Шевченка у Львові", 1908, к. IV; там же подано й лїтературу про сю справу.

[4]) Соловьевъ. Ист. Россіи, X.

[5]) Кордуба, Проба австрійськ. посередництва, ст. 7—8.

[6]) Walewski, Historya wyzwolenia Polski.

Але Польща, переговорюючи з Москвою, старала ся заразом поріжнити Козаків з Москвою. На те вислано в січни 1656 р. до Хмельницького Ст. Лянцкоронського, воєводу руського, і Хр. Тишкевича, воєводу чернігівського. Та се польське посольство не принесло ніяких реальних здобутків [1]).

Відай дуже близькі часи ще були, як Україна очайдушно розривала всякі звязи з Польщею і йшла під Москву, а взагалї вже навчила ся була не давати віри пустомельним словам польських послів, які сойм потім цїлком відкидав. Тож Польща, знаючи сю нехіть України, заходила ся рівнож у Віднї, аби Австрія своїм посередництвом дала ґарантії що до додержаня пунктів договору з Козаками.

Се протягло ся з ріжних причин майже цїлий рік, і доперва в договорі 1 грудня 1656 р. обовязала ся Австрія взяти на себе ролю посередника польско-козацького, - „щоб гетман козацький разом із військом вернув до належного послуху королеви і королївству“ [2]).

Цїсар Фердинанд III, додержуючи зобовязаня, вислав посольство до Хмельницького в половинї січня 1657 р. [3]). По тяжких трудах посли Петро Парчевич, архиепископ мартинопольський, і К. Марціянович, капелян і його секретар — дістали ся вкінцї до Чигирину 1 марта 1657 р. [4]), де Хмельницький приймав їх досить прихильно і висловив ся в присутности посла польського Беньовского, який тодї там пробував, що іншого посередництва не прийме, як тільки цїсаря [5]).

По цїломісячнім майже побутї послів у Чигиринї відпущено їх вкінцї 28 цвітня 1657 р. додому.

Для повного зрозуміня, яку велику вагу привязували у Віднї і Польщі до сих переговорів, треба згадати, що й наступник Фердинанда III, помершого 2 цвітня 1657 р., Леопольд II, вислав 19 мая того ж року нові повновласти своїм послам до дальших переговорів від собе і подавав запевнене, що всякий трактат, заключений за посередництвом

---

[1]) St. Temberski, Annales, ed. Czermak p. 337. Кордуба, ibidem, ст. 8.

[2]) Walewski, H. w. P. I, 327. Кордуба, Проба австр. посередн., ibid. ст. 13.

[3]) Кордуба ibid. ст. 15.

[4]) Ibid., подано хибно 1 лютого.

[5]) Ibid.. ст 18, 23—4. Walewski H. w. P. II. 179—180.

його послів між Україною і Польщею, буде додержаний і виконаний. Що більше, Польща таки в трактатї австрийсько-польскім з 27/v 1657 р. обовязувала ще раз Австрію вести переговори з Хмельницьким, щоб сей відкликав Ждановича, висланого в поміч Ракочію, і признав зверхність короля і Річи Посполитої. Се й спонукало до висланя ще нових повновластий 4 червня 1657 р.; а що тодї ходили ріжні чутки про хворість і смерть Богдана Хмельницького, тож в повновластях говорило ся, що в разї смерти старого гетмана, а вибору його сина Юрія, треба зложити йому поздоровленя і вести далї переговори відповідно до давньої інструкції [1]).

Та письма обох тих повновластий дійшли до рук послів уже в їх поворотї—у Львові [2]).

На сїм і скінчило ся посередництво Австрії на Українї, бо тим часом взяв цїлу справу в свої руки оборотний дипльомат польский, Станїслав Казимир Беньовский, каштелян волинський, і щасливо довершив остаточно сеї угоди.

По раз перший прибув Беньовський на Україну разом з австрийським посольством 3 марта 1657 р. [3]) Тодї то Хмельницький устно обговорював з ним умови, під якими міг би перейти на сторону короля, щоби тільки „в поневірку не пішли наші вольности“ [4]); запевняв далї короля про свою охоту до згоди і бажав сим заходам королївським щасливого успіху“ [5]).

Вкінцї відправлено Беньовського разом з австрийським посольством 28/v 1657, а 3 червня бачимо Беньовского вже в Данкові при королю [6]).

Прихильне приняте угодових пропозицій Хмельницьким заохотило короля „ad continuandum opus“. В червнї 13/6 1657 р. висилає король знову Беньовского вже з повновластю уло-

---

[1]) Кордуба, ibid. ст. 28–30.

[2]) Парчевич хворів уже в Чигиринї і його заступав Марціянович. Прибувши до Львову, Парчевич таки тут хворий залишив ся, а Марціянович 20 червня відїхав до польського короля, а до Відня прибув 5 серпня (Кордуба, ibid. ст. 28; Walewski Hist. w. Pol., II. 179—180).

[3]) Кордуба, Проба ав. п. ст. 20.

[4]) Памятники, изд. кіев. арх. коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, т. III. I. изд. ст. 140.

[5]) Ibidem.

[6]) Кордуба, Проба ав. п. ст. 25—26.

жити остаточну угоду і радить: „скоренько кінчити, обговорити, списати і обосторонно підписати“, а потім сю умову вислати королеви, він же відішле її назад через Беньовского, „żeby ją tam p. poseł solenniter oddawał, a sam potem z częścią wojska zaporożskiego przybył do uslugi k. i. m. i Rzptej“ [1]).

Одначе Беньовский не міг переговорювати з Б. Хмельницьким, бо не застав уже його при живих, як прибув на Україну [2]). Беньовский звернув ся до його наступника— Івана Виговського—і з ним починає далї обговорювати унїю України з Польщею.

Виговський, яко писар військовий і секретар самого гетьмана, знав усї тайни полїтики Хмельницького, бо й сам був ініціятором в не одній важнїйшій справі, і в сих переговорах що до угоди з Польщею і Хмельницьким брав живу участь, віддаючи всї сили свої, як сам каже, аби ся угода могла здійснити ся з добрим успіхом для обох сторін [3]).

Так отже Беньовский, прибувши на Україну по смерти Хмельницького, відразу почав конферувати з Виговським, як би можна було полїтику України звернути на сторону Польщі, і можемо з цїлою певністю думати, що Беньовский відразу справу поставив ясно, щоби сам Виговський старав ся дійти до булави гетьманської. Пляни сї, певно, годили ся з задушевними бажанями самого Виговського, і ми бачимо, як сам Виговський і прихильна йому, втягнена в справу старшина козацька працювала в сїм дусї, щоб запевнити Виговському рішаючий голос в кермованю державними справами на час малолїтности сина Богданового. Що більше, ми бачимо, як далї вони зручно поводять справою, так що Виговський, незнаний з заслуг військових, стає таки сам гетьманом.

На разї одначе Беньовский і Виговський не могли уложити нїякої угоди, бо раз що позиція Виговського до того тодї абсолютно не надавала ся, а по друге — Беньовский не мав спеціяльної повновласти від короля до Виговського уложити якусь обовязуючу угоду. Вони лише потайки, з

---

[1]) Ibidem, ст. 153—160, інструкція короля для Беньовского.

[2]) Jerlicz, Latopisiec. II, 5.

[3]) Памятники, III, 136—8

огляду на Москву, обговорювали загальні рами сеї будучої їх угоди, а на разї уложили перемирє на пограничу. Що до сього вони постановили, що границею, поза яку війско не сміє переходити, має бути для Польщі ріка Горинь, а для Козаків ріка Случ; територія поміж обома ріками має бути нейтральна [1]). Обі сторонї мали до часу повздержати ся від воєнних кроків [2]), і сї постанови потім стверждено присягою [3]).

По сїм Беньовский виїхав з України з поч. жовтня 1657 р., а Виговський не вислав нїякаго посольства до короля, вичікуючи, доки доля не пішле вигіднїйшої нагоди до сього [4]).

На нашу гадку, як се вже ми повище зазначили, Виговський від самого початку тягнув до Польщі. Беньовський без усякого сумнїву сильно вплинув на нього в сїм напрямі [5]). На разї одначе се не могло нїчим реальним скінчити ся, бо почала ся проти Виговського на Українї сильна опозиція. Виговський мусїв поперед усього здобути потвердженє свого вибору від Москви, сильною ногою станути у себе дома на Українї, а тодї доперва подумав би про оборону і забезпеченє прав України супроти Москви, чи разом із нею, чи в союзї з Польщею, чи зі Шведом, а може навіть снував гадки про вільну, свобідну і незалежну від нїкого Україну [6]).

---

[1]) Памятники, III, 178. [2]) Ib. ст. 248.

[3]) Ib. ст. 252; „unowie naszey iuramento sacrosancto potwierdzoney“.

[4]) Ib. ст. 169.

[5]) Що до сього, треба зазначити ще й се, що Виговський стояв під таким же польонофільським впливом метрополита Балабана, про якого пише сам Беньовский до короля так: „od metropolity Kiiowskiego, to jest ojca Bałabana, ktory z łuckiego postępił na metropolię, mam też pisanie, utilissime ten czlowiek zasiadł tam y spodziewam się, ze proderit oyczyznie; iam go dysponował na tamte miejsce alias nolentem et reluctantem—dopatrywałem bowiem że liberius agere może tam zasiadłszy, in summa ten w liscie swym proximam pollicetur spem“ (Пам., III, 227).

[6]) Архивъ Ю. З. Р. III т. VI, 333—337; угода Виговського зі Шведом 6 жовтня 1657 р.—се одна з тих проб алїянсів, які бачимо й за Богдана Хмельницького, щоби мати вільнїйший й сильнїйший рух супроти сусїдів, тут—що до Польщі. Завважати треба, що до Москви запевнювано в угодї повну льояльність.

Але поки що супроти претенсій Польщі і Москви, супроти неясних змагань самого українського громадянства, яке само між самою розпочало усобицю,—Виговський обережно поступав у своїх плянах. Хоча де далї все більше перехиляв ся в сторону Польщі, то одначе не йшов наслїпо, і виразно писав королеви багато пізнїйше,—з причини нарушеня перемиря на пограничу, що не хотїв би супроти сього проміновати свого супокою, себто союзу (з Москвою), на непевний мир (з Польщею) [1]).

Виговський полишив собі вільну руку в полїтицї. Коли б прийшло до порозуміня з Польщею, то добре, і в сїм дусї навіть працював сам, але по за тим працював незалежно, входив в угоди зі Швецією, а передовсїм старав ся, аби на Українї взяти сильно керму в свої руки і завчасу старав ся забезпечити собі поміч Татар до побореня опозиції на Українї.

В кождім кроцї, в першій стадії його дїяльности гетьманській можна завважати три основні напрямі полїтичної думки: 1) здобути собі довірє Москви, якого потрібував для знищеня опозиції, 2) на Українї підюджувати проти Москви маси, аби при нагодї з того скористати і дати почин новим полїтичним комбінаціям, а 3) таки у себе на Українї взяти сильно в руки керму. Робив се свідомо і крок за кроком.

Так от бачимо, що коли на радї в Корсунї 30 вересня ст. ст. 1657 р., потім як наново вибрано Виговського гетьманом [2]), відізвали ся голоси, що цар висилає своїх людей на Україну, щоб відібрати їм вольности і майно, тодї Виговський гостро виступив проти тих полковників, котрі про се говорили і промовляли за відірванєм від Москви [3]). А тим часом були то його довіренні полковники. В Києві на бенкетї в присутности московського воеводи А. Бутурлїна тільки про се Виговський й говорив, як він любить Москву [4]).

---

[1]) Памят., III, 173.

[2]) По раз перший вибрано Виговського в Суботові — яко гетьмана „на тот час“, на час малолїтности сина Богданового Юрія, яко його опікуна.

[3]) Акты, IV, ст. 47 [4]) Акты, IV, ст. 45.

На дальших численних його офіціяльних заявах, де повно вірного підданства цареви, не будемо далї спиняти ся [1]. Але поза сим робив що інше. Скрито будив недовірє до царя і його воєвод на Українї. Такъ от почали, не знати звідки, розходити ся вісти, що цар висилає своїх воєвод для відбираня козацьких маєтків і впровадженя своїх урядників [2]. Очевидно, проти сього мусїла запротестувати старшина козацька, бо се було нарушенем її прав; широким масам простого люду було менше цїкаво, хто буде ним верховодити, свій чи чужий?

Перший, але й останнїй виступив проти таких нїбпто намірів царя, полковник миргородський Григорій Лїсницький; 4 жовтня 1657 р. він розсилає листи до сотників свойого полку, сповіщаючи, що на будуче мають всї податки йти до царя, як давнїйше на короля і панів, а далї має бути тільки 10,000 Козаків і то на Запорожу, а решта козацтва має перейти до війска царського, або повернути ся в стан хлопський або міщанський [3]. За тими листами посилав другі, успокоюючи чернь, що старшина буде пильнувати прав і вольностей [4]. Вкінцї скликав навіть раду десь з кінцем жовтня до Миргороду, і відчитував нїби то царські пункти, що відбирають права і вольности казацькі [5], а далї виразно ставив справу і питав, чи не схотїлиб супроти сього піддати ся під короля польского. Однаре зустрів ся з рішучою відмовою [6]. Складав навіть булаву, але змушуваний знову приняв, хоча чернь грубо йому кляла [7].

Се виразний доказ того, що Виговський працював в сторону Польщі. Ми можемо напевно припускати, що за його відомістю і порозумінем поступав Лїсницький, бо він був його повірником, втягненим в його пляни, так що йому Виговський поручав дуже важні посольства до Москви, а потім до Польщі, і за свої заслуги він був потім нобілїтований. А по-друге, для чого Лїсницький один так горяче розбивав ся проти сих вістей? Відай сам Виговський не

---

[1]) Ibidem, ст. 37, 65, 72—3.

[2]) Про се доносить цареви протопоп нїжинський Филимонович, Акты, IV, 31.

[3]) Акты, IV, 33, 53. [4]) Акты, IV, 34. [5]) Акты, IV, 71. [6]) Акты, IV, 62, 63, 70. [7]) Ibid., 71.

хотїв поки що більшого руху в сим напрямі, бо не можна було предвидїти остаточного результату з сього; він хотїв лише спробувати, яка про се буде загальна опінїя. Бачимо заразом, що Виговський нїчого не робив, щоби запобігти розсїваню таких вістей, не виступав з нїякими репресіями проти Лїсницького. Се було відай зайве. В Москві одначе посольство Виговського, вислане в листопадї за потвердженем вибору гетмана і прав України, обвинувачувало Лїсницького, що виступає проти Виговського і підкопує його повагу [1]). Думаю, що тому ясно виходить дволична полїтика Виговського,—що працював він на Українї з пляном в сторону Польщі, та тільки сильна опозиція проти нього на Українї не дозволяла йому на разї щось реальнїйшого зробити в сїм напрямі.

Мусимо тут далї хоч як найзагальнїйше подати, як Виговський заходив ся коло зміцненя своєї власти на Українї, але не зміцнив, тільки упав. І чим тяжче і скрутнїйше ставало його становище, тим більше приспішував угоду з Польщею, аби з помічю її устояти ся.

Проти вибору Виговського виступило перше Запороже і вислало посольство до Москви з протестами і скаргами. Посли запорожські прибули 21 листопаду до Москви, де застали вже вище згаданих послів від Виговського [2]).

Безпосередною причиною невдоволеня Запорожцїв з Барабашем на чолї було те, що не повідомлено і не запрошено їх на властивий вибір гетьмана в Корсуни. Але глубша причина лежала в сїм, що гетьман зараз на початку свого гетьманства заказав їм поход на море і кримські улуси, що були їх головним ресурсом [3]).

В Москві вислухали скаргу Запорожцїв і відпущено їх разом з посольством Виговського з кінцем листопаду з тим, що цар вишле туди свойого воєводу для нового вибору гетьмана для разслїдженя скарг на місцї.

Але тим часом Виговський взивав непослушних Запорожцїв до послуху і відразу заказав довозити запасів жив-

---

[1]) Ibid., IV. 56. [2]) Акты, VII, 184—5.
[3]) Акты, IV, 185. Памятники, III, 223.

ности на Запороже [1]). Се вплинуло так, що вже 14 листопаду кошовий запорожський Яків Барабаш покорив ся перед Виговським і складав вину на заходнїв – людей з міст [2]). Виговський зараз доніс про се цареви [3]).

Та на Українї повставало заразом нове марево домової усобиці – повстанне Пушкаря [4]).

Причин сього бунту треба шукати в особистій уразї і амбіції Пушкаря, котрий опер ся на черни, незадоволеній з пануваня старшини. Акція Пушкаря почала ся десь вже з кінцем листопаду, приходило до невеликих перебоїв, але остаточна розправа протягала ся. На Україну тим часом прибув заповіджений ще в листопадї посол московський, стольник Богдан Хитрово, шоб успокоїти тї свари й усобиці. На радї в Переяславі 25 сїчня 1658 р. вибрано по раз третий вже Виговського гетьманом. Пушкар не прибув, а скликав потім осібну раду до Лубень 5 марта; але тут мусїв на домагане Хитрово зложити присягу на вірність Виговському. Не вважаючи на се Україна не заспокоїла ся. До збунтованого полтавського полку прилучив ся миргородський полк під час неприсутности Лїсницького, а далї також і Запороже; се дїяло ся в другій половинї марта. Противники Виговського не засипляли справи в Москві, і Виговський, щоб їх акцію паралїзувати, вислав у Москву 19 марта своє посольство; жадав, щоби його противників ставити до очей і карати. Сам остаточно приготовляв ся покінчити остаточно з бунтами, – тим більше, що Москва прихильно приймала ту опозицію. 4 мая Виговський вийшов у похід і 1 червня 1658 р. розбив цїлковито Пушкаря під Полтавою.

Так от повстане Пушкаря заняло цїлого пів року Виговскому, — і він, здаєть ся, маючи на оцї сей бунт, писав до короля 1 сїчня 1568 р., що „хвиля не надаєть ся до їх комбінацій, що треба чекати догіднїйшої хвилї [5])“. Не ду-

---

[1]) Акты, IV, 68. [2]) Акты, IV, 60. [3]) Ibid., 73.

[4]) Повстане Пушкаря опрацював на підстав іджерельного матеріялу, зібраного в Актах т. 4, 7, 15, в своїй працї Д. Коренець: „повстане Мар. Пушкаря“ (в „Науковім збірнику в честь М. Грушевського“, Львів, 1905). Сей самий матеріял використав перед тим В. Карачевський: Борьба Польши съ Козачествомъ, 1899.

[5]) Памят. Ш ст.

мав Виговський тоді що-небудь позитивного починати з Польщею, думав, що в каждім разї треба мати супокій на Україні.

Але тим часом на Україні справи мотали ся. Авторитет гетьманської булави не зростав, навпаки—тратив поваґу. Тоді то Виговський почав оглядати ся на боки і приспішив союз із Татарами під кінець лютого 1658 р. Разом з тим в першій половині лютого шле листи до Польщі, щоби ладнати ґрунт до угоди. Виговський почав бояти ся.—Трудно було предвидіти, чим скінчить ся з Пушкарем так на Україні, які в Москві, де тільки й говорено, що Виговський тягне до Польщі; тож заздалегідь почав він забезпечати ся і починав уже серйозні переговори з Польщею. З початком лютого 1658 р. вислав до Польщі посла, Теодора Томкевича [1]), з листами до короля, канцлера коронного, воєводи київського і до Беньовского. Томкевич прибув по дорозї в Польщу до Беньовского 10 лютого [2]); а вже 13 сього місяця вибрав ся далї через Львів до короля [3]). Він мав від Виговського порученє передовсїм переконати ся, чи можна числити на певно, що король і його дорадники думають дотримати сього, що він постановить з Беньовским [4]). Устно мав Томкевич подати виясненя і пропозиції, що могли бути приготованнєм до так важної справи, поки щось реальне прийшло ся б укладати [5]).

---

[1]) Сей Томкевич добрий шпіон Беньовского, що відразу зміг здобути довірє Виговського, і гетьман поручає його Беньовскому „jako czcigodnego, wierniego kupca, który lubo krotki czas na kupieckim mieszkaiąc dziele przecież iednak nic w powinnej nie ostawiał wierności“ (Памятники, III, ст. 182, 249). Беньовский сам говорить, що лишив його яко свойого резидента-шпіона при Виговському, і він показав ся так зручним, що Виговський зі всїм перед ним звірював ся (Пам., III 182, 196, 219, 221). За сї його „заслуги“ сойм 1659 р. його нобілїтував (Vol., leg. IV).

[2]) Лист Виговського до Беньовского, датований 9 лют. 1658 р., видимо, що заледви тиждень минув, як писав до короля, що не можна, нїчого починати, а вже рішає ся на пертрактациї.

[3]) Пам. III, 220;

[4]) Пам. III, 220; можемо й з сього вносити, що в осени напевно Виговський з Беньовским обговорювали угоду.

[5]) Ibidem, 182.

Беньовский гаряче попирав сю угодову течію. Писав до короля, радячи кувати желїзо, поки гаряче [1]), а до Виговського і до прихильної визначнїйшої старшини, щоб не вагаючись слали послів до короля cum plenaria potestate і взагалї кінчили справу [2]). Виговський таки тепер думав про злуку з Польщею що раз більше; старав ся усувати всякі непорозуміння, особливо на пограничу [3]). В мартї вислав до Беньовского свого шваґра, полковника Павла Тетерю, щоб запровадити добрі відносини в формі перемиря [4]), бо треба було на заходї мати спокій, коли ладив ся йти проти Пушкаря.

Тетеря вивів козацькі [5]) залоги з Кореччини з дібр воєводи Лїщинського, потвердив [6]) давнїйше перемирє, ще в осени 1657 р. уложене Беньовским, щоб війска польські не доходили до р. Горини, аж доки не збереть ся комісія до угодових пертрактацій. Вже тепер Тетеря переговорював з Беньовским в Межирічи [7]), і сам Тетеря мав в тій цїли незабаром повернути [8]).

Король і його дорадники заняли ся теж гаряче сею справою. Під впливом посольства Томкевича зібрана під той час (в лютім) конвокація сенату, въ котрій крім сенаторів взяла участь і визначнїйша шляхта, постановила „виправити послів до Козаків, з пропозицією ріжних способів до згоди, а для успіху переговорів вислати сильне військо на границю згідно з радою самих проводирів козацьких [9]). Те війско мало виносити 30,000 і складало ся з корпусів польских гетьмана Потоцького і Любомирского, і з війска литовського під гетьманством П. Сапіги; мали вони пильнувати України і Козаків, але ударити можна було лише в крайнїй потребі [10]).

Дїйсно, в першій половинї цвітня під покривкою комісії почав Сапіга, за волею короля, стягати війска під

---

[1]) Ibid., 225. [2]) Ibidem, 225. [3]) Ходило там про Пинск, який був у руках Козаків. [4]) Пам., III, 252. [5]) Ibid., 234—5. [6]) Ibid., 248, 252. [7]) Ibid., 270. [8]) Ibid. 233—241, 264—5.

[9]) Правдоподібно мусїв Беньовский вже донести королеви про свої умови з Тетерею. Ухвала конвокації датована 14 марта 1658 р.

[10]) Walewski, H. w. P. ст. 273; в додатку ст. 64.

Дубно [1]). Против сього виступив Беньовский, бо самі Козаки мали дати знати, коли буде треба прийти, а перед сим часом тільки безпотрібно ломало ся перемирє, переступаючи вказану ним границю; що більше, місцева людність могла сим занепокоїти ся, повстати і цілу справу розбити [2]). Справді, се громаджене війска над Горинею занепокоїло людей і в маю доносять Бутурлїнови, що „гетманъ ссылаетца съ Ляхами, хотячи насъ всѣхъ в неволю виправити“ [3]). Та й сам Виговський побоював ся сього громадженя війска, бояв ся його нападу на Україну [4]), просив отже Беньовского, щоб старав ся додержати заприсяженого перемиря до умовленого між ними часу [5]).

На протест Беньовского доносить йому Ю. Любомирский, що двір королївский не думає нападати на Україну а навіть забере з погранича України все війско і вишле до Прусії проти Шведів, бо сильно вірять в згоду з Козаками. Сам особисто Любомирский думає, що на поперте Виговського і для довершення угоди конче треба вислати більше війско, бо чудом назвав би се, коли б народ український без сього сполучив ся з Польщею [6]). Вже кілька днів по сїм в маї доносить П. Сапіга Беньовскому, що воєвода краківський зачинає стягати війско на Україну і радить ся, що має робити, бо годї буде обом військам довший час перестояти на одному місцї [7]).

Та поки що не прийшло було до конфлїкту з Виговським, бо одній і другій сторонї хотїло ся мирної полагоди, угодового порозуміня. Особливо для Виговського справа чим далї ставала наглїйша, бо хоч розбив Пушкаря і Москва пішла йому трохи на руку, та одначе невдоволенє проти нього було дуже велике на Українї, а сам він так заґальопував ся в коншахтах із Польщею, що не мав виходу. Нехай би трохи провідала Москва, а мав би против себе й Україну і Москву, а в додатку і претензії Польщі. В Польщі про се було добре відомо [8]).

І Виговський налягав що раз більше на закінчуванє переговорів. Думати, що він, пораючися з Пушкарем, хотїв

---

[1]) Памятники, III, ст. 237—8. [2]) Ibidem, 238, 240. [3]) Акты, IV, 116, 118. [4]) Памят., III; 261—2. [5]) Ibid., ст. 248, 252—3. [6]) Ibidem, 254—260. [7]) Ibid., 264—6. [8]) Ibid., 225; 257—8.

мати лише супокій від Польщі і манив її переговорами, гадаю, що не можна ніяк, маючи на увазї і дїйсно тяжку його ролю на Українї, а головно його від початку польонофільські нахили. Так отже вибираючи ся в похід против Пушкаря, писав до Беньовского, щоби ладнати переговори, „бо се як раз час найдогіднїйший до дальших переговорів, і коли „впустити сю нагоду, то треба буде довго ждати такої догідної хвилї“ [1]). Може бути, що дїйсно се була рацїя, і Виговський щиро так думав, бо йдучи проти Пушкаря, задумував упорати ся з опозицією черни і Запорожа, а маючи татарську поміч під рукою можна би було відважити ся відірвати ся і від Москви. Але треба сказати й те, що успіх з Пушкарем не був так певний, і Виговський заздалегідь уже хотїв мати якусь опору, бо Москва в разї більшого военного щастя для опозиції пішла б на руку сїй опозиції.

Тож очевидно Виговський не бажав собі яких би небудь непорозумінь з Польщею, і се своє примусове вкінцї положене маскував запевненями прихильности до Польщі, хоч се й була по трохи дїйсна правда [2]). Тож він, хоч занепокоєний стяганем польских війск під Дубно, писав проти сього дуже оглядно, і бажав, щоби справа поєднаня не розбила ся, а мусїла б розбити ся, колиб війска напали на Україну, бо через се „і він мусїв би подумати інакше про оборону своєї невинности“ [3]); хоче і радить „посольствами та язиками, а не шаблею пересправляти зі собою“ [4]).

І дїйсно, угодова акція йшла вперед. Десь з кінцем мая шле вже Виговський Томкевича [5]) „z rzetelną declaratią Wiernej Pana Wyhowskiego submissiey“ [6]). Сам Томкевич мав удати ся до Шведів з представленем, щоб помирили ся з королем, бо інакше війско запорожське стане проти них [7]). За ним мав уже прибути Тетеря з необмеженою повновластю до обговореня сих умовин, які підписав у Межиричи [8]), і разом з Беньовским мав удати ся до короля [9]). Виговський вже з кінцем мая, отже перед остаточним погромом Пушкаря, рішучо заявив ся проти Москви, а за угодою з Польщею,

---

[1]) Ibid., 249. [2]) Ibid., 248—250. [3]) Памят., III, 253. [4]) Ibidem., 261—3.
[5]) Томкевич як найчастїйше бував в контактї з обома сторонами.
[6]) Ibidem, 267. [7]) Ibidem, 268. [8]) Ibid., 270, 287. [9]) Ibid., 274, 279; 283.

і висловив охоту з Татарами йти на Москву війною [1]). А Беньовський працював сильно і в Польщі і на Україні, аби справу скоро довести до краю, і такі давав ради: Королеви радив написати сердечного листа до Виговського і запевнити його про королївську ласку до нього і його родини, що дотримає все те, що постановить гетьман з Беньовским, і не забуде урядів і маєтків для нього; рівнож і до старшини треба такі листи вислати [2]). Сам Беньовский знова вислав зараз до Виговського посла Стшалковского, а з ним листи до старшини козацької з ріжними обіцянками, а навіть задумав, що третїй день листи з обіцянками до них висилати [3]). Далї радить королеви скликати сойм до Львова або Люблина „ponieważ z tych tu kraiów wszystka vis felicitatis dependet“ [4]), одначе все перепроваджувати в як найбільшій тайнї перед Москвою, бо інакше могли би пійти на марне всї заходи [5]).

Тимчасом з кінцем червня прибув до Межиріча Тетеря вже з повною повновластю до уложеня угоди, і завізвав до себе 'Беньовского [6]). Беновский поїхав зараз, і потім удали ся разом до короля. В половинї червня вже були назад в дорозї з Варшави на Україну [7]), де мало остаточно рішати ся під Гадячом угода України з Польщею. Два місяцї по розбитю Пушкаря 16 червня (с. ст., повернув ся Виговський до Чигирина) [8]) і зараз почав реалїзувати свої полїтичні пляни. Тетерю, як ми бачили, з кінцем червня вислав до Польщі, а сам почав готовити ґрунт на Україні, а то щоб самому здобути силу і вплив. Він бачив, що широкі маси черни козацької невдоволені, а навіть частина вищої козацької старшини не годила ся на новий курс полїтики гетьмана, і мовчала лише тому, що бояла ся кари смерти, бо страшно мстив ся на своїх противниках [9]), а мали за собою сї невдоволені війска московські: Шереметєва в Києві, а

---

[1]) Ibid., 271, 276—7; про се лист датований 30 мая н. ст. [2]) Ibid., 272—275. [3]) Ibid., ст. 278. [4]) Ibid., ст. 278. [5]) Ibid. ст., 271, 277, 280, 283.

[6]) Ibid., ст. 288—9.

[7]) Акты, IV, 16 5 - 6; про побут Тетері в Польщі не маємо нїяких вістей і взагалї нїчого що до його переговорів там же. Зрештою, сама угода під Гадячом була висловом всього того.

[8]) Акты, IV; 130.

[9]) Акты, IV, 147, 159; I. V, 315; XV, 216, 277, 313; Памятники, III, 430.

Ромодановского на пограничу в Путивлї. Рішив отже позбути ся передовсїм московських війск, а за те мати під рукою зібрані свої війска і Татарів, щоб у кожній хвилї загасити полуме невдоволеня черни й старшини.

Так Виговський задумував плисти проти хвиль широких мас. Розуміеть ся, що умів прикрасити свою акцію дбайливістю і обороною інтересів і вільностей козацьких. Ще в часї боротьби гетьмана з опозицією посольства гетманські в Москві як і опозиція годили ся з біди там же на пропозицію Москви, аби вислала на Україну своїх воєводів. Тепер вони були визначені в дорогу туди. Москва хотїла сильно усадити ся по головнїйших містах і взяти в руки вольности українські, чи там козацькі. В сїй хвилї козацтво розуміло вагу сього кроку і мусїло бути одної гадки з Виговським против Москви. А далї воєвода Ромадановский на пограничу приймав до себе розбитих Пушкарівцїв, місто помагати Виговському. І тут годї було кому будь на радї інакше говорити, як те, що дїйсно захованє Ромодановського було вороже. Ріжні скарги на воєводу у Києві (першім, ще за Богдана, форпостї московськім в походу на Україну) теж за тім промовляли, аби йти війском против висланників Москви. Також свої пляни зумів Виговський закрити інтересами загальними, і вже 11 серпня с. ст. зібрав війска і вийшов в похід против Ромодановского [1]), а знова брата свойого, Данила, вислав против Шереметєва під Київ, де одначе Шереметєв його розбив [2]). Сам гетьман пішов на північ і 31 серпня с. ст. станув на Липовій долинї, три милї від Комишної [3]).

Того же дня прибули туди ж до табору посли польські Бєньовский і Євлашевский [4]). Виговський добре обрахував ся, можна було тепер проголосити козацтву свої пляни, свою угоду з Польщею.

Але як ставив ся Виговський в той час до самої Москви як свій похід против війск царських на два фронти старав ся оправдати? Ото він і далї переконує Москву в своїй льояльности і вірности, що він не виступає против царя, тільки против його воєвод, котрі нехтують козацькі вільности, як Шереметєв у Києві—не тільки безчестить міщан, а

[1]) Акты, IV, 191. [2]) Ibid., 159—160 [3]) Ib., 145. [4]) Ib., 145.

навіть Козаків і духовних, і грозить відібранем маєтків, а його брата, висланого для порозумінь,—розбив [1]). Ромодановский знова не порозуміваєть ся з гетьманом, приймає Пушкарівців, Барабаша і підбурює людність против нього; війска царські допускають ся здирств. А далї ще—гетьман жалуєть ся, але з Москви не відповідають на його жалоби [2]), тож сам мусить стати в обороні своїх гетьманських прав і козацьких вольностей. Так старав ся оправдати і заразом присипляти бачність Москви, і відсилаючи 7 вересня московського посла Кікіна, писав до царя,—що чекає чотири тижнї царської інтервенції [3]). А було то тодї, коли вже попереднього дня формально проголошено гадяцький договор на радї козацькій. І се цікаво, що власне і Кікін про сей договор нїчого не знав, хоч і відїздив з тобору другого дня [4]).

Виговський консеквентно старав ся визискувати свою ситуацію для своїх плянів. Зараз по гадяцькій радї рушив далї на північ, війшов навіть в землї московські, одначе мусїв завернути ся, бо на Українї Татари почали грабувати, а народ через се занепокоїв ся. 11 жовтня вернув Виговский у Чигирин [5]).

Похід сей, що тревав два місяцї, остільки важний, що дїйсно Москва не важила ся висилати нових воєвод на Україну [6]), Виговський же здушив пушкарівцїв за той час до решти, а головно—зміг проголосити угоду з Польщею, а сього головно йому було треба.

Ми бачили вже передше, що в Польщі уважали б були за чудо, якби Україна злучила ся була знова з Польщею без оружної пресії. І Виговський се як найлїпше знав, і через се згромадив свої війска і станув табором під Гадячем. Дня 31 серпня (ст. стилю), як вже згадувано прибули туди же польські посли Беньовский і Євлашевский, Справа ставала що раз яснїйшою для цїлого козацтва, одначе всяка угода з Польщею була так осоружною, що Козаки гаразд покепкували собі з польских аспірацій угодових і з самих послів [7]). Щоб довести угоду до кінця, Виговський взяв ся на підступи. Ото на раз перелапують післанця з листом від царя до Шереметєва, де цар наказує воєводї

---

1) Акты, VI, 137—8. 2) А., IV, 137—8. 3) Акты, IV, 163. 4) Ib., 164—6. 5) Акты, IV, 192. 6) Акты, IV, 184, 189; XV, 273—5. 7) Записка Перетятковича.

дістати в свої руки Виговського і старшину козацьку, якої реєстр навіть там подано [1]). Не підлягає сумнїву, що се все зааранжував Виговський, бо Москва на таку хистку дорогу не пустила ся б і не так би поступила, але Виговський цїль свою відразу осягнув. Зібрана козацька рада мала перед собою віроломство Москви, — сипали ся отже громи на її голову, а польські комісари могли говорити до серця і до розуму Козаків [2]). Говорив Беньовский, говорили Козаки, говорив і Тетеря. Вже то в таких разах трудно сїрій, темній масї мати свій суд, критику та ясну цїль перед собою. Закричали, що пристають на згоду з Польщею, бо так радила, а може й змушувала чинити старшина [3]). Старшина й укладала пункти і безперечно сам Виговський при помочи козацької ради хотїв виторгувати як найлїпші умовини угоди, хоч Тетеря і він вже знали, на що згодили ся з королем.

Вкінцї списали і підписали і на радї заприсягли: гетьман Виговський від козацтва, а посли польські від Польщі [4]), і зараз на другий же день вибрали ся до короля під Торунь. З ними виїхали і посли козацькі П. Тетеря, Іван Ковалевський [5]).

Про скінчені трактати король вже 8 жовтня був повідомлений через осібного козацького післанця [6]), а канцлер зараз доніс польським комісарам, щоб у своїх переговорах з Москвою мали на тямцї нову полїтичну ситуацію на Українї. Про теж саме Беньовский доносив сим комісарам в сїм самім часї з Межіріча, звідки поспішав під Торунь [7]).

Так от подали ми історію сього договору гадяцького і я старав ся прослїдити сю роботу угодову так з боку Польщі як і України і дати на підставі джерел вірний образ тих угодових змагань від самого початку.

(Кінець буде).

---

[1]) Kochowski, Climacter, II, 308, Raczyński, I, 357. [2]) Ibid.
[3]) Kochowski, Clim., II, 311—15. Raczyński, I, 359—361.
[4]) Див.—в самій угодї. [5]) Акты, IV. 165.
[6]) Рукопись в музею Чарторийських в Кракові № 387 ч. 44.
[7]) Рукопись, ibid., № 387, ч. 41.

Поділ Українського народу на ґрупи дорослости по перепису 1897-го року.

Статя **О. Корольової.**

Обробкою зібраного першим народнїм переписом матеріялу ми робимо першу скромну спробу підійти до того ціклу робот, яким початок зробив Впов. Ол. Русов своєю статею „про заняття Українців по перепису 1897 року“.

Не можна зайвий раз не завважити, що до матеріялу, який лїг в основу нашого докладу, як взагалї і при всяких статистичних працях, треба відноситись з великою обачливістю. Особливо се потрібно памятати в тих випадках, коли приходить ся робити які висновки на підставі невеличких ріжниць тих чи інших абсолютних, або відносних чисел. При некультурности людности в Росії легко неосвіченному люду робити свідомі й несвідомі помилки, показуючи лїта свого життя, а з того походить і непевність чисел про більш або менш дорослих людей.

Перше нїж перейти до докладу, мусимо сказати кілька слів про те, як і в якім розмірі можна було користуватись необхідним для нас матеріялом.

В XV таблиці Російского перепису людности 1897 року [1]) за для всїх ґуберній та областей разом з подїлом по націо-

---

[1]) Общій сводъ по Имперіи результатовъ первой всеобщей переписи, XV табл. Répartition de la population d'apres la langue maternelle et pargrayes d'âge.

нальностях та по ґрупах дорослости не знайшлось відповідного матеріялу про числа Українців, бо „Малороссы“ разом з Великорусами та Білорусами залїчені в одну ґрупу під заголовком „русскіе“.

Дякуючи сьому, щоб виявити питаннє про числа української людности по ґрупах дорослости, прийшлось звернути ся до окремих книжок по кожній ґубернії, що було вже не так легко, бо в той час, коли починалась ся робота, нї в одній доступній нам книгозбірнї не знайшлось разом цїлого комплекту поґубернських книжок-випусків Центрального Статистичного Комітету; через се прийшлось добувати необхідні випуски по ріжних книгозбірнях,—наприклад, деякі з бібліотеки Ґубернського Земства, другі з Унїверсітету та Комерційного Інституту.

Нарештї зібрані були данні по 59 ґуб. і 3 областях Европейської та Азіятської Росії,—та з острова Сахалина. На жаль, не було в нас більшої частини ґуберній та областей Сібіру, куди, як відомо, до 1897 року котилась велика хвиля переселенців, — між іншим, багато і з українських ґуберній.

Не подаючи поки-що чисел Українців по окремих ґуберніях, а беручи їх по всїх ґуберніях разом, в тім самім подїлї на ґрупи по дорослости, в якім вони зазначені по матеріялам – тоб-то по 10-лїтнїм періодам, за винятком дїтей менше 1 року (які залїчені в окрему ґрупу), ми маємо таку таблицю абсолютних та відносних даних про Українців по дорослости, виключивши тільки тих, які означені— „невідомих лїт“ (Див. табл. № 1).

З сієї таблиці бачимо, що числа Українців через відому причину (смертність) по малу зменшують ся по ґрупах дорослости. Се саме ми помічаємо у всякої іншої національности; різнить ся тільки більша чи менша хуткість, з якою зменшують ся у них числа в сих ґрупах. Щоб показати сю хуткість за для української людности, ми порівняємо ґрупи Українців по дорослости до анальоґічних данних у інших національностей. Перш за все звернемось до таких данних за для всієї людности Росії, тоб-то усїх націй разом (з Українцями в тому числї) (Див. таблицю № 2).

ТАБЛИЦЯ № 1.

	До 1 р.		1—9.		10—19.		20—29.		30—39.		40—49.		50—59.		60 і більше.		Усього без невідом. літ.	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Ч.	419,063	3,8	2,881,170	26,1	2,401,701	21,8	1,627,770	14,8	1,312,439	11,9	989,602	9,0	698,022	6,3	697,571	6,3	11,027,338	100,
Ж.	418,019	3,8	2,891,769	26,3	2,421,417	22,8	1,672,845	15,2	1,321,925	12,0	957,456	8,7	677,550	6,2	612,597	5,6	10,973,578	100,
Раз.	837,082	3,8	5,772,939	26,2	4,823,118	21,9	3,300,615	15,0	2,634,364	12,0	1,947,058	8,8	1,375,572	6,3	1,310,168	6,0	22,000,916	100,

ТАБЛИЦЯ № 2.

	До 1 р.		1—9.		10—19.		20—29.		30—39.		40—49.		50—59.		60 і більше.		Усього без нев. літ.	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Ч.	2,155,199	3,5	14,975,808	24,0	13,094,402	21,0	10,145,066	16,2	7,893,941	12,6	5,873,596	9,4	4,110,364	6,6	4.202,185	6,7	62,450,561	100
Ж.	2,136,542	3,4	15,071,969	23,9	13,359,380	21,2	10,215,904	16,2	7,912,107	12,5	5,832,868	9,2	4,209,440	7,0	4,398,381	6,9	63,136,591	100
Раз.	1,291,741	3,4	30,047,777	23,9	26,453,782	21,1	20,360,970	16,2	15,806,048	12,6	11,706,464	9,3	8,319,804	6,6	8,600,566	6,9	125,587,152	100

Але, звертаючи увагу на ріжноманітність людности в Росії, а також на занадто велику ріжницю в климатичних, топоґрафічних та економічних умовах життя сієї людности, робити які-небудь висновки при порівнянні сих даних до наведених раніше для українського народу—не можна.

Через се наведемо відповідні данні для окремих національностей (по рідній мові).

	До 1 р.	1—9	10—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 і більше.	Усього.
Українці	3,8	26,2	21,9	15,0	12,0	8,8	6,8	6,0	100,0
Великоруси та Білоруси .	3,7	22,8	20,8	16,3	12,6	9,7	6,8	7,3	100,0
Поляки	3,4	24,3	20,6	16,5	13,5	8,2	6,8	6,7	100,0
Інші славянські	3,8	26,1	22,4	15,1	11,8	8,6	6,7	5,7	100,0
Летто латиші	2,7	21,0	20,0	16,0	13,3	9,6	7,7	9,7	100,0
Романці	3,1	25,2	22,0	14,4	12,7	9,5	6,7	6,4	100,0
Німці і інш. герм. . . .	3,7	24,8	20,8	16,5	12,9	8,8	6,5	6,0	100,0
Інші Індо-европ. . . .	2,5	27,0	19,7	16,5	13,3	9,1	5,9	6,0	100,0
Євреї	3,2	25,2	23,9	16,7	11,4	8,1	6,1	5,4	100,0
Фіни	3,5	22,5	21,1	15,8	12,6	10,0	7,1	7,4	100,0
Кавказці	2,1	28,8	19,5	15,6	12,6	8,7	5,7	5,9	100,0
Монголо-бур.	1,8	22,0	21,5	16,8	12,9	10,8	7,6	6,6	100,0
Картвели	2,3	26,6	21,8	14,9	12,4	7,9	6,1	7,9	100,0
Північні	2,6	23,9	19,1	17,6	13,6	10,2	6,6	6,4	100,0

В першій ґрупі (до 1 року), як видно з таблиці, найбільший % (3,8) у Українців, та інш. славянських, куди залічені Болгари, Чехи, Серби; у Великорусів та Німців % майже той самий—3,7; близько до них стоять Фіни (3,5), Поляки (3,4),—у останніх % хитаєть ся між 1,8 (монг.-буряти)—до 3,2—Євреї.

По другій ґрупі (від року до 9 літ)—найбільший % у Кавказців 28,8, Індо-европ. 27,0 і Картвелів 26,6; Українці мають 26,2,—інші славянськи 26,1—у останніх хитається від 21,0 (летто-латиші)—до 25,2 (Ром. і Євреї).

В третій ґрупі (від. 10 до 19 років) найвищий % у Євреїв (23,9), інших славянських (22,4), романських (22,0), Українців (21,9), Картвелів (21,8); найнижчий у північн. 19,1, Кавказців 19,5 та індо-європ. 19,7.

В ґрупі від 20—29 літ % у всїх перелїчених націй майже однаковий; амплїтуда хитаєть ся між 14,4 (ром), до 17,6 (півн.), —для Українц.—15,0%.

Від 30—39 рок. амплїтуда ще менша—тоб-то: від 11,4 (Євреї), до 13,6 (півн.), Укр. 12,0%.

В слїдуючій ґрупі від 40—49 амплїтуда збільшуєть ся - 8,8 у Євреїв до 10,8—Монг. бур.—Укр. 8,8. Від 50—59 хитаєть ся від 5,7 (Кавказцї) до 7,7—Летто-латиші. Укр. 6,8 і, нарештї, в останнїй ґрупі (від 60 і більше) найменший % у Євреїв (5,4%) — найбільше у Летто-латишів (9,7%); у Українців—6,%.

Таким робом, Українцї по перших трох ґрупах (до 19 лїт) відносять ся до тих національностей, які відмічають ся найбільше великим % людей показаної дорослости; по двох слїдуючих ґрупах від 20—39 р. вони увіходять до тих націй, які дають більше низкий %,—і, нарештї в останнїх трох ґрупах (від 40 й до більш 60) Українцї займають середнє місто.

Досї ми брали ґрупи дорослости Українців, роскиданих майже не по всїй величезній території Росії, без винятку тих ґуберній, в яких число Українців не більше кількох сотень, або кільканадцяти чоловіка.

Живучи в деяких місцевостях спорадично, Українцї одбивають на собі вплив інших соціальних законів (напр. вплив особливих обставин життя по містах-городах), або таких особливостей, як необхідність відбувати військову службу по-за межами рідного краю. Беручи се на увагу, покажемо числа Українців по тих 8 ґуберніях, де людність Українців має перевагу над іншими народностями, тоб-то де Українців більше 50% по кожній окремій ґубернї

Такі ґуберні, як відомо, будуть: Київська, Подільска, Волинська, Херсоньська, Катеринославська, Полтавська, Чернїгівська, Харківська, — на сї ґуберні з усього числа Українців в Росії (22 мил.) припадало по перепису 1897 року 16,4 мил, або 74,1%. Числа Українців по дорослости в сих 8 ґуберніях були такі: (Див. таб. на стр. 92 і 93).

Звідсїля бачимо, що % людности по дорослости в перших трох ґрупах (до 19 років) для Українців, що живуть поза межами 19 ґуб.—був у 1897 роцї нижчий нїж по сих ґрупах за для 19 ґуб.

Звертаючи увагу лишè на число Українців в ґрупі від 20—до 29 лїт, бачимо, що воно тут далеко більше, нїж у Українців по 8-ми ґубернїях (14,7) і других 11-ти (15,3). Се майже напевне можна пояснити тим, що як-раз в сю ґрупу входять тї Українцї з 19 ґуберній, які у 1897 роцї одбували військову службу поза межами рідних ґуберній.

Другі ґрупи – від 30 й вище років, показують ся нам трохи нижчими. При сьому цїкаво зазначити, що як ми виведемо % відношення ріжних ґруп по дорослости, за винятком ґрупи 20—29 лїт, яка найбільше хитаєть ся хоча б од вище наведеної причини, то получимо два таких рядки відносних цифр.

	До 1 року:	1—9:	10—19:	30—39:	40—49:	50—59:	60 і більше.
По 19 ґуб.	4,5;	30,9;	25,8;	14,1;	10,4;	7,3;	7,0 = 100
По 43 „	5,0;	28,2;	23,9;	15,4;	11,6;	7,6;	8,3 = 100 [1]).

Звідсїля видко, що на території найрідшого розселення Українців помічаєть ся збільшеннє першої ґрупи (тоб-то менше 1 року), зменшеннє по ґрупах від 1 р — 9; 10—19—і збільшеннє по останнїх.

В данному зявищі можна бачити вплив інших соціально-економічних факторів, поскільки людність сього району примушена жити в інших господарських умовах; також можливо, що на се впливають і климатичні умови.

Вище було показано більшість Українців, порівнюючи їх з Великорусами [2]) та Поляками в перших трох ґрупах (до 20 років), і, навпаки, значить, де якого зменшення % по ґрупах більшої дорослости. Інші славянськи народности:

---

[1]) В даннім разї нас цїкавлять не %% відношення самі по собі, бо збільшеннє % тут буде від того, що ми виключили одне з слагаємих, а тільки збільшеннє чи зменшеннє % по ріжних ґрупах дорослости двох ріжних районів розселення Українців.

[2]) Білоруси нами не виділені; вони входять у ту ґрупу, що й Великоруси; відокремленнє їх забрало-б багато часу, бо треба булоб числа Білорусів вибірати по окремих книжках, як те робили, вибіраючи числа Українців по ґрупах дорослости.

	Ґубернії.	Менше 1 року.		1—9.		10—19.	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	Київська	103,962	3,7	727,987	25,8	651,467	23,1
	Ч.	51,733		361,123		318,090	
	Ж.	52,229		366,864		333,377	
2	Подільска	83,105	3,4	605,213	24,8	558,588	22,9
	Ч.	41,665		300,987		272,412	
	Ж.	41,440		304,226		286,176	
3	Волинська	81,793	3,9	514,817	25,9	461,845	22,0
	Ч	41,266		270,414		227,755	
	Ж.	40,527		271,403		234,090	
4	Херсонська	50,713	3,5	423,490	29,0	312,372	21,4
	Ч.	25,408		211,345		158,373	
	Ж.	25,305		212,145		153,999	
5	Катеринославська	57,306	3,9	411,621	28,3	311,724	21,4
	Ч.	28,669		206,777		157,858	
	Ж.	28,637		204,844		153,866	
6	Полтавська	93,439	3,6	681,728	26,4	593,560	23,0
	Ч.	46,822		337,616		290,544	
	Ж.	46,617		344,112		303,016	
7	Чернігівська	58,780	3,8	389,952	25,6	330,273	21,7
	Ч.	29,079		193,672		161,791	
	Ж.	29,701		196,280		168,482	
8	Харківська	81,446	4,1	534,833	26,6	427,924	21,3
	Ч.	40,878		268,065		215,506	
	Ж.	40,568		266,768		212,418	
	По 8 ґуберніях . .	610,544	3,6	4.316,641	26,3	3,647,753	22,3
	Ч.	305,520		2,149,999		1,802,329	
	Ж.	305,024		2,166,642		1,845,424	

20—29.		30—39.		40—49.		50—59.		60 і більше.		Усього без невідомих літ.
абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.
405,489	14,4	336,024	11,9	260,760	9,3	177,492	6,3	155,212	5,5	2,818,394
194,811		164,723		130,742		90,552		82,712		1,394,486
210,678		171,301		130,019		86,940		72,500		1,423,908
357,471	14,6	302,122	12,4	230,399	9,4	162,265	6,6	143,114	5,9	2,442,277
172,169		148,039		116,898		82,661		78,807		1,213,638
185,302		154,083		113,501		79,604		64,307		1,228,639
342,636	16,4	251,968	12,0	176,471	8,4	130,184	6,2	108,312	5,2	2,095,026
168,981		125,716		88,368		66,559		59,750		1,048,809
173,655		126,252		88,103		63,625		48,562		1,046,217
202,378	13,9	173,389	11,9	118,157	8,1	87,797	6,0	93,387	6,4	1,461,683
102,608		87,711		61,340		44,866		50,077		741,728
99,770		85,678		56,817		42,931		43,310		719,955
228,566	15,7	166,612	11,4	114,521	7,9	81,415	5,6	84,194	5,8	1,455,959
112,769		85,158		58,779		41,752		44,921		736,683
115,797		81,454		55,742		39,663		39,273		719,276
349,091	13,5	308,662	12,0	234,420	9,1	163,549	6,3	158,077	6,1	2,582,526
165,966		152,026		117,982		81,904		83,416		1.276,276
183,125		156,636		116,438		81,645		74,661		1,306,250
220,856	14,5	186,562	12,2	138,124	9,0	101,314	6,6	99,814	6,5	1,525,675
103,376		90,519		68,449		49,953		50,682		747,521
117,480		96,043		69,675		51,361		49,132		778,154
294,317	14,7	236,970	11,8	179,089	8,9	126,827	6,3	127,527	6,4	2,008,933
139,753		117,771		90,962		64,009		67,214		1,004,158
154,564		119,199		88,127		62,818		60,313		1,004,775
2,400,804	14,7	1,962,309	12,0	1,451,942	8,9	1,030,843	6,3	969,637	5,9	16,390,473
1,160,433		971,663		733,520		522,256		517,579		8,163,299
1,240,371		990,646		718,422		508,587		452,058		8,227,174

Як що звернемось до анальоґічних відомостей по тих 11 ґуб., де Українців значно менше від інших народностей, особливо від Великорусів, але де вони все таки живуть досить компактною

	Ґубернії.	Менше 1 року.		1—9.		10—19.	
		абс	%	абс.	%	абс.	%
1	Таврійська	23,920	3,9	180,515	29,5	133,391	21,8
	Ч.	12,146		91,142		69,836	
	Ж.	11,774		89,373		63,555	
2	Бесарабська	11,864	3,1	98,338	25,9	88,653	23,4
	Ч.	5,945		49,171		44,515	
	Ж.	5,919		49,167		44,138	
3	Люблінська	7,310	3,7	47,390	24,1	41,537	21,2
	Ч.	3,647		23,731		20,534	
	Ж.	3,663		23,659		21,003	
4	Сідлецька	3,355	3.1	24,567	22,8	21,538	20,0
	Ч.	1,670		12,182		10,711	
	Ж.	1,685		12,385		10,827	
5	Гродненська	14,424	4,0	89,761	24,8	75,598	20,9
	Ч.	7,240		45,902		37,564	
	Ж.	7,184		43,859		38,034	
6	Курська	20,688	3,9	138,957	26,3	116,633	22,1
	Ч.	10,450		69,455		58,447	
	Ж.	10,238		69,502		58,186	
7	Воронїзьська	40,074	4,4	220,621	24,1	192,757	21,1
	Ч	19,951		110,419		97,933	
	Ж.	20,123		110,202		94,824	
8	Донська	30,926	4,3	190,175	26,4	142,237	19,8
	Ч.	15,489		95,882		74,240	
	Ж.	15,437		94,293		67,997	

масою (їх тут налічуєть ся 5 мілїонів, то б то 28,5% відносно до всеї людности на сїй території, то матимем такі числа:

20—29.		30—39.		40—49.		50 -59.		60 і більше.		Усього без невідомих лїт.
абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.
96,524	15,8	65,860	10,8	46,704	7,6	33,523	5,5	30,556	5,0	610,993
52,204		33,616		24,580		17,429		16,153		317,106
44.320		32,244		22,124		16,094		14,403		293,887
52,473	13,8	47,110	12,4	34,978	9,2	23,886	6,3	22,324	5,9	379,626
27,138		24,153		18,601		12,634		12,706		194,863
25,335		22,957		16,377		11,252		9,618		184 763
35,151	17,9	25,867	13,2	14,626	7,5	13,201	6,7	11,341	5,8	196,423
19,189		12,819		7,261		6,522		5,933		99.636
15,962		13,048		7,365		6,679		5,408		96,787
18,999	17,6	15,384	14,3	9,154	8,5	7.794	7,2	6,916	6,4	107,707
9,668		7,817		4,548		3,937		3,658		54,191
9,331		7,567		4,606		3,857		3,258		53,516
59,097	16,3	48,568	13,4	28,404	7,8	23,173	6,4	23,452	6,5	362,474
29,116		24,314		14,144		11,831		12,871		182,982
29,978		24,254		14,260		11,342		10,581		179,492
74,725	14,2	60,556	11,5	48,562	9,2	34,376	6,5	33,198	6,3	527,695
35,823		29,297		24,107		17,388		17,611		262,578
38,902		31,259		24,455		16,988		15,587		265,117
138,666	15,1	108,982	11,9	91,318	10,0	60,798	6,6	62,391	6,8	915,607
65,247		54,538		46,484		29,732		31,956		456,260
73,419		54,444		44,834		31,066		30,435		459,347
115,734	16,1	84,408	11,7	65,539	9,1	43,524	6,1	46,801	6,5	719,344
56,666		43,384		34,007		22,312		24,350		366,330
59,068		41,024		31,532		21,212		22,451		353,014

	Ґубернії.	Менше 1 року.		1—9.		10—19.	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
9	Астраханська	6,158	4,6	32,984	24,8	30,251	22,
	Ч.	3,112		16,619		15,322	
	Ж.	3,046		16,365		14,929	
10	Ставропольська	14,957	4,7	88,272	27,6	67,563	21,
	Ч.	7,550		44,218		34,741	
	Ж.	7,407		44,054		32,822	
11	Кубанська	36,770	4,1	254,046	28,0	188,326	20,
	Ч.	18,319		127,229		95,702	
	Ж.	18,451		126,817		92,624	
	Усього по 11 ґуб. .	210,446	4,1	1,365,626	26,3	1,098,484	21,
	Ч.	105,519		685,950		559,545	
	Ж.	104,927		679,676		538,939	
	А по всих 19 наведених ґубернія						
	Усього по 19 губ.	820,990	3,8	5,682,867	26,3	4,746,237	22,
	Ч.	411,039	3,8	2,835,949	26,3	2,361,874	21,
	Ж.	409,951	3.8	2,846,318	26,4	2,384,363	22,

Поруч з сими рядками чисел покажемо ще, як поділяють ся по
дених вище 19 ґуберній. По сих інших ґуберніях та обла

	до 1 р.		1—9.		10—19.	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Українців останніх 40 ґуб., 3 областях та острову Сахалину.	16,092	3,7	90,672	21,1	76,881	17,9

20—29.		30—39.		40—49.		50—59.		60 і більше.		Усього без невідомих літ.
абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.
19,939	15,0	15,710	11,8	11,856	8,9	8,092	6,1	8,105	6,1	133,095
9,052		7,937		6,101		4,033		4,033		66,209
10,887		7,773		5,755		4,059		4,072		66,886
45,845	14,3	39,246	12,3	27,741	8,7	17,808	5,6	18,325	5,7	319,757
21,769		20,073		14,697		9,237		10,142		162,427
24,076		19,173		13,044		8,571		8,183		157,330
135,061	14,9	110,712	12,2	79,033	8,7	54,142	6,0	50,451	5,6	908,541
63,488		56,494		41,481		28,157		26,650		457,520
71,573		54,218		37,552		25,985		23,801		451,021
792,211	15,3	622,403	12,0	457,915	8,8	320,317	6,2	313,860	6,1	5,181,262
389,360		314,442		236,011		163,212		166,063		2,620,102
402,851		307,961		221,904		157,105		147,797		2,561,160

поділ на ґрупи дорослости був такий:

3.193,015	14,8	2,584,712	12,0	1,909,857	8,8	1,351,160	6,3	1,283,397	6,0	21,571,735
1,549,793	14,4	1,286,105	11,9	969,531	9,0	685,468	6,4	683,642	6,3	10,783,401
1,643,222	15,2	1,298,607	12,0	940,326	8,7	665,692	6,2	599,855	5,6	10,788,334

дорослости Українці в останніх ґубернїях за винятком навестях їх менше 1/2 мілїона; по дорослости поділяють ся так:

20—29.		30—39.		40—49.		50—59.		60 і більше.		Усього.	
абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
107,600	25,1	49,652	11,6	37,201	8,7	24,412	5,7	26,671	6,2	429,191	100,0

(себ-то Чехи, Серби, Болгари), як вже казано раніш, дають майже однакову з Українцями картину поділення людности по ґрупах дорослости.

До сього часу ми тільки констатували певное явище— тепер же спробуємо по змозі дати йому поясненнє. Може на наведені нами ріжниці по числах треба дивитись, як на прикмету цілком національних рис українського народу, або навпаки—вони то тільки результат тих особливостей в умовах господарського життя, якими відрізняють ся південні ґубернії, переважно заселені Українцями?

Нам здаєть ся, що відповідь на се питаннє може бути тільки в останньому розумінні. Як що навіть допустимо разом з іншими факторами, а головним чином з фактором економічним, вплив фактору національного в поставленому нами питанні, то для сього, вживаючи порівнюючого методу досліду, треба було б необхідно мати діло або з дуже великими ріжницями зрівнюємих показателів, і чого не можна було б пояснити характером господарського життя тиєї чи іншої народности,—або ж народности, що порівнюємо, повинні були бути в цілком однакових умовах життя, щоб ріжниці в ґрупах по дорослости можна булоб віднести до національних особливостей.

Ріжниця $^0/_0$ показчиків ґруп Українців по дорослости з одного боку, а Великорусів, Білорусів та Поляків з другого занадто мала, щоб на неї дивитись, як на якусь особливу рису, властиву українській людности, і шукати якесь виключне сьому поясненнє.

Як що ми звернемо увагу на „амплїтуду хитання“ сих показчиків, хоча б по тих 8 та 11 ґуберніях, то знайдемо її досить значною, тоб то:

Амплїтуда хитання.	до 1 р.	1—9.	10—19.	20—29.	30—39.	40—49.	50—59.	60 і більше.
По 8 ґуберніях .	$3_{,3}$—$4_{,1}$	$24_{,8}$—$29_{,0}$	$21_{,3}$—$23_{,1}$	$13_{,5}$—$16_{,4}$	$11_{,4}$—$12_{,4}$	$7_{,9}$—$9_{,4}$	$5_{,6}$—$6_{,6}$	$5_{,2}$—$6_{,5}$
По 11 ґуберніях .	$3_{,1}$—$4_{,7}$	$22_{,8}$—$29_{,5}$	$19_{,8}$—$23_{,4}$	$13_{,8}$—$17_{,9}$	$10_{,8}$—$14_{,5}$	$7_{,5}$—$10_{,0}$	$5_{,5}$—$7_{,2}$	$5_{,0}$— $6_{,8}$

Для більшої виразности наведемо тут % показчики по ґрупах дорослости у Великорусів разом з Білорусами—поруч з Українцями.

	до 1 р.	1—9	10—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 і більше.
Великоруси і Білоруси .	3,7	22,8	20,8	16,3	12,6	9,6	6,8	7,3
Українці	3,8	26,2	21,9	15,0	12,0	8,8	6,3	6,0

Чи можна робити які висновки на підставі таких невеликих ріжниць % показателів по ріжних ґрупах дорослости тиєї чи іншої народности, коли ми бачимо значно більшу „амплїтуду хитання“ таких чисел у однієї з народностей, шо порівнюємо (власне Українців), роскинутих на території кількох сусїднїх ґуберній?

Доконче треба відтїнити й те, що Українцї в 8 ґуберніях—не тільки більшою частиною, а майже усї — займають ся хлїборобством, через що живуть згуртовані по селах та хуторах і, значить, не мають на собі впливу особливих умов міського життя.

Як що ми візьмемо відповідні числа Українців та Великорусів, за винятком городів, де переважно концентруєть ся промислове та торгове життє, або де приходить ся рахуватись з впливом такого фактору, як домінуюче значіннє великоруського елементу, і пануючу серед Українців росповсюдженість російської мови (через що багато Українців залїчено до „русских“ по мові) ми матимемо більш-менш однакові умови для порівняння і більш наближні, або зовсїм однакові числові показчики (коефіцієнти).

Нижче ми приводимо відповідні данні, а зараз тільки скажемо, що для того, щоб порівнювати між собою, наприклад, Українців та Великорусів, треба взяти більш-менш однородні по господарському життю ґубернії, а не порівнювати 8, або навіть 19 ґуб., сконцентрованих в однім містї, де й характер життя, а також климатично природні умови майже однакові,—з усією останньою величезною територією Росії, на якій роскинулись Великоруси з надзвичайною ріжницею по заняттях, климату та топоґрафії.

Подібна мета вже виходить по за межі нашого завдання, а з другого боку забрала б багато часу й праці. Поскільки ж можна провести таке порівняннє, памятаючи однаковість умов, ми маємо, наприклад, такі дані:

		до 1 р.	1—9	10—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 і більше.
Херсонська ґ.	З городами:								
	Великоруси . . .	2,8	22,0	19,6	19,1	14,2	9,6	6,5	6,3
	Українці	3,5	29,0	21,3	13,9	11,9	8,1	6,0	6,4
	Без городів:								
	Великоруси . . .	3,4	28,2	20,5	14,2	12,3	8,4	6,3	6,7
	Українці	3,5	29,7	21,4	13,2	11,7	8.0	6,0	6,4
Воронїжська ґ.	З городами:								
	Великоруси . . .	4,3	22,9	21,7	16,1	12,2	9,9	6,4	6,4
	Українці	4,4	24,1	21,1	15,1	11,9	10,0	6,6	6,8
	Без городів:								
	Великоруси . . .	4,4	23,5	21,7	16,0	12,0	9,8	6,3	6,3
	Українці	4,4	24,2	21,1	15,1	11,8	10,0	6,6	6,8
Курська ґ.	З городами:								
	Великоруси . . .	4,0	24,3	22,1	14,9	11,9	9,6	6,8	6,3
	Українці	3,9	26,3	22,1	14,2	11,5	9,2	6,5	6,3
	Без городів:								
	Великоруси . . .	4,1	24,9	22,2	14,6	11,8	9,9	6,7	6,1
	Українці	4,0	26,5	22,2	13,8	11,5	9,2	6,5	6,3

З показаних данних по ґубернїях Херсонській, Воронїжській та Курській [1]) знати, що в той час, як показчики ґруп дорослости у Великорусів без винятку і з винятком городів

[1]) Інших книжок під час роботи під руками не було.

мають значні хитання, у Українців в тім і другім разї лишають ся майже однакові.

Пояснюється се, як вже казано раніш, тим, що Українців, які живуть по городах, значно менше за Великорусів,— напр., в трох полїчених ґубернїях з усього числа людей у кожного народу зокрема на міста приходить ся:

Українців		Великоросів	
В Херсонській ґуб.	9,3	В Херсонській ґуб.	61,6
„ Воронїжській „	3,1	„ Воронїжській „	8,5
„ Курській „	4,9	„ Курській „	10,3

Вище наведені дані показують, що як тільки ми підходимо до однакових умов життя тої й другої національности, себ-то, як беремо ту й другу в обставинах сїльського побуту, ми помічаємо вже в значній мірі менші ріжниці, або навіть повну схожість показчиків ґруп дорослости у них. Те саме бачимо, порівнюючи відносні числа Поляків та Українців по ґубернїях Сїдлецькій та Люблінській.

Без городів		до 1 р.	1—9	10—19	20—29	30—39	40—49	50 59	60 і більше.
Сїдлецька	Поляки	3,4	24,4	20,3	15,8	13,6	8,1	7,2	7,0
	Українцї	3,2	23,1	20,3	16,6	14,4	8,6	7,3	6,5
Люблинська	Поляки	3,7	25,5	21,7	15,4	13,2	7,8	6,9	5,8
	Українцї	3.8	24,6	21,5	16,7	13,3	7,5	6,8	5,8

Коли ми раніш рівняли між собою числа Українців та Поляків по дорослости взагалї, не звертаючи уваги на одинаковість обставин життя (напр. на величезний вплив городів), ми бачили, що по перших трох ґрупах (до 19 л) Українцї давали більший % за Поляків, в останнїх ґрупах було навпаки. Тепер же, беручи на увагу рівність

умов, селян-Поляків і селян-Українців, ми маємо діло з протилежним з'явищем: у перших трох ґрупах вищі відсотки стріваємо у Поляків, в останніх—вищі у Вкраїнців.

Те явище, що людність в південних ґубернїях найголовнїйше займаєть ся хлїборобством і, значить, стоїть на нижчим ступінї культурного розвитку, нїж край і народи з більшим розвитком торгово-промислового життя—також змінює взаємне відношеннє в той чи другий бік між ріжними ґрупами дорослости.

З сього погляду цїкаво, поглянути на анальоґічні дані у других держав, користуючись переводом чисел людности по дорослости з других держав на тї ж ґрупи до 9 лїт, до 19 і т-д., на які вони полїчені въ трудах Ц.-Ст. К. по перепису 1897 року. [1]).

На 1000 душ по сих державах налїчено було у показані роки такі числа у ґрупах по дорослости:

Ґрупи дорослости.	Германія. 1900 р.	Австрія. 1900 р.	Угорщина. 1900 р.	Франція. 1896 р.	Англія. 1891 р.	Італія. 1891 р.	Швеція. 1900 р.	Болгарія. 1893 р.	Сербія. 1891 р.	Росія. 1905 р.
0—9	244	242	250	173	236	239	221	301	311	273
10—19	198	198	207	174	216	198	198	203	226	211
20—29	170	163	149	162	171	149	152	128	162	162
30—39	131	129	129	142	128	123	119	115	118	126
40—49	101	105	109	122	99	106	105	97	83	93
50—59	78	82	80	102	72	89	86	68	55	66
60—69	50	53	51	75	48	61	67	47	29	43
70 і більше.	28	28	25	50	30	35	52	40	15	26

Ще кілька слів треба сказати про так званий „производительный", або робочий вік людини, який показує економічну силу націй і держав, бо чим більша частина людей

[1]) Воблий. Статистика. Второе изданіе. Київ, 1909 р., ст. 271.

приходить ся на період повного розвитку робочої сили від 20 до 60 років, тим менше труда витрачаєть ся на содержуваннє людей напів робочого і зовсїм не робочого періоду дорослости, тоб-то дїтей і старих.

На жаль, не було можливим вирахувати чисел Українцїв напів робочого віку (від 15—20 л.), бо в матеріялах не було відповідної ґрупіровки [1]).

Що торкаєть ся данних про робочий період життя, то вони будуть такі:

Летто-Лат.	38,9	Нїмцї й інш. ґерм. . .	44,6
Картвели	41,3	Інші Індоевроп. . . .	44,8
Інш. Слав.	41,8	Поляки	45,0
Українцї	42,1	Фіни	45,5
Євреї	42,3	Великоруси і Білор. .	47,0
Кавказцї	42,7	Північні.	48,0
Романцї	43,2	Монголо Буряти . .	48,3

Тепер подивимось, як подїляють ся чоловіки й жінки по ґрупах дорослости. Дані, що до Українцїв, а також і інших народів в Росії, будуть такі:

На 1000 чолов. приходить ся жінок:

	Менше 1 р.	1—9	10—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 і більше	Разом
Українцї в 59 ґуб., 3 обл. та острову Сахалину	998	1004	1008	1028	1007	968	971	878	995
По 8 головних ґуб. . . .	998	1008	1024	1069	1020	979	974	873	1008
По 11 ґуб. останнїх. . .	994	991	963	1035	979	940	963	890	978
Руські (Велик. і Білор.) . .	1001	1024	1053	1020	1015	1050	1108	1157	1014
Поляки	982	994	1045	1039	998	977	1031	1046	1016

[1]) Хоч у таблицї IIIб по всїх ґуберніях показано числа людей за кожен рік зросту, але вони не подїлені по національностях, а тільки по повітах та городах.

	Менше 1 р.	1—9	10—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 і більше	Разом.
Інш. Слав.	992	982	939	910	857	783	754	885	915
Фіни	995	1009	1038	1128	1077	1067	1094	1140	1063
Летто-Латиші	1002	1007	856	1126	1047	1032	1062	1088	1055
Романці	991	990	979	992	985	894	879	788	956
Німці й інш. ґерманські .	984	996	1054	1059	1015	995	1033	1158	1024
Євреї	960	1002	1147	1036	1036	1090	1071	901	1049
Кавказці	940	969	897	985	999	992	927	1178	972
Монголо-Буряти	922	997	970	899	905	887	996	1097	954
Картвели	905	951	960	906	894	925	822	907	922
Північні	912	971	928	985	907	879	893	988	941
Турецко-татарск.	959	971	884	902	867	814	790	856	892
По всій Росії . .	991	1006	1020	1007	1002	993	1024	1047	1011

Як звідсіля видно, у Українців дівчат до 1 року майже однаково, або трохи менше за хлопят (998), — в дальші періоди (від 1—30) дівчата починають перегоняти хлопців. Так, від 1—9 на 1000 чолов. приходить ся 1004 жінки, від 10 до 19—1008, а від 20 до 29—1028 ж.; від 30 до 39 трохи зменшуєть ся перевага—1007, а вже далї, починаючи з 40 років і до кінця, виживає чоловіків більше за жінок.

У Великорусів по всїх ґрупах дорослости помітно перевагу жінок, у Поляків—в одних ґрупах перевагу жінок, в других чоловіків.

При порівнянні чисел чоловіків і жінок по ріжних ґрупах дорослости у ріжних славянських народів, ми мо-

жемо цілком задовольнитись тим поясненнєм сього з'явища, яке дає професор Чупров [1]).

„Більшість жінок помічаєть ся переважно в центральних і північних ґубернїях. Навпаки, ґубернії, де помічаєть ся або однакове число чоловіків та жінок, або більшість чоловіків, се ґубернї південні або західні. В кожній з частин помітно виділяють ся перевагою чоловіків ґубернії з великим % міської людности.

Ріжниці в поділенні чоловіків і жінок по окремих частинах Росії пояснюють ся перш за все їх господарським характером. В північній і північно східній частині Росії головне занятте—отхожі промисли і місцеві тамошні фабричні й кустарні промисли, які згублюють життє чоловіків більше ніж жінок. Навпаки, південні хлїбородні ґубернї звичайно цїкавили переселенців, серед яких у нас, як і скрізь, більшість чоловіків.

Крім того, заняття хлїборобством та кращий климат мають сприяючий вплив, через що смертність чоловіків в південно-західному краї майже однакова з смертністю жінок".

Се поясненнє цілком стверджуєть ся нашими прикладами. У Великорусів, де дуже розвинені отхожі промисли, помічаєть ся значна більшість жінок, починаючи з 10 лїтнього зросту (1053), маючи в 60 лїт 1157 жінок на 1000 чолов. Що торкаєть ся Українців, то крім сприяючого впливу півдня, —велике значіннє має занятте хлїборобством, від якого менше гине чоловіків, ніж в отхожих промислах, а з другого боку— в українських ґуб., де людність займаєть ся хлїборобством майже виключно, жінці припадає, можна сказати, нарівно брати участь в тяжких польових роботах, і се скорочує життє жінки.

В Українців від 40—49 л. на 1000 чол. приходить ся 968 жінок, а в 60 і більше рок.—тільки 878.

Цікаві числа до того ж відношення чоловіків і жінок в різні періоди дорослости маємо по трох ґубернїях—Херсонській, Воронїжській та Курській, — за для тих ґруп, по яких помічаєть ся значна ріжниця в поділенні чолов. і

[1]) Теорія статистики и статистика народонаселенія. Лекціи проф. А. И. Чупрова. Москва, 1899 р., сторінка 324—325.

жінок між Великорусами та Українцями. За винятком городів на 1000 чоловіків у 1897 році приходить ся жінок:

		30—39 р.	40—49 р.	50—59 р.	60 і більше	По всій ґуб. разом
Курська.	Великоруси . . .	1076	1022	983	893	1043
	Українці	1072	1018	971	883	1019
Воронїжська.	Великоруси . . .	1028	1003	997	968	1036
	Українці	1000	963	1040	947	1007
Херсонська.	Великоруси . . .	912	861	924	838	952
	Українці.	984	930	954	844	946

Звідсїля ми ще раз бачимо, що однакові умови життя мають однаковий вплив на обидві нації.

Хроніка „Українського Наукового Товариства у Київі“.

„Українське Наукове Т-во в Київі“ закінчило 3-й рік свого існування.

До кінця минулого року всїх дїйсних членів Т-ва було —75, почесних—1 (Київських—51 член, позамісцевих—24); з них в минулому роцї було обрано 15, помер—1.

Загальних зборів було два: перші, річні 4 січня. На них головою Т-ва М. С. Грушевським подано огляд дїяльности Т-ва за 1908 р. і на підставі наведених даних висловлено думку про його наукову продуктивність. Секретарем Т-ва прочитано справозданнє про дїяльність Т-ва, уміщене у 4 кн. „Записок“. Далї вислухано було доклад скарбника про фінансовий стан Т-ва і повідомленнє ревізійної комісії. Загальними зборами справозданнє було прийняте.

Потім відбули ся вибори членів Ради, замість тих, що вибули; вибрано: В. І. Щербину, М. Лисенка, М. Біляшевського, Ів. Стешенка. Їх вибрано знов на 2 роки; крім того вибрано кандидатом до членів Ради В. Кошового і членами ревізійної комісії Л. М. Черняхівську та А. В. Корчак-Чепурковського. Обрано також дїйсних членів. Загальними зборами висловлено було бажаннє, щоб Рада порозуміла ся старшиною Укр. Клюбу в справі улаштування ширших засїдань Т-ва в залї Клюбу. Збори постановили видїлити в осібне видавництво працї природничої секції.

На других загальних зборах 16 вересня ухвалено було вдати ся до члена Т-ва Біляшевського з проханнєм видати відозву до громадянства про пожертвуваннє ріжних річей до Музею Т-ва. Також обрано нових членів.

Засїдань Ради було 11. Крім біжучих справ ухвалено було на них ще: перенести ширші засїдання до Українського Клюбу; написати до „Київської археоґрафічної комісії“ про обмін виданнями; взяти осібне помешканнє для Бюро Т-ва; спеціалїзувати по секціях видання Т-ва; зменшити гонорар за працї в „Записках“; досилати передплатникам збірник природничої секції за доплатою 50 к.; обмінювати ся виданнями з Сербськ. Акад. Наук і іншими чужоземними науковими Товариствами, які удали ся до Т-ва; добуто грошей на помешканнє і запрошено особу до занять в Бюро Т-ва; збільшено формат „Записок“ і добуто грошей на виданнє „Записок“ в 1909 р.; ухвалено видрукувати в „Записках“ діалектольоґічну проґраму; рішено присвятити 5 кн. Гоголеви, здобуто ріжні речі до Музею і постановлено зладити до нього обстанову; призначено д. Вовкови гроші на розкопки в с. Мезинї і ухвалено список книжок, на пропозицію від Петерб. Академії Наук, які бажано було б добути від неї; викреслено членів, що не внесли своєї вкладки; ухвалено читати популярні доклади; встановлено діжурство членів Т-ва для відповіди на різні наукові запитання; призначено гроші на побільшеннє бібліотеки Т-ва, головне українськими підручниками; крім одного, добуто від українського Клюбу ще другий день на місяць для засїдань Т-ва; коректу „Записок“ ухвалено вести через Бюро; ухвалено придбати портрети де яких українських письменників для Т-ва.

На сих же засїданях приймано кандидатів у дїйсні члени Т-ва.

Наукова дїяльність Т-ва проявила ся в загальних зібраннях і секційних та комісійних засїданнях. На загальних прочитано було 12 докладів (історичною секцією—7, фільольоґічною—4, природничою—1). На секційних засїданнях—30 докладів: на фільольоґічній 13, історичній—8, природничій—7, статистично-економічній—2,—всього докладів прочитано 42; з них членами: історичної секції 17, фільольоґ.—17, природничої—8.

Загальні наукові зібрання.

Їх в минулому році було 7; прочитано такі доклади:

1) 18 січня: а) Ів. Стешенко: „Анґлійський громадський діяч і поет Мільтон“. З приводу 300 роковин з дня народження останнього було зроблено його характеристику і вказано значіннє в історії.

б) В. Охримович: „З національної статистики Галичини“—реферував д. Кошовий.

2) 5 квітня засіданнє, присвячене памяти М. Гоголя; доклади: а) О. Грушевського: „Гоголь і українське суспільство“. На підставі фактів докладчик доводив про любов сучасних Гоголеви Українців до рідньої природи, народньої поезії і взагалї до всього рідного краю. Таку ж любов виявив і Гоголь в особливій мірі, впливаючи і на інших Українців. Доклад надруковано в 5 кн. „Записок“.

б) П. Петровського: „Недуга Гоголя.“ В сїм докладї, надрукованім в тій же книзї, автор доводив, що недугою Гоголевою була неврастенія.

в) О. Сушицького: „Гоголь як співець України“. В сїм докладї автор показав етноґрафічні підвалини повістей Гоголя.

3) 26 квітня доклад О. Русова: „Заняття Українців“. надруковано в 5 кн. „Записок“. Автор доводить, що 88 % української людности займаєть ся хлїборобством, яке можна вважати характерним для української нації.

4) 16 вересня доклади:

а) М. Гехтера: „Значіннє України в економічному життї Росії“. Автор вказує на розвиток на Україні ріжних промислів, крім хлїборобства, і через те на залежність Росії від економічного життя України.

б) Доклад Ів. Огієнка: „Двійне число в українській мові“. В сьому докладї, надрукованому в 6 книзї „Записок“, автор доводить факт існування двійного числа на всїй території України і ненауковість вживати паралельної при нїм форми числа многого. Сьому твердженню, що підтримано було також д. Тимченком, перечили д. д. М. Грушевський і О. Косач, вказуючи на законність вживання числа многого і на архаїчність повороту до числа двійного замісць многого.

5) 14-го жовтня: а) відбулись дебати з приводу згаданого докладу д. Гехтера, при чому референтови було закинуто, що він не завжди користував ся для своїх виводів однаковою кількістю ґуберній, що на підставі офіціяльних даних не можна представити собі статики і динаміки економічного життя України. На сї закиди докладчиком було дано відповідь з обстоюванем своеї тези.

б) Доклад д. Ор. Левицького: „Археольоґічні розвідки в Білгородщї“, де подано було факти з історії Білгородки і розсказано про останнї археольоґічні знахідки.

6) 28 жовтня доклад д. М. Гехтера: „Побічні селянські промисли“. Докладчик звернув увагу на важне значіннє побічних промислів в економічнім життю України, на їх занепад і на можливість особливо їх піднести через кооперацію. Потім він спинив ся на розгляді становища кожного промислу з осібна.

З опонентів д. Ярошевич завважив, що докладчик не використав всїх належних матеріялів, напр. залїзничої статистики і побільшив вагу кооперації, особливо для тих промислів, що однаково мають загинути. Д-ій Русов завважив, що для бажаної точности даних треба Н. Т-ву вдати ся до статистиків на Українї.

7) 10 Падолисту а) доклад Ів. Стешенка: „Смисл і значіннє української лїтератури 19-го віку“. Докладчик підкреслив головні риси нашого письменства, як—реалїзм, народність і соціяльний альтруїзм, виводячи з того, що українська лїтература відносно нашого народу проводить тї ж гуманїстичні ідеали, що і кожна европейська лїтература. б) Доклад Ор. Левицького: „З історії співу на Українї в XVII віцї“. Автор росказав про існуванє і тепер старого українського співу і з помічю хору ілюстрував кілька зразків духовної музики XVII-го в.

Зібрання секцій та комісій.

а) секція фільольоґічна.

1) 4 січня: Прослухано було два доклади — В. Данилова: „З листування українських етноґрафів 30--40 рр.“ і Ів. Єрофеєва: „До питання про вивченнє дум“. Обидва надруковано—перший в IV кн. і другий в VI кн. „Записок“.

2) 1 березоля. Вислухано два доклади: д. Грузинського: „Про Олексія, чоловіка божого“ і д. Розова: „Успенська драма XVII в“. Обидва надруковано: перший в IV кн. і другий в V кн. „Записок“.

3) 26 червня. Вислухано два доклади: проф. Сумцова: „Про вагу перекладу Потебні Одісеїі“ і проф. Перетца про „Панеґірик Плетенецького“. Обидва надруковано в VI кн. „Записок“.

4) 16 серпня. Ів. Огієнко зняв питанє про деякі правописні форми, а з окрема про ї по мяких шелестівках при чім д. Тимченко доводив зайвість їх вживання. Далї прочитано було доклад д. Огієнка про „Двійне число“ (див. вище) і доклад д. Невірової: „Мотиви української демонольоґії в творах Гоголя“, надрукований в V кн. „Записок“. Потім проф. Перетц демонстрував рукописне Єванґеліє XVI в, яке ухвалено набути для Т-ва; доложено було розвідку: „До історії польського і російського народного театру“, що надрукована в „Изв. Акад. Наук“.

5) 13 падолисту. Слухали: а) розправу д. О. Требіна: „Матеріяли до історії української мови з рукописей XV в. в Київських бібліотеках“; ухвалено друкувати в VII кн. „Записок“. б) В. Перетца: „До питання про аналїз мови давнїх памяток“.

6) 1 грудня. Доклад пр. В. Перетца: „Становище української мови серед інших“.

7) 14 грудня. Слухали: а) доклад д. О. Требіна: „Нова праця про псковський діялект. б) доклад В. Перетца: „Новий недїльний діяльоґ XVII—XVIII в.в“.

б) Секція історична.

1) Доложено статю Б. Бучинського: „Змагання до унії руської церкви з Римом“; надруковано в IV—VI кн. „Записок“.

2) 6 квітня Вислухано: а) статю Ор. Левицького: „Проводи Пирогова 1861 р.“ в) М. Грушевського: „Деякі питання з транскрипції актів XVIII в“.

3) 28 квітня прочитано доклади: а) М. Грушевського: „Виговський і Мазепа“; надруковано в „Лїт. Наук. Вістн.“

1909. VI. б) Ол. Грушевського: „Матеріяли московських архивів про часи Мазепи“.

4) 8 червня. Доклад проф. Вовка про результати розкопок в Мезині літом сього року, демонстровано найбільше цікаві предмети.

5) 1 жовтня доложено було статю д. Слабченка: „Карання по справній книзї Прилуцького полка“.

в) Статистично-економічна комісія.

1) 1-го лютого вислухано було доклад д. Гехтера про значіннє України в економічнім—життї Росії; обмірковано плян работи комісії і прийнято пропозицію д. Кошового збирати матеріяли для вияснення залюднених пунктів в Рос. і Австр. Україні; принято пропозицію про змалюванє карти етноґраф. тонами.

2) 12 квітня. Вислухано і принято пропозицію д. Русова щоб стежити і докладати про вихід ріжних статистичних праць. Ухвалено, щоб не повторятись, знимати на комісії дебати лише про реферати, що не читатимуть ся на загальних зборах,—читати ж в комісії всї реферати; прочитано доклад д. Русова: „Заняття Українців“; ухвалено прочитати на загальних зборах і надруковати в „Записках“. Крім того поставлено вияснити хиби перепису 1897 р. і вказати на них центральному ститистичному комітету. Читаннє доклада Падалки про „Города Полтавщини“ відкладено.

3) 23 квітня. Доложено реферат д. Падалки: „Города Полтавщини по оцїночному опису“. Д. Русов вказав на хиби проґрами перепису 1897 р., на які треба булоб звернути увагу Ц. Стат. Комітета.

4) 21 жовтня. Прочитано доклад. д. Гехтера: „Про ролю великого землеволодїння в Південно-Західнім краї“— надруковано його в II т. Студій з поля суспільних наук (вид. Львівського Наук. тов. ім. Шевченка).

г) Секція природничо-лїкарська.

Усїх засїдань природничо-лїкарської секції од початку з 1909 по 1/XII було 30. На їх було рішено видати збірник праць секції. Далї читались та редаґували ся працї, надіслані задля сього збірника. Опріч того роспочато працю

над словником медичних термінів, яка проводить ся й досї. Нарештї, аби забезпечити словник сей термінами, що уживають ся в народї, складено відозву од секції до медичного персоналу, який працює на Українї, з проханнєм записувати такі терміни і засилать матеріял на адресу секції. Відозву сю розіслано лїкарям, фершалам і акушеркам українських ґуберній.

Склад Товариства в 1909 р.

Рада Т-ва.

Голова: М. Грушевський; Товариш Голови: О. Левицький і В. Щербина (він же й скарбник). Члени Ради: М. Біляшевський, О. Грушевський, М. Лисенко, І. Стешенко (секретар), О. Черняхівський, Я. Шульгин. Кандидат В. Кошовий. Ревізійна комісія: А. Корчак-Чепурковський, Л. Черняхівська, Є. Чикаленко.

Секція фільольоґічна:

Голова: В. Перетц; секретар — Є. Тимченко. Члени: Б. Грінченко, В. Доманицький, П Житецький, А. Лобода, С. Маслов, К. Михальчук, М. Петров, Ів. Стешенко.

Секція історична.

Голова: М. Василенко; секретар—А. Яковлев. Члени: К. Антонович, А. Берло, М. Біляшевський, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Данилевич, І. Джиджора, І. Каманїн, О. Левицький, Г. Павлуцький, Я. Шульгин.

Комісія статистично-економічна.

Голова: О Русов; секретар - В. Кошовий; Члени: А. Яковлев, А. Ярошевич.

Секція природничо-лїкарська.

Голова: М. Галїн; секретар—О. Черняхівський. Члени: А. Качаловський, Г. Квятковський, А Корчак-Чепурковський, Е. Лукасевич, В. Петровський.

Члени Товариства.

Антонович К. М.
Александровський Г. В.
Берло А. Л.
Біляшевський М. Ф.
Бондаренко І. М.
Василенко В. І.
Василенко М. П.
Василєв М. К.
Вовк Х. К.
Галїн М. А.
Грузинський О. С.
Грушевський М. С.
Грушевський О. С.
Данилевич В. Е.
Добровольський Л. П.
Дурдуковський В. Х.
Джиджора І. М.
Єрофеїв І. Ѳ.
Житецький П. Г.
Каманїн І. М.
Квятковський Г. І.
Корчак-Чепурковський А. В.
Качаловський А. М.
Косач О. П.
Кошовий В. П.
Колесса О.
Комаров М. Х.
Кузеля З.
Кримський А. Е.
Кузьмін Е. М.
Каковський А. Ѳ.
Левицький І. С.
Левицький О. І.
Леонтович О. В.
Лисенко М. В.
Лобода А. М.
Лукьянов Х. П.
Лучицький В. І.
Лучицький І. В.
Лукасевич. Е. К.
Ляшенко. А. І.
Маслов С. І.
Михальчук К. П.
Модзалевський В. Л.
Науменко В. П.
Новицький О. П.
Огієнко І. І.
Охримович В.
Перетц В. М.
Петровський П. В.
Петров М. І.
Павлуцький Г. Г.
Русов О. О.
Стешенко І. М.
Страдомський М. Х.
Сластьон А. Г.
Смаль-Стоцький. О.
Студинський К.
Сумцов М. Ф.
Солуха
Сушицький Ѳ. П.
Тимченко Е. К.
Томашевський С.
Холодний П. І.
Чикаленко Е. Х.
Черняхівська Л. М.
Шевченко С. Ф.
Черняхівський О. Г.
Черняхівський Е. Г.
Шульгин Я. М.
Щербаківський Д. М.
Щербина В. І.
Щербина С. М.
Яковлев А. І.
Ярошевич А. І.
Яцимирський О. І.

в) бараноk, віноk, вороньоk, голоколїнок, ковалок, коханок, мі(и)зинок, островоk чи баранець, вінець, воронець, голоколїнець, ковалець, коханець, мі(и)зинець, островець і т. п.; і теж синоk, синусь або синаш, дубоk, дубець чи дубчак?

3) Як у Вас скажуть, напр.:

а) донька чи доньця, мамка чи мамця, бабка чи бабця або бабець, церковка чи церковця і т. п.?

б) земелька чи землиця, коровка чи коровиця, травка чи травиця, сестрінка чи сестриця?

4) Як у Вас скажуть: колїнко чи колїнце, пірко (перко) чи пірце (перце), рядєнко чи рядєнце, ситко чи ситце, човєнко чи човєнце, дверка, дверця чи дверцї; і теж татко чи татцьо?

§ 133. Опріч наведених вище форм здрібнїлости чи не подибують ся у Вас ще такі здрібнїло-пестливі форми, напр.: дїдунечко, дїдунцьо, дїдусик, дїдусечко, дїдусятко, дїдусяточко; коничок, коничeнько; кілочок, камінчик, каменичeнько, вітречко, вітронько; мамунечка, мамунця, мамусик, мамусечко, мамусятко, мамусяточко; матінка, матіночка; рибонька (рибойка), рибочка, рибчина, рибчинонька, рибчиночка; травичка, травичeнька; сердєнько, сердєчко, серденятко, серденяточко; лїтонько, лїтечко; деревичeнько; щастячко, здоровйачко і т. п.? Коли у Вас подибують ся зазначені форми здрібнїлости або ще які інші тут незазначені, то просимо подати як найбільше прикладів.

§ 134. В яких з нищеподаних форм здрібнїлости уживають у Вас прикметників? Чи скажуть, напр.: білїчкий, далїчкий або далечкий, височкий, малюський, низїчкий, простїчкий, тонїчкий або тонїсїй, цїлїчкий, широчкий і т. п., чи біленький, далеченький, височенький, маленький, низенький, простенький, тоненький, цїленький, широченький і т. д.; і теж менший (менчeнький) чи меншкий (менчкий), старший чи старшкий?

Щоб виразити ще більшу міру здрібнення чи не вживають у Вас таких форм, а власне чи не скажуть, напр., опріч маленький або маненький чи малюський, ще маленїй, маленечкий, малесенький, малїсїнький, малюсенький, малюсюсенький, малюсюнечкий, малюсюпенький, мацюпенький, мацюпесенький, мацюпенесенький, мацюпенїчкий, мацюпесенїчкий, мацюпесесенький, мацюпусенький; опріч молоденький або молодїський чи не скажуть ще молоденeнький, молоденечкий, молодесенький, молодїсїнький, молодюсїнький; і далї тонесенький, тонїсїнький, тонюсенький, тонюсюсенький і т. д.? Коли у Вас подибують ся такі форми здріб-

нілости то просимо більше подати прикладів; ще до того просимо звернути увагу, чи нема ріжниці значіння в таких формах, напр., як біле́сенький і біліїсінький; може біле́сенький тільки пестлива форма від біле́нький, а біліїсінький означає *геть чисто білий?*

Теж в займенниках чи не скажуть ще у Вас опріч все́нький—все́сенький, все́нечкий, все́юнький, всїський, всїсінький, усюсінький і т. п., і теж кожнїсінький (кождїсінький), кожнюсінький, одне́сенький, однїсінький, саме́сенький, самїсінький, нікогїсінько, нікогу́сінько, нїчо́генько, нїчогїсінько, нїчогу́сенько і т. п.?

§ 135. Чи не вживають у Вас часом прислівників в здрібнїлих формах? Чи не скажуть, напр.:

а) довге́нько, хуте́нько, скоре́нько, ранїсько, ране́сенько; ранїсінько, ранюсінько, ранютко; до-пізне́нька, зно́вонько, стихе́нька і т. п.?

б) заразїсінько, ле́двеньки; тро́шки, тро́шечки (і трїшки, трїшечки), трїнї, трїсї, трісюнї; кри́шку, кри́шечку; тепе́рка(-и), тепе́ренька(-и), тепе́речка(-и); та́мки, та́менька́(-и), та́мечка(-и); ту́тка(-и), ту́тенька(-и), ту́течка(-и), о́зьдечки і т. д.; і теж увєсь-де́нечки?

в) скїлечко(-и), стїлечко(-и); обо́йко, обо́єчко, дво́йко́, дво́єчко, тро́йко́, тро́єчко і т. п.? Теж: скїленько(-и), дво́єнько(-и) і т. д.?

§ 136. Чи не подибують ся у Вас часом часівники у здрібнїлій формі? Чи не скажуть бува: їстки, їстоньки (їстойки), їсточки, їстцї, їсту́нї, їсту́ньки, їсту́нцї, їсту́нати, їсту́нцяти; купа́тки, купа́тоньки, купа́точки, ку́пцї, купу́сї, купу́нї, купу́нцї, купату́нцяти; спа́тки, спа́тоньки, спа́точки, спа́ткати, спато́нькати, спа́тцї, спату́нї, спату́нцї, спату́нцяти і т. п.? і теж замість, напр., ходи́, люляй, спи і т. п., чи не скажуть у Вас: хо́деньки, хо́йцї, лю́леньки, лю́ленькай, спа́тки, спа́ткай, стпату́нцяй, спу́нцяй і т. д.? Коли у Вас чути такі або до них подібні форми часівників, то занотуйте як-найбільше прикладів.

§ 137. Чи не скажуть у Вас ще в викриках: ле́лечко! ли́шенько! го́ренько і т. п.?

§ 138. Щоб показати меншість того значіння, яке виражає прикметник, чи не вживають у Вас:

1) Таких кінцівок, як -авий(явий), -уватий, -астий? Як у Вас, напр., скажуть: біля́вий, довга́вий, дупла́вий, жовта́вий або жовтя́вий, зеле́ня́вий, ряба́вий, си́ня́вий, тверда́вий, худа́вий, чорня́вий і т. п., чи білува́тий, довгува́тий, дуплува́тий, жовту-

ва́тий, зелену**ва́тий** і т. д., чи може біл**я́стий**, довг**а́стий**, дупл**а́стий**, жовт**а́стий**, зелен**а́стий** і т. д.? Може від одних прикметників у Вас уживають одної кінцівки, а від других другої або третьої; може, напр., скажуть біл**я́вий**, але синю**ва́тий**, або тільки зелен**а́стий**; може ще бути й так, що від одного й того самого прикметника Ви почуєте всї три форми, але з відтїнком в значінні або в уживанні; може, напр., *білявий* кажуть тільки про волосся людини, а *білува́тий* про колір якої речі і т. п.? Коли у Вас є такі ріжниці, то просимо подати більше прикладів.

2) Чи не вживають у Вас при прикметниках префіксів **об-**, **по-**, **при-** або **про-**, щоб означити меншу міру того значіння, що виражає прикметник; чи не скажуть, напр.:

а) **о́бдальний**, **о́брідний**, **о́бхудний** і т. п. (себ-то трохи або досить дале́кий, далече́нький, трохи або досить рі́дкий і т. д.)?

б) *α*) **по́гнилий**, **по́короткий**, **по́твердий**, **по́теплий**, **по́товстий**, **по́тонший**, **по́холодний**, **по́широкий** і т. п.?

β) **по́білявий**, **по́жовтавий**, **по́зеленявий**, **по́синявий**, **по́чорнявий**; **по́гіркавий** (себ-то трохи білявий, жовтавий і т. д.)?

в) **при́грубий**, **при́жовтий**, **при́зелений**, **при́малий**, **при́сивий**, **при́студений**, **при́холодний**, **при́червоний** і т. п.?

г) **про́білий**, **про́жовтий**, **про́сивий**, **про́чорний** і т. п.? А може часом навпаки, де-які прикметники з **про-** означають багату міру даної якости? Чи не значить, напр., **про́бридкий**, як також **пере́бридкий** або ще **пари́бридкий**—дуже бридкого, зовсїм бридкого? Чи не буває того-ж і з прикметниками з префіксом **при-** (див. § 140, 2)?

б) *Форми згрубілости.*

§ 139. Яких форм згрубілости уживають у Вас в речівниках? Чи скажуть, напр.:

а) **діди́ще**, **баби́ще**, **ручи́ще**, **очи́ще** і т. п., чи **діди́сько**, **баби́сько**, **ручи́сько**, **очи́сько** і т. д.? і теж **козачи́ще**, **козачи́сько** чи **козарлю́га**? чи скажуть **дївчи́сько** або **дївзно́**?

б) **паня́га** чи **паню́га**, **пиля́ка** чи **пилюга́** або **пилю́ка**, **злодія́ка** чи **злодю́га**; **дїдуга́** чи **дїдуга́н**, **вовцюга́** чи **вовцюга́н**; **грудома́ха** чи **грудя́ка**, **костома́ха** чи **костома́ра** і т. п.?

в) Опріч того, чи не скажуть у Вас ще, напр.: **перечо́рт**, **пренеща́стя**, **прего́ренько**, **пребіда́**, **пралє́в** або **пролє́в** і т. п.?

§ 140. Яких форм згрубілости вживають у Вас в прикметниках? чи скажуть, напр.:

1) Величе́нний, височе́нний, добре́нний, довже́нний, дуже́нний, скупе́нний, старе́нний, товсте́нний і т. п., чи може скажуть величе́зний, височе́зний, добре́зний або добря́чий, довже́зний, довжеле́зний або довгу́чий, дуже́зний, скупе́зний або скупу́чий, старе́зний або старене́зний, товсте́зний або товсту́чий і т. д.? Може у Вас уживать усїх цих форм, але з де-якою ріжницею в значінні, і може ще яких інших, то просимо це зазначити.

2) Щоб показати більшу міру того значіння, що виражає прикметник, чи не вживають у Вас яких префіксів при прикметниках? Чи не скажуть, напр.: **преді́брий**, **прему́дрий**, **прега́рний**; **престаре́нний**, **престарене́зний**, **премиле́нний** і т. п., або **пере́бридкий** чи **пари́бридкий**, **перебі́дний**, **перему́дрий** і т. п., або **прихоро́ший**, **причу́дний**, **прикра́сний** і т. п., або-ж **розди́вний**, **розго́рдий**, **роззухва́лий**, **розшу́мний** і т. п., ба навіть **ди́в**-грубий, **ди́в**-подібний, **ди́в**-сильний і т. п.; або ще **найпресла́вний**, **запрелю́тий**, **розпресу́чий** і т. п.?

§ 141. Чи не вживають у Вас також в часівниках форм, що означають збільшення сили чинности, напр.: **гукону́ти**, **різону́ти**, **стукону́ти** і т. ін.? Теж для означення крім того більшої рухливости в якому небудь дїлї: **жалкува́ти**, **ту́пкати** (**ту́пцяти**), **бі́дкатись**, **па́дькати**, **заци́тькати**, **здоро́вкатись**, **борука́тись** і т. ін.? та ще, напр.: **тупоті́ти**, **стукоті́ти**, **гримоті́ти** і т. ін.? Може ще й інші є у Вас для того форми, то зазначте їх.

Ступенювання.

а) *Форми ступенювання властивости.*

§ 142. По різних говірках в українській мові другий ступінь ґрадації властивости у прикметників буває часом неоднаковий. Як у Вас скажуть, напр., в таких випадках:

а) **до́вший**, **до́вжий** чи **довгі́ший**, **ту́жчий**, **ту́гший** чи **тугі́ший** (**-щий**), **доро́жий**, **доро́жчий** чи **доро́гший**, **мйа́кший** чи **мйакі́ший**, **гла́джий** чи **гла́дший** (**-чий**) або **гладкі́щий**, **шви́жий**, **шви́дчий** чи **швидкі́щий**, **ви́жий** чи **ви́ший** або **висо́кший** чи **високі́щий**; **гли́бший**, **глибо́кший** чи **глибокі́щий**, **ши́рший**, **широ́кший** чи **широкі́щий**; **ти́хший**, **ти́щий** чи **тихі́ший** (**-щий**), **плі́хший** чи **плохі́ший** (**-щий**)?

б) глу́пший, гру́бший, здоро́вший, щасли́вший чи глупі́ший (-щий), грубі́ший (-щий), здорові́ший (-щий), щасливі́ший (-щий) і т. п.?

в) ско́рший чи скорі́ший (-щий); білі́ший (-щий) чи бі́ўший, весе́льший чи веселі́ший (-щий)?

г) зеле́ньший, пога́ньший (-чий) чи зелені́ший (-щий), погані́ший (-щий)?

ґ) тве́рдший чи твердї́ший (-щий); бага́тший (-чий) чи багаті́ший (-щий), бруха́тший чи бруха́тїший (-щий) і т. п.?

д) гу́щий, про́щий, то́вщий чи густі́ший (-щий), прості́ший (-щий), товсті́ший (-щий) і т. п.?

§ 143. Так само і в прислівках, чи скажуть у Вас, напр.:

а) до́вше чи до́вже або довгі́ще; шви́дче, швидчі́(й) чи швидчі́ш; пру́дче чи прудчі́й; рі́дше, рі́дче чи рідчі́й; гла́дче чи гла́дже; мйа́кше чи мйакі́ше; бли́жче чи бли́же; ни́жче чи ни́жі; ши́рше, ши́ре, ширі́(й)ше чи широ́кше, широкі́ще; ви́ще, вижі́ чи висо́кше, високі́ще; гли́бше, глибі́й чи глибо́кше, глибокі́ще; ти́хше, ти́ше чи тихі́ше?

б) пе́рве чи пе́рше або пе́рш; здоро́вше чи здорові́ше (-ще) і т. п.?

в) скорі́ (-й), ско́ре чи ско́рше або скорі́ше; да́ле чи да́лї(й), весе́льше (весю́лше) чи веселі́ше (-ще); пома́льше чи помалі́ше?

г) рані́й чи ра́ньше, ра́нче або рані́ше (-ще), пізні́(й) чи пізні́ш(е), яснї́(й) чи яснї́ш(е)?

ґ) ба́рзїй чи ба́рже; боржі́(й) чи бо́рже, бо́рше(і́) і т. п.?

§ 144. Чи не подибують ся часом у Вас речівники і часівники від другого ступіня прикметників? Чи не скажуть, напр.:

а) бі́льшість, ме́ншість, темні́шість, бли́жчість і т. ін.?

б) бі́льшати, ме́ншати, темні́шати, бли́жчати, ви́щати, здоро́вшати або здорові́шати, дурні́шати, пога́ншати або поганї́шати, просторні́шати, ву́жчати, ши́ршати і т. ін.? також збі́льшити і збі́льшувати, зме́нши́ти і зме́ншувати; ву́жчити і зву́жчувати, поглі́(и)бшити і поглі́(и)бшувати і т. ін.?

§ 145. У третьому ступіні прикметників, прислівків та речівників чи скажуть у Вас, напр.: найдобрі́(й)ший, найсьвйаті́(й)ший, найславні́(й)ший і т. ін., чи найдо́брий, найсьвйати́й, найсла́вний і т. д., чи може скажуть майдобрі́ший, майсьвйаті́ший, майславні́ший і т. д., абож майдо́брий, майсьвйати́й, майсла́вний і т. д.?

б) найдобрі́(й)ше, найсла́вні́(й)ше чи найдобрі́й, найславні́й або найдо́бре, найсла́вне чи найдобрі́, найславні́ і т. д.?

в) чи не скажуть теж часом: найбі́льшість, найме́ншість, найбли́жчість, найтемні́(й)шість, найдобрі́(й)шість і т. ін.?

б) *Форми ступенювання чинности.*

§ 146. На означіння в часівниках недоконаної (що ще відбуває ся) і доконаної (що вже відбула ся) чинности чи вживають у Вас таких-ось способів і форм:

1) Чи слова *жени́ти*, *жени́тись*, *роди́ти*, *роди́тись*, *дарува́ти*, *каза́ти*, *велі́ти*, *кінчи́ти* можуть у Вас означати заразом і таку річ, що ще відбуває ся і таку, що вже відбулась, чи може тільки таку, що ще діє ся чи тягне ся (точить ся), а для виповненої та скінченої кажуть: ожени́ти, ожени́тись, зроди́ти(-тись), вроди́ти(-тись), народити(-тись), подарува́ти, сказа́ти або наказа́ти, розказа́ти, звелі́ти, скінчи́ти, докінчи́ти і т. д.?

2) Для слів *бігати* й *ходи́ти*, що звичайно означають чин недоконаний, чи не вживають у Вас таких форм з префіксами, в яких ті слова не відміняючи наголосу означають чин доконаний уже: збі́гати, сходи́ти; з одміною-ж наголосу вони лишають ся в значінню недоконаного чину, але з окремими відтінками його: збіга́ти, схо́дити?

3) Чи відрізняє ся у Вас наголосом чинність недоконана і доконана, напр., в таких словах: визбира́ти і ви́збирати, вистина́ти і ви́стинати, вино́сити і ви́носити, здого́нити і здогони́ти (наздогнати), здиба́ти і зди́бати і т. ін.? Теж саме з переміною звуків і основ: ви́текти—виті(є)ка́ти, заме́сти́—замі(є)та́ти, ви́вертіти—виві́(іе)рчувати, підперезатись—пі(у)дпері́(іе)зуватись і т. ін.?

§ 147. На означіння простого чи одноразового чину і продовженого (протяжного), многоразового або розпростореного й нагромадженого чину чи вживають у Вас таких ось форм:

1) Чи вживають у Вас зарівно слів *пли́нути* і *пливти́*, *ли́нути* і *летіти*, *поли́нути* і *полетіти*, *квітнути* і *цьвісти́*, *заквітнути* і *зацьвісти́*, *заганути* і *загада́ти*, *ста́нути* і *ста́ти?* Коли вживають, то чи кожна ця пара сяів має зовсім однакове значіння, чи може вони якось відрізняють ся одно від одного? коли відрізняють ся, то чим власне? Чи так само вживають ся у Вас і мають однакове значіння слова: *лину́ти* або *люну́ти* і *поли́ти* (напр. про дощ)?

2) Як у Вас скажуть: *сїда́ти* чи *садови́тись*, *ляга́ти* чи *лягови́тись* або *ложи́тись?* А може й тих і інших слів зарівно вживають у Вас?

3) Чи говорять у Вас: **їда́ти**, **пива́ти** або **пия́ти**, **мива́ти** або **мия́ти**, **паса́ти**, **жива́ти**, **сйава́ти**, **знава́ти**, **ре́ва́ти** (при **ревти́**), **чува́ти**; **їда́в**, **пива́в** або **пия́в**, **мива́в** або **мия́в**, **писа́в**, **жива́в**, **сйава́в**, **знава́в** і т. д.? Чи не скажуть також: **ходжа́ти**, **воджа́ти**, **вожа́ти**, **ноша́ти** або **хо́джувати**, **во́джувати**, **во́жувати** (**во́зювати**), **но́шувати** і теж: **їжджа́ти**, **ї́жджувати**, **си́джувати?** Може чути до того ще: **ходжа́в** і **хо́джував**, **воджа́в** і **во́джував**, **во́жував**, **но́шував**, **ї́жджував**, **си́джував** і т. п.?

4) Чи у Вас зарівно скажуть: **виїзди́ти** і **виїжджа́ти**, **здого́нити** і **здогоня́ти**, **вино́сити**, **виноша́ти** й **вино́шувати**; **виво́дити**, **виводжа́ти** й **виво́джувати**; **виво́зити**, **вивожа́ти**, **виво́жувати** (**виво́зювати**), **вихо́дити**, **виходжа́ти**, **вихо́джувати?**

5) Чи скажуть у Вас: **услуго́вувати**, **вислухо́вувати**, **витанцьо́вувати**, **звойо́вувати**, **висьпіво́вувати**, **визбиро́вувати** і т. ін.?

6) Чи не вживають у Вас часом в однаковому значінні слів: **поляга́ти** й **полягти́** (напр. спати), **посїда́ти** й **посї́сти** (на ла́вах)? А також: **поприляга́ти** і **поприлягти́**, **повино́сити** й **пови́нести** (образи́ з ха́ти), **повиво́дити** й **пови́вести** (ко́ні з ста́йні), **понаво́зити** й **понаве́зти** (кра́му на я́рмарок)? або-ж ще: **понабира́ти** й **понабра́ти** (чого-неб.), **понаса́джувати** й **понасади́ти** (напр. де́рева); **поназбира́лось** і **поназібра́лось** (люде́й), **понасхо́дилось** і **поназійшло́сь** (госте́й до ха́ти), **понасїда́ло** й **понасї́ло** (пташо́к на де́реві), **порозка́зувати** й **порозказа́ти?**

7) Що у Вас означає слово **попої́сти**? Чи тільки *трошки ззїсти*, чи може *бага́то наїстись?*

8) Чи не вживають у Вас слів з багатьма префіксами на означіння довгої, многоразової, часом ще й різномісцевої доконаної чинности, напр.: **попоходи́ти**, **попороби́ти**, **попоси́дїти**, **попопроси́ти**, цеб-то, значить, довго й багато походи́ти, пороби́ти і т. д.; далї ще́, напр.: **попоби́ти**, **поподїва́ти**, **попомі́ряти**, **попотужи́ти**, **попозабува́ти**, **попорозбира́ти**, **попообгорта́ти**, **нанайма́ти**, **понайма́ти**, **попонайма́ти**; **повихо́дити**, **навихо́дити**, **понавихо́дити**, **попонавихо́дити**, **насаджа́ти**, **понасаджа́ти**, **попонасаджа́ти**; **посїда́ти**, **понасїда́ти**, **попонасїда́ти**; **поздоганя́ти**, **наздоганя́ти**, **поназдоганя́ти**, **по поназдоганя́ти**; **надозволя́ти**, **понадозволя́ти**, **попонадозволя́ти**; **порозка́зувати**, **нарозка́зувати**, **понарозка́зувати**, **попонарозка́зувати**; **поспи́сувати**, **наспи́сувати**, **понаспи́сувати**, **попонаспи́сувати**; **розпо-**

зича́ти, **нарозпозича́ти**, **порозпозича́ти**, **понарозпозича́ти**, **попонарозпозича́ти**; **порозпродава́ти**, **нарозпродава́ти**, **понарозпродава́ти**; **наставля́ти**, **понаставля́ти**, **попонаставля́ти**; **наскладáти**, **понаскладáти**, **попонаскладáти**; **повислуха́ти**, **поповислуха́ти**, **повислу́хувати**, **поповислу́хувати**, **навислуха́ти**, **навислу́хувати**, **понавислуха́ти**, **понавислу́хувати**, **понавислухо́вувати**, **попонавислуха́ти**, **попонавислу́хувати**, **попонавислухо́вувати** і т. ін.?

Деклїнація.

Речівники мужеського роду.

§ 148. Чи не скажуть у Вас у 1-му відмінку замість гвіздь, гість, ло́коть, но́готь, путь, день, кінь, ремі́нь, се́рпень, звірь, кобза́рь, тхірь, ли́пець, оте́ць і т. п.,—гвізд, гіст, ло́кот, но́гот, пут, ден, кін, ремі́н, се́рпен, звір, кобза́р, тхір, ли́пец, оте́ц і т. д.? Але кажучи: той гвізд, той гіст, той локот і т. д., чи не скажуть: того гво́здя, того го́стя, того лі́ктя і т. д.; і теж чи скажуть того звіра́, того кобзара́, того тхора́ (при звір, кобзар, тхір), чи кобзаря́, звіря́, тхоря́?

§ 149. Які у Вас чути кінцівки у 2-му відмінку в таких, напр., випадках:

1) Чи скажуть, напр.: косаря́ чи косара́ або косаре́, косарі; му́ляра́ чи му́лєре́ або му́лєрі, о́леня, о́лене чи о́ленї; лі́ктя, короля́, отця́ (вітця́), хло́пця, ткача́ і т. ін., чи лі́кте, короле́, вітце́, хло́пце, ткаче́; і теж чи скажуть: ко́реня, ка́меня, гре́беня чи ко́рене, ка́мене, гре́бене або ко́рени, ка́мени, гре́бени чи ко́ріня, ка́міня, гре́біня або навіть ко́рня, ка́мня, гре́бня? Чи скажуть дня чи днї або дне?

2) Чи не чути у Вас в де-яких словах муж. роду у 2-му відмінку замісь кінцівки а, кінцівки у, напр. в таких словах: барві́нку, бо́бу, бо́ку, бо́лю, бо́ру, бри́ду, ве́рху, во́ску, гара́зду, гні́ву, гро́бу, гро́му, да́ру, да́ху, ди́му, до́лу, До́ну, до́тепу, дощу́, жа́лю, жа́ру, за́киду, за́палу, за́ходу, зо́ру, ква́су, кло́поту, контра́кту, кри́ку, ладу́, ле́ду або льо́ду, ле́ну, льо́ну або ільну́, лю́ду, ля́ку, ма́ку, ма́рмору, ми́ру, моро́зу, наро́ду, ни́зу, о́лїю, оста́нку, папе́ру, переля́ку, пі́дпалу, піску́, плачу́, повку́, по́пасу, по́пелу, поря́дку, по́сту́, по́хо́ду, пра́знику, ра́нку, ра́ю, ро́ву, розбо́ю, ро́зуму, слу́ху, сма́ку́, смі́ху́, сму́тку, сні́гу́, сти́ду́, страху́, су́му, ти́ну, то́ку, то́му,

тру́ду, фа́кту, фунда́менту, хрі́ну (хре́ню, хро́ну), ча́су́, ше́лесту, шо́вку, шу́му і т. ін.?

Може в цих і до них подібних словах скажуть і **у** і **а**, напр.: вогню́ й вогня́ (а може й вогни́), ві́тру і ві́тра, гріху́ і гріха́, дво́ру і дво́ра́, кра́ю і кра́я, лі́су і лі́са, ро́ку і ро́ка, са́ду і са́да́, сьві́ту і сьві́та, си́ру і си́ра, со́рому́ і со́рома́, сто́лу і сто́ла́, стра́ху і стра́ха? Як у Вас так буває, то подайте більше прикладів, коли кажуть **у**, а коли **а**; напр., може скажуть „без сорома́ ка́зка“, але „леда́че со́рому не зна́є“, „у його нема́ стола́“, але „він сів край сто́лу“ і т. п.?

Може буває й так, що слово кінчаючись на **а** має одно значіння, а з кінцівкою **у** друге, напр.: ли́пця (місяця), ли́пцю (меду), одного листа́ але багато ли́сту і т. п.?

3) Чи скажуть у Вас: **женця́**, **мерця́**, **шевця́**, **ченця́** або **черця́**, чи може **жнеця́**, **мреця́**, **швеця́**, **чернеця́**? Пе́рстеня чи пе́рсня?

§ 150. В 3-му відмінку однини, чи кінчають ся у Вас речівники муж. роду на **-ові**, **-еві** чи на **-ови**, **-еви**, чи на **-у**, **-ю**? Як, напр., скажуть у Вас: нашому бра́**тові**, бра́**тови** чи бра́**ту**; ба́**тькові**, ба́**тькови** чи ба́**тьку**; бо́**гові**, бо́**гови** чи бо́**гу**; коне́**ві**, коньо́**ві**, коне́**ви** чи коню́; молодце́**ві**, молодцьо́**ви** чи молодцю́; дощє́**ві**, дощо́**ві**, дощо́**ви** чи дощу́; зло́дієві, зло́дійови чи зло́дію; ві́**трові**, ві́**трови**, ви́е́**треві** чи ві́**тру**; і теж огне́**ві**, огньо́**ви** чи огню́ або ще огни́?

§ 151. В речівниках муж. роду, що означають яку-неб. неживу річ, здебільшого 4-й відмінок подібний до 1-го, так, напр., кажуть: він язи́к держи́ть за зуба́ми, перелі́з пліт, убра́в ся в кожу́х і т. п., але часом 4-й відмінок в таких словах буває подібний до 2-го, напр., чи не скажуть у Вас: держи́ть язика́ за зуба́ми; ма́є рубля́, упусти́в пе́рсня, збудува́в млина́, сів на во́за, хвоста́ в зу́би взяв, купи́в во́за, дав черві́нця, бери́ серпа́, ви́няв ножа́, прибери́ пня́, розпережи́ па́са і т. п., замість: ма́є рубе́ль, упусти́в пе́рстень, збудува́в млин і т. д.? Коли у Вас так буває, то подайте як найбільше виразів (фраз), в яких Ви чули, що так говорять.

§ 152. В 5-му відмінку однини, звертаючись до кого, чи не скажуть скорочено, напр: бра! хло! Дани́! Іва́! Макси́! Мики́! Степа́! і т. ін., замість: бра́**те**! хло́**пе**! Дани́**ле** або Дани́**лу**! Іва́**не**! Макси́**ме**! Мики́**то**! Степа́**не**! і т. д.?

Як у Вас скажуть, звертаючись до кого? Чи скажуть, напр.:

а) ді́ду! си́ну! та́ту! ба́тьку! Ма́рку! Семе́новичу! бага́чу! това́ришу! кра́ю! зя́тю! ко́ню! селезе́ню! собо́лю! кня́зю! мі́сяцю! Гри́цю! коза́че́ньку! голу́бо́ньку! хло́пчику! ко́нику! бра́тіку! ді́ду́сю!

тату́сю! чи може скажуть як інак, напр.: ді́де! си́не! зя́те! ко́не! кня́же! бога́че! і т. п.? Чи може скажуть і так, і так і коли власне? Може скажуть: си́не Божий! але си́ну мій?

б) чи скажуть бра́те! Гна́те! наро́де! хло́пче! о́тче! кра́вче! дру́же! во́вче! чолові́че! коза́че! горо́ше! воя́че! бо́ре! ві́тре! Пе́тре! Дани́ле! побрати́ме! чи може в де-яких з цих слів, чи до них подібних, скажуть іна́к, напр.: чолові́ку! коза́ку! воя́ку! горо́ху, бо́ру! ві́тру! Пе́тру! Дани́лу! побрати́му! і т. ін.?

§ 153. В 6-му відмінку однини чи скажуть у Вас: кра́єм, корова́єм, днем, коне́м, гвізде́м, го́стем, зя́тем, дьо́гтем, ноже́м, мече́м, коше́м, чи кра́йом, корова́йом, дньо́м, коньо́м, гвіздьо́м, го́стьом, зя́тьом, до́гтьом, ножо́м, мечо́м, кошо́м? і теж чи скажуть у Вас ві́тром, топоро́м, чолові́ком чи ві́трем, топоре́м, чолові́кем і т. п.?

§ 154. В 6-му відмінку однини речівники мужеського роду яку мають кінцівку, чи **у**, **ю**, чи **ові** (**ови**), **еві** (**еви**), чи **ї** (**и**)? Як, напр., скажуть у Вас: на ду́бу, на стовпу́, на хра́му́, на ставу́, на льоду́, на меду́, на мосту́, на бра́ту, на дво́ру́, на косарю́(у), на волу́, на коню́, на вогню́, на си́ну, в ра́ю́, на зло́дію, на то́ргу́, на лу́гу́, на рогу́, на берегу́, в кабаку́, на віку́, на язику́, в капшуку́, на ко́нику, на во́вку, на козаку́, на ба́тьку, в мішку́, в замку́, на мотузо́чку, на пісо́чку, на ве́рху́, в цибуху́, на даху́, в льоху́, на хло́пцю, на камінцю́ і т. п., чи на ду́бові(**и**), на стовпо́ві(**и**), на хра́мові(**и**), на ставо́ві(**и**), на льо́до́ві(**и**), на ме́дові(**и**) і т. д., чи може скажуть на ду́бі, на стовпі́, на хра́мі, на ста́ві, на льо́ді, на ме́ді, на мо́стї(**и**), на коні́ і т. д.? Може де-які слова мають одну кінцівку, а другі інші? Може скажуть на меду́, але на бе́резї, на чолові́кові, але на язиці́ і т. п.? Коли так у Вас буває, то просимо подати як-найбільше прикладів. Як у Вас скажуть: на вели́кодні чи на вели́ці-дні?

§ 155. В 1-му відмінку множини речівники муж. роду яку у Вас мають кінцівку в таких випадках:

1) Як скажуть у Вас: брати́ (брата́, брате́), орли́ (вірли́), ві́три́, ворогі́, діді́, жиді́, куми́, офице́ри(і́), пани́, свати́, сьві́дки, сини́, столи́, сусі́ди або сусі́де, хлїбі́ і т. п., чи брато́ве, орло́ве, вітро́ве, ворого́ве, діді́ве, жи́до́ве, кумо́ве, офицеро́ве, пано́ве, свато́ве, сьвідко́ве, си́но́ве, столо́ве, сусі́дове і т. д.?

2) Чи скажуть у Вас, напр.: лю́де, ре́круте́, кавалі́ре і т. п., чи лю́ди, рекрути́, кавалі́ри; теж чи купча́не, міща́не, цига́не і т. ін., чи купча́ни, міща́ни, цига́ни і т. д.?

3) Чи скажуть у Вас: вовки́(і), вовке́, вовке́ чи во́вци; вояки́(і),

-ке, -ке чи вояцй; гудакй(і), -ке́, -ке́ чи гудацй; мужикй(і), -ке́, -ке́ чи мужицй; парубкй(і), -ке́, -ке́ чи парубцй; співакй(і), -ке́, -ке́ чи співацй і т. п.; дру́ги чи дру́зї або дру́зи, слу́ги чи слу́зї або слу́зи і т. ін.; пастухй чи пастусй, птахй чи птасй і т. п.?

4) Як у Вас скажуть: хло́пи чи хло́пі; теж чо́боти чи чо́бо́ті, штанй чи шта́нї і т. ін.?

5) Як у Вас скажуть: бондарі́, бондаріе, бондаре́ чи бондарй, комарі́, -ріе, -ре́ чи комарй; столярі́, -ріе, -ре́ чи столярй; сухарі́, -ріе, -ре́ чи сухарй; пожарі́, -ріе, -ре́ чи пожарй?

6) Чи скажуть у Вас: ножі́, паничі́, ткачі́, гро́ші, това́ріші́, дощі́ і т. п., чи ножіе, ножй, паничіе, -чй, ткачі́е або ткаче́ве, гро́шіе, -шй, това́ріші́е, -шй, дощі́е, -щй або навіть дощо́ве і т. д.?

7) Чи скажуть у Вас: го́сьтї (го́сьці́, -ціе) чи го́сти або гостéве, ко́нї чи коне́ве, днї чи днй, коло́дязї чи коло́дязй; зятї́, -тіе чи зятьо́ве; москалї́, прйятелї́, огнї́, пнї, ра́таї́, хозяї́, злодї́ї чи москалі́е, прйятеліе, огніе, пніе, ра́тайе, хозя́йе, зло́дїйе або зло́дїйеве і т. ін.; женцї́, купцї́, шевцї́ і т. п., чи купцйе, -ціе, -це́, женцйе, -ціе, -це́, шевцйе, -ціе, -це або купце́ве, женце́ве, шевце́ве і т. ін.?

8) Чи не скажуть у Вас замісь: ка́менї (ка́мінї), реме́нї́ (ремінї́), ко́ренї (ко́рінї), во́лосй, листй (на дереві), колй, клинй, брусй і т. ін.,—камі́ння, реміння, корі́ння, воло́сся, ли́стя, кі́лля, кли́ння, бру́сся і т. д.?

9) Чи не скажуть у Вас: ву́са, повода́, рука́ва замісь ву́сй, поводй, рукавй; і теж ві́вса́, года́, грунта́, лїса́, сьвіта́, сьлїда́, труда́ замість го́дй, грунтй, лїсй і т. д.? Може Ви ще почуєте які-неб. речівники мужеського роду, що в 1-му відмінку множини мають кінцівку **а** замість **и**, то просимо їх конче зазначити.

10) Як у Вас скажуть: два (обйдва), три, чотйрі(и) чоловіки, братй, синй, столй і т. ін., чи два (обйдва), три, чотйрі(и) чоловіка, бра́та, си́на, стола́ і т. д.?

§ 156. Як у Вас скажуть у 2-му відмінку множини:

1) волі́в (-ув, -юв), воякі́в, сині́в і т. ін., чи во́лох, воя́кох, сино́х і т. д.? і теж сусі́д, сусі́дів чи сосі́дох, браті́в чи братй́й, женці́в, ко́рців чи женце́й, корце́й?

2) ко́ней, ко́ній чи ко́ний, гро́шей, гро́шій чи гро́шиий, люде́й, людй́й, лю́дів чи лю́дех, го́сте́й, го́стій, го́стий, го́стів чи го́стех, днї(й) чи днїв, (в)у́сів чи (в)усе́й і т. п.?

3) При числівниках якої форми 2-го відмінку у Вас вживають? Чи скажуть, напр.: сїм рік чи сїм ро́кі́в, сто во́рог чи сто ворогі́в,

сто раз чи сто разі́в, шість день чи шість днів, сім саже́нь чи сім сажні́в, сто чолові́к, чолові́ків чи чолові́ка, два́дцять нево́льників чи нево́льника; ма́ло при́я́тель чи при́ятелі́в або приятéльох; і теж нема ріг чи ро́гі́в?

§ 157. В 3-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.: вола́м, кота́м, пана́м, сина́м і т. ін., чи воло́м, кото́м, пано́м, си́но́м і т. д., чи волу́м, кату́м, па́ну́м, си́нум і т. д., чи може волю́м, котю́м, паню́м, синю́м і т. д., або во́лі́м, ко́тім, па́нім, си́нім і т. д.?

Чи скажуть теж: ко́ням, лю́дям, хло́пцям, чобо́тям (при чо́ботам) і т. д., чи ко́нем або ко́ньом, лю́дьом, хло́пцьом, чобо́тьом і т. д., чи може ко́нюм, лю́дюм, хло́пцюм, чобо́тюм або ко́нїм, лю́дїм, хло́пцїм, чобо́тїм і т. д.?

§ 158. В 4-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.: я бачу ку́ри, воли́, вороги́, ко́нї, ві́вцї; порозго́нила сини́-соколи́ і т. ін., чи я бачу куре́й, воли́в, ворогі́в, ко́ней, ове́ць; порозго́нила сині́в-соколі́в і т. д.?

§ 159. В 6-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.: брата́ми чи бра́тми́, ключа́ми чи клю́чми́, вола́ми чи ві́лми (ві́ўми), сина́ми чи си́нми́, ку́рами чи ку́рми́, сусі́дами чи сусі́дьми, обруса́ми чи обрусми́, го́стями чи гі́стьми, чобо́тями чи чобі́тьми́, при́ятеля́ми чи приятéльми, ка́менями чи камі́ньми, реме́нями чи реміньми, па́льцями чи па́льцми, гро́шами, гроши́ма чи грі́шми, зуба́ми, зубми́ чи зубо́ма, я́струбами, я́струбми чи я́струбо́ма, това́ріша́ми, това́ри́шми чи товаришо́ма, зя́тя́ми, зя́тьми́ чи зятьома́, воякáми чи воякóма, лїса́ми чи лїсо́ма, пана́ми чи пано́ма, попа́ми чи попо́ма, язика́ми чи язико́ма і т. п.; і теж вйа́зами чи вйази́ма?

Чи не скажуть ще у Вас замість з горшка́ми (го́рщиками), з хло́пами, з ґа́здами, перед образа́ми, да́внїми часа́ми, трома́ года́ми—з горшки́, з хло́пи, з га́зди, перед образи́, да́внїми ча́си, трома́ го́ди і т. ін.?

§ 160. В 7-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.: на зуба́х, леда́х, когу́та́х, брата́х, сина́х, цига́нах, воза́х, вола́х, стола́х, лїса́х, торга́х, гріха́х, краях і т. ін., чи на зубо́х, ледо́х, когу́тох, брато́х і т. д., чи може в де-яких з цих і до них подібних словах 6-й відмінок кінчить ся на -їх (-іх), напр., може скажуть: во́зїх, во́лїх, лі́сїх, бра́тїх, когу́тїх, цига́нїх, сусі́дїх, посто́лїх, сто́лїх (або навіть столо́вех), шта́ні́х? При комара́х або комаро́х чи не скажуть ще комаря́х або комаре́х, манастира́х або манастиро́х чи манастиря́х або манастире́х?

Чи скажуть у Вас: в го́стях, в го́стьох, в го́стюх чи в го́стїх; на ко́нях, ко́ньох, ко́нюх чи ко́нїх; чобо́тях, чобо́тьох, чобо́тюх чи чобо́тїх; людя́х, лю́дьох чи лю́дїх і т. п.?

Речівники жіночого роду.

§ 161. В 2-му відмінку однини як скажуть у Вас в таких випадках:

а) тве́ржі, сьвічі́, душі́, пу́щі чи тве́ржи, сьвічи́, души́, пу́щи і т. п.?

б) оде́жі, рі́чі, но́чі, жо́вчі́, ми́ші, то́вщі і т. ін., чи оде́жи, рі́чи, но́чи, жо́вчи́, ми́ши, то́вщи і т. д.?

в) тва́рі, со́лї, посте́лї, ку́пелї і т. ін., чи тва́ри, со́ли, посте́ли, ку́пели і т. д.?

г) ча́стї, ма́стї, ко́стї і т. ін., чи ча́сти, ма́сти, ко́сти і т. д.?

ґ) спо́відї, заме́тї; о́сенї, ті́нї; ма́зї, осі́, чи спо́віди, заме́ти, о́сени, ті́ни, ма́зи, оси́; і теж мо́цї чи мо́ци?

д) ма́тері, ма́тери чи ма́тере?

е) кро́ві́ (криві́, кревлї́) чи кро́ви́ (криви́, кро́вли, керви́); любо́ві, любо́ви чи любве́; це́ркві, це́ркви чи це́ркве, ре́дьки, ре́дькви чи ре́дькве і т. ін.?

є) муки́, до́ньки і т. ін., чи муке́, доньке́ і т. д.?

§ 162. В 3-му відмінку однини чи скажуть у Вас: мо́їй ма́тері, землї́, Мари́сї, пі́снї, коро́ві, ри́боньцї, церко́вцї і т. ін., чи мо́їй ма́тери, земли́, Мари́си, пі́сни, коро́ви, ри́бонци, цорко́вци і т. д.?

§ 163. Як скажуть у Вас в 5-му відмінку однини в таких випадках:

а) ма́мо! ба́бо! ко́со! ді́вко! жі́нко! до́нько! до́лечко! дити́но́нько! і т. п., чи ма́му! ба́бу! ко́су! ді́вку! жі́нку! до́ньку! до́нечку! дити́но́ньку! і т. д.?

б) зе́мле! свине́! наді́є! Марі́є! На́сте! ро́же! гу́ще! пшени́це! душе́! роско́ше! і т. п., чи зе́мльо́! свиньо́! наді́йо! Марі́йо! На́стьо! ро́жо! гу́що! пшени́цьо! душо́! роско́шо! А може в де-яких з цих і до них подібних слів 5-й відмінок кінчить ся на -у, напр., може скажуть Ма́рйу! На́стю! роско́шу! і т. п.?

в) маму́сю! бабу́сю! до́ню! Ка́сю! ї т. п., чи маму́се! бабу́се! і т. д., або маму́сьо! бабу́сьо! і т. д.? Може кажуть і так і так, але з іншими відтінками значіння? Якими власне?

г) бе́ле! сме́рте! мо́лодо́сте! ко́сте! гу́се! і т. ін., чи може скажуть: о мо́лодо́сти! О моя́ гу́си! О тверда́ ко́сти! і т. д.?

§ 164. В 6-му відмінку однини як у Вас скажуть в таких випадках:

а) ри́бою, водо́ю, сльозо́ю, ного́ю, доро́гою, руко́ю, голово́ю і т. ін., чи ри́бов, водо́в, сльозо́в, ного́в, доро́гов, руко́в, голово́в чи може—ри́бом, водо́м, сльозо́м, ного́м, доро́гом, руко́м, голово́м? а може ще скажуть, напр.: сльозо́вйу, доро́гойов, руко́йов або руко́вйов, голово́вйов і т. п.?

б) горо́ю, -о́в, -о́м, комо́рою, -ов, -ом, соки́рою, -ов, -ом, си́лою, -ов, -ом, бороно́ю, -о́в, -о́м і т. п., чи го́ре́ю, комо́рею, соки́рею, си́лею, бороне́ю і т. д., чи може скажуть: горо́вйу, комо́ровйу і т. д.?

в) земле́ю, доло́нею, душе́ю, крини́цею, пшени́цею і т. ін., чи земльо́ю, доло́ньою, душо́ю, крини́цьою, пшени́цьою і т. д., або-ж земле́в, доло́нев, душе́в чи душьо́в, крини́цев, пшени́цев, чи може земльо́м, доло́ньом, душе́м або душо́м, крини́цьом, пшени́цьом і т. д.?

г) бри́твою, -ов, -ом, дра́твою, коро́гво́ю, кро́квою, ре́дьквою (ре́дькою), це́рквою, -ов, -ом, чи бри́твійом, дра́твійом, коро́гвійом, кро́квійом, ре́дьквійом, це́рквійом і т. д., чи може бри́товльов, дра́товльов, короґо́вльов, кро́ковльов, ре́дьковльов, це́рковльов і т. д.? Як у Вас скажуть: кро́веею чи кріївйу, крі(и)вле́ю, кро́вйов, кро́вльов, кріївлев, ки́рвійом?

ґ) со́лею (со́лию, солїю), тїнею (-ию, -їю), гу́сею (-ию, -їю), ко́сте́ю (-ию, -їю), но́че́ю (-ию, -ію, -ою, -ую) і т. ін., чи сїллю, тїнню, гу́ссю, кїстю, нїччу і т. д.; чи може со́лев (сілев, сільов), тїнев (тїньов), гу́сев (гу́сьов), ко́стев (ко́стьов), но́чев (нїчов) і т. д., або-ж со́льом (сїльом), тїньом, гу́сьом, ко́стьом (кїстьом), нїчом і т. д.?

Як у Вас скажуть: ма́терою, ма́терею, ма́терю, ма́тіррю чи ма́терев, ма́терьов, ма́тїрьов, або-ж ма́тером, ма́тїрйом?

§ 165. В 7-му відмінку однини як скажуть у Вас:

а) в дібро́ві, на доро́зї, на голївцї, на крини́цї (кирни́цї) і т. ін., чи в дібро́ви, на доро́зи, на голївци, на крини́ци (кирни́ци) і т. д.; і теж в осені́ чи в о́сенї, на ма́тери чи на ма́терї?

б) на печї, на печїе чи на печи́, на печи́е; у-ночї, у-ночїе чи у-ночи́, у-ночи́е або у-ноче́?

§ 166. Чи вживають у Вас тільки у множинї таких слів як, напр., две́рі (-іе, -и), гру́ди, поми́ї, ра́дощї (-іе, -и́), рі́зноші (-іе, -и), тве́рдощї (-іе, -и), те́мнощї (-іе, -и) і т. п., чи може у Вас скажуть: двер, грудь, поми́я, ра́дощ, рі́зноц, тве́дощ, те́мноц і т. д.?

§ 167. В 1-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.:

а) громáди чи громáдове, бджóли (бжóли, пчóли) чи пчóлóве, кàші́(и) чи кáшóве, ю́шки́(і), ю́шкé чи юшкóве і т. п.? і теж чайки́ чи чайкé, пйавки́ чи пйавкé і т. д.?

б) гу́си(е) чи гу́сї; двéрі чи двéри; лебеді́, ви́шні́, клу́ні́ і т. п., чи лебеді́е (-є), ви́шніе (-є́), клу́ніе (-є́) і т. д.?

в) при числівках дві, три, чоти́рі (шти́рі, шти́ри) чи скажуть у Вас, напр., дві ри́бі, зїмі́, хáтї, біді́, му́сї, ді́вцї, руцї́, нозї́, жі́нцї чи дві ри́би, зїми́, хáти і т. д.; може скажуть дві хáтї, му́сї і т. д., але дві руки́, ноги́ і т. п.?

§ 168. В 2-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.:

а) баб, верб, губ, жаб, кіп, круп, відьóм, трав, голі́в, корі́в, борі́д, борі́зд, буд, вод, громáд, звізд, хат, сéстéр, гір, мáтер, бджіл, земéль, кобúл, му́шель, стоді́л, чáпéль, брéхéнь, панн, пісéнь, сáрéн, вільх (вільох), квітóк, сливóк, берéз, кіз, слїз, душ, Чернóвéць, Пахýтенець і т. ін., чи баб́ів, вéрбів, губі́в, жабі́в, копі́в, відьмі́в, траві́в, голові́в, коровів, бородів і т. д.? Може в одних словах скажуть так, а в других інак, напр., сéстéр, але хатів? Може ще в де-яких словах 2-й відмінок множини кінчить ся на **-ей**, напр., чи не скажуть бабéй, вербéй, губéй, бородéй, бу́дéй, горéй, матерéй (теж матерій) і т. ін.? Як у Вас скажуть ще: слїз чи сльóзий, бджіл (бжіл, бжолі́в) чи пщолóх? Може у Вас на **-ох** теж подибує ся 2-й відмінок? Чи не скажуть, напр., у Вас; шáтох, хи́жох, гáдкох, сьві́чкох, ви́нницох і т. п., замісь шат, хиж, гáдóк, сьвічóк, ви́нни́ць і т. д,?

б) річéй, ночéй, гусéй і т. ін., чи рі́чий (-ій), нóчий (-ій), гу́сий і т. д.; вóшей (-ий, -ій) чи вошів; сїнéй чи сїньóх і т. п.?

Чи скажуть у Вас, напр.: лáсощей (-ій), зáздрощей (-ій), му́дрощей (-ій), вдя́чностей (-ий, -ій) і т. ін., чи лáсощі́в, зáздрощів, му́дрощів, вдя́чностів і т. д.?

§ 169. В 3-му відмінку множини як у Вас скажуть в таких випадках:

а) ворóнам, ри́бам, собáкам, церквáм і т. ін., чи ворóном, ри́бом, собáком, церквóм і т. д.?

б) гру́дям, сви́ням, сі́ням, гу́сям, двéрям (двéрам) і т. п., чи гру́дьом, сви́ньом, сі́ньом, гу́сьом, двéрьом (двéром), чи може гру́дюм, сви́нюм, сі́нюм, гу́сюм, двéрюм. або ще гру́дїм, сви́нїм, сі́нїм, гу́сїм, двéрім і т. д.?

§ 170. В 6-му відмінку множини як у Вас скажуть:

а) гру́шами, ми́ша́ми, сви́нями, костя́ми, сльоза́ми і т. п., чи гру́шми́, ми́шми́, сви́ньми́ і т. д.? Молоди́цями, па́лицями і т. ін., чи молодице́ма, палице́ма і т. д.?

б) брови́ма, грули́ма, двери́ма чи брі́вми або бро́ва́ми, гру́дьми́ або гру́дями, две́рми́ або две́рями і т. п.?

Чи не скажуть у Вас часом ще замість „з дрібними си́ротами“—„з дрібними сиро́ти́“ і т. п.?

§ 171. В 7-му відмінку множини чи скажуть у Вас:

а) на бере́зах, ко́ршмах, стрі́хах, рука́х чи на бере́зох, ко́ршмох, стрі́хох, руко́х, а може скажуть на бере́зїх, ко́ршміх, стрі́сїх, ру́цїх і т. д.?

б) в две́рях (-рах), гру́дях, ди́нях, сви́нях, сі́нях, ру́жах, ду́шах, ми́ша́х і т. ін., чи в две́рех, гру́дех, ди́нех, сви́нех, сі́нех, ру́жех, ду́шех, ми́ше́х і т. д., чи може в две́ро́х, гру́дьох, ди́ньох, сви́ньох, сі́ньох, ру́жох, ду́шох, ми́шо́х і т. д., або-ж в две́ріх, гру́дїх, ди́нїх, сви́нїх, сі́нїх, ру́жіх, ду́шіх, ми́ші́х і т. д.?

Речівники середнього роду.

§ 172. В 2-му відмінку однини речівники середнього роду яку у Вас мають кінцівку в таких випадках:

а) чи скажуть, напр.: того теля́ти, щеня́ти, дитя́ти, дївча́ти чи того теля́те, щеня́те, дитя́те, дївча́те, чи може того теля́тї, щеня́тї, дитя́тї, дївча́тї? Може ще замість дитя́ти і т. д. у Вас скажуть дите́тя?

б) чи скажуть, напр.: то́го́ ви́мйа, пле́мйа, сі́мйа, ті́мйа, і́мйа і т. п., чи то́го́ ви́мени, пле́мени, сі́мени, ті́мени, і́мени і т. д., чи може то́го́ ви́мене (-е) або ви́менї, або ви́меня, або-ж ви́мена, або навіть ви́мйате(-и); то́го́ пле́мене(-и), -ї, -я, -а, чи пле́мйате(-и) і т. д.?

Чи скажуть у Вас: мо́го́ ті́ла чи мо́го́ ті́леса?

§ 173. В 3-му відмінку однини як у Вас скажуть в таких випадках:

а) не́бу, ді́лу, мі́сту, теля́тку і т. ін., чи не́бові(-и), ді́лові(-и), мі́стові(-и), теля́ткові(-и) і т. д.?

б) по́лю, мо́рю, со́нцю, хлопчи́щу, ща́стю і т. ін., чи по́леві або по́льови, мо́реві або мо́рьови, со́нцеві або со́нцьови, хлопчи́щеві або хлопчи́щови (-щьови), ща́стеві або ща́стьови і т. д.?

в) то́му́ теля́ти, дитя́ти, дївча́ти чи то́му́ теля́тї, дитя́тї, дївча́тї, або-ж то́му́ теля́ту, дитя́ту, дївча́ту і т. д.?

г) то́му́ ви́мйу, пле́мйу, ті́мйу і т. п., чи то́му́ ви́мени, пле́мени, ті́мени і т. д., чи може то́му́ ви́менї, пле́менї, ті́менї і т. д., або-ж то́му́ ви́мйату (-тю), пле́мйату, ті́мйату і т. д.?

§ 174. В 6-му відмінку однини чи скажуть у Вас:

а) по́лем, мо́рем, со́нцем, віко́нцем, ли́стям (-ем), весі́ллям (-лем) чи по́льом, мо́рйом або мо́ром, со́нцьом, віко́нцьом, ли́стьом, весі́л(л)ьом і т. д.?

б) дитя́м (-е́м), теля́м (-е́м), дївча́м (-е́м, -і́м) і т. п., чи дитя́тьом, теля́тьом, дївча́тьом (-е́м)?

в) ви́мйам (-йем), пле́мйам (плі́мйам, -йем), сі́мйам (-йем, -нем), тімйам (-йем) і т. ін., чи ви́менем, пле́менем, сі́менем, ті́менем, чи може ви́мйатьом, пле́мйатьом, сі́мйатьом, ті́мйатьом і т. д.?

§ 175. В 7-му відмінку однини як у Вас скажуть в таких випадках:

а) на не́бі, на де́реві, на сі́нї, в о́ції, в (в)у́сї і т. п., чи на не́бові(-и), на де́ревові(-и), на сі́нові(-и), в о́кові(-и), в(в)у́хові(-и) і т. д.? в ві́йську чи в ві́йськові(-и), на се́рде́ньку чи на се́рде́нькові і т. д.?

б) на со́нції, на со́нци чи на со́нцеві(-и) або на со́нцю; на мо́рі(-и) чи на мо́реві (мо́рьови) або на мо́рю; в ща́стї (ща́сцї) чи в ща́стеві (ща́стьови) або в ща́стю (ща́сцю); на вида́ннї чи на вида́н(н)еві(-и) або на вида́н(н)ю?

в) на теля́ти, на дитя́ти, на дївча́ти і т. ін., чи на теля́тї, на дтя́тї, на дївча́тї і т. д.?

г) на вимйі (-нї), на сі́мйі (-нї), на ті́мйі (-нї) і т. ін., чи на ви́мйу (-ню), на сі́мйу (-ню), на ті́мйу (-ню), чи може на ви́мени, на сі́мени, на ті́мени або на ви́менї, сі́менї, ті́менї і т. д.?

§ 176 В 1-му відмінку множини як у Вас скажуть в таких випадках:

а) воро́та, доло́та, я́йця, колі́нця, полі́нця і т. ін., чи воро́ти, доло́ти, я́йцї, колі́нцї, полі́нцї і т. д.?

б) небá, чудá, тїлá, кóла чи небесá, чудесá, тїлесá, колéса?

в) вимена́, племена́, сїмена́ і т. ін., чи вимйа́та, племйа́та, сїмйа́та? Дїти чи дїтя́та?

г) ву́ха, пле́ча чи ву́шї, пле́чі (-и, -іе)? о́чі (о́чи) або ві́чі (ві́чи) чи о́ки або о́ка?

ґ) при числівниках: дві, оби́дві, три, чоти́рі (шти́рі, -и) як, напр., скажуть у Вас: дві де́реві, дві я́блуцї, оби́дві о́цї, три відрі́, чоти́рі (шти́рі, -и) сло́ві і т. ін., чи два де́рева, два я́блука і т. д.?

§ 177. В 2-му відмінку множини як скажуть у Вас в таких випадках:

а) шкел, щу́дел, сте́бе́л, чи́сел, сїл (сел), горл, гнїзд, болїт чи шклів, щу́длів, сте́блі́в, чи́слїв, селі́в, горлі́в, гнїздї́в, болотї́в і т. ін., чи може шклох (склох), щу́длох, сте́блох і т. д.? я́блук чи я́блуків, я́бків чи я́бкох?

б) морь, піль, со́нець теж сонць, серць і т. п, чи морі́в або море́й, полі́в або поле́й, сонці́в, серці́в і т. д.?

в) подві́р, весі́ль, зібра́нь, оповіда́нь, творі́нь чи подві́рйів, весі́ллі́в або весїлле́й, зібра́ннїв, оповіда́ннїв, творі́ннїв і т. д.?

г) небе́с, чуде́с чи небесі́в, чудесі́в або неб, чуд?

ґ) ви́ме́н, стреме́н, племе́н, сїме́н, іме́н і т. ін., чи ви́менів, стре́ме́нів, пле́ме́нів, сі́менів, і́менів або мнів і т. д., чи може вимйа́т, стремйа́т, племйа́т і т. д.?

д) вух чи ву́ши́й (уше́й), віч чи оче́й (о́чи́й, очій), плїч чи плече́й (-ий)?

§ 178. В 3-му відмінку множини чи скажуть у Вас, напр.: дїла́м, озе́рам, теля́там, паня́там і т. ін.. чи дїло́м, озе́ром, теля́том, паня́том і т. д., чи може дїлі́м, озе́рім, теля́тім, паня́тім, молодя́тім і т. д.? теж воро́тям (при воро́там) чи воро́тем, чи може воро́тьом або воро́тюм, чи воро́тїм? І теж чи скажуть дї́тям, -ем, -ьом, -юм чи дї́тїм?

§ 179. В 6-му відмінку множини як скажуть у Вас, напр.: плечи́ма чи плї́чми, очи́ма чи ві́чми; і далї воро́тами (воро́тями), коле́сами, копи́та́ми, кри́лами, куря́тами, теля́тами і т. ін., чи ворі́тьми́, колі́сми́, копи́тьми, кри́льми́, куря́тми, теля́тми і т. д.?

Чи не скажуть, напр., ще так: з теля́ти замість з теля́тами, за на́шими воро́ти замість за на́шими воро́тами і т. п.?

§ 180. В 7-му відмінку множини чи скажуть у Вас:

а) в гнї́здах, дерева́х, зе́рнах, озе́рах, се́лах і т. ін., чи в гнїздо́х, дерево́х, зе́рнох, озе́рох, се́лох і т. д., чи може в гнї́здїх, дере́вїх, зе́рнїх, озе́рїх, се́лїх і т. д.?

б) на воро́тах чи на воро́тях, або на воро́тех, на воро́тьох, або-ж на воро́тїх; в лї́тах чи в лї́тях, -ех, -ьох, -їх, на міста́х чи на містя́х, -е́х, -ьо́х, -їх; в о́ча́х чи в о́че́х, -о́х, -і́х; на пле́чах чи на пле́че́х, -о́х, -і́х; на дї́тях чи на дї́тех, -ьох, -їх; по моря́х чи по море́х, -о́х, -і́х; по поля́х чи по поле́х, -ьо́х, -їх; на я́йцях чи на я́йцех, -ьох, -їх; по весїлля́х чи по весїлле́х, -ьо́х, -лїх і т. п.?

Прикметники.

§ 181. В 1-му відмінку однини прикметники мужеського роду в українській мові звичайно мають кінцівку **-ий** або **и** по твердих шелестівках, **їй** або **ї** по мйаких, як власне чути у Вас? Чи скажуть до́брий, чо́рний, смі́лий, си́ній, лі́тній і т. п., чи до́бри, чо́рни, смі́ли, си́ні, лі́тні і т. д.; але чи не чути у Вас в де-яких прикметниках крім такої форми ще форми без кінцівки **и**(**й**) або **ї**(**й**), напр.: бага́т, біл, варт, вели́к, ви́нен, винова́т, во́рон, всяк, го́ден (го́дьон), голо́ден, госпо́день, гото́в, ди́вен, довже́н, дрі́бен, жаде́н, жив, здоро́в (здорі́в), зе́лен, зо́лот, ко́нте́нт, ладе́н, ласка́в, мо́лод, пе́вен (пе́вон), по́вен (по́вон), пови́нен, ра́д, сьвідо́мен, си́в, спасе́н, стар, терпе́н, щасли́в, я́сен і т. д.?

В прикметниках жіночого і середнього роду в 1-му відмінку однини, опріч таких форм на **-а**, **-е** як, напр.: стара́, старе́, до́бра, до́бре, си́ня, си́не(-е), ба́бина, ба́бине(-е), чи не вживають ще форм на **-ая**, **-ее** (або **-ое**), напр.: стара́я, старе́е (або старо́е), до́брая, до́брее (або до́бро́е), си́няя, си́нее (-ее, -ьое), ба́биная, ба́бинее (-ое) і т. д.?

§ 182. В 2-му відмінку однини яку кінцівку мають у Вас прикметники:

1) В мужеському і середньому роді чи скажуть у Вас, напр.: до́брого, зло́го, си́нього чи до́брего, зле́го, си́него і т. д.?

2) В жіночому роді чи скажуть у Вас, напр.: до́брої чи до́бро́е або до́бро́й; до́бреї, до́брее, до́брей; до́бриї, до́бриє? си́ньої чи си́ньое або си́ньой; си́неї, си́нее, си́ней; си́нії, си́ніє і т. д.?

§ 183. В 3-му відмінку яку кінцівку мають прикметники:

1) В мужеському і середньому роді чи скажуть у Вас: до́брому чи до́брему, си́ньому чи си́нему (або си́нему)?

2) В жіночому роді чи скажуть: до́брій жі́нці чи до́брі або до́брої, до́бро́й, до́бруй, до́брей, до́бри́й жі́нці; си́ній стрі́чці чи си́ні або си́ньої, си́ньой, си́нюй, си́ней стрі́чці і т. ін.?

§ 184. В 4-му відмінку однини прикметників жіночого роду чи скажуть у Вас: до́бру, си́ню, бра́тову, ба́бину і т. ін., чи до́бру́ю, си́нюю, бра́товую, ба́бинуюю? Чи може у Вас вживають обох форм, або від одних прикметників одної, а від других другої, напр., може часом скажуть до́бру́ю, але тільки ба́бину, се́стрину, ді́дову і т. п.?

§ 185. В 6-му відмінку однини прикметників жіночого роду як скажуть у Вас, напр.: чо́рною чи чо́рнов або чо́рном, або-ж чо́рнею; си́ньою, си́нею чи си́ньов (си́нев), си́ньом і т. д.?

§ 186. В 7-му відмінку однини прикметників мужеського роду чи скажуть: на до́брім або на до́брим са́лї чи на до́бро**му** са́лї; на си́нїм чи на си́ньо**му** або на си́не**му** не́бі і т. п.?

§ 187. В 1-му відмінку множини яку кінцівку мають у Вас прикметники? Чи скажуть, напр.: до́брі чи до́бре, до́бре, до́бри, до́бриє, до́бриї; си́нї чи си́не, си́нїє, си́нїї і т. д.?

§ 188. В 6-му відмінку множини прикметників чи скажуть у Вас, напр.: до́бри**ми**, вели́ки**ми**, чо́рни**ми**, си́нї**ми** чи до́бри**ма**, вели́ки**ма**, чо́рни**ма**, си́нї**ма** і т. д.?

Займенники.

§ 189. Як у Вас говорять в таких випадках,—чи скажуть, напр.:

а) ходи́ (або ходь) до **ме́не** чи до **мйа (мня, ня)**; дай **мені́** (мині́, міні́), **мнї** (мне, мніе, мнйе) чи **мі (ми)**; він піде зі мно́**ю** чи зі мно**в** (мно́йо**в**) або зі мно**м** (мньо**м**, ньо**м**, вно**м**, гно**м**); він ба́чить (ба́че) **мене́** чи **мйа (мня, ня)**; о **мені́** чи о **мі**? Чи скажуть: з на́**ми** чи з на́**ма**?

б) пішо́в до **те́бе** чи до **тя**; дам кни́жку **тобі́** (тубі́, тибі́, тебі́) чи **тї (ти)**; ба́чу **тебе́** чи ба́чу **тя**; піду́ з тобо́**ю** чи з тобо́**в** (тобо́йо**в**) або то́бо**м**; при **то́бі́** (тубі́, тибі́, тебі́) чи при **тї**? Чи скажуть: з ва́**ми** чи з ва́**ма**?

в) про́сит(ь) до **се́бе** (сабе́, се́ба) чи про́сит(ь) до **ся**; взяв **собі́** (субі́, собі́е, собйе́, сибі́, себі́) чи **сї (си)** або **сой**; знає **себе́** чи знає **ся (се, се)**, або знає **сї (си)**; вони́ моли́ли **ся** чи моли́ли **са**, чи може моли́ли **сь** або моли́ли **с**; візьму́ з собо́**ю** чи з собо́**в** або з со́бо**м**?

§ 190. Як скажуть у Вас в таких випадках:

1) **той, тей** чи **тот** або **тон** чоловік; **та, та́я** чи **тота́** жінка; **те, те́е, то́е**, чи **тото́, тоте́е** дитя́; без **тіе́ї** (**тое́ї, туе́ї, тее́ї, тие́ї**) чи **то́ї, те́ї, тї́ї** (**той, тий**) жінки; **тій** (**той, тей**) або **ті** (**тї**) чи **тоті́й** жінці; **ту, тую** чи **тоту́** жінку; **тим** чи **тоти́м** чоловіком; **тіе́ю** (**тїе́ю, тое́ю, туе́ю**) чи **то́ю, те́ю** або **тов, тото́в** жінкою (жінков); на **тім**, на **тоті́м** чи на **то́му** чоловікові (чоловіці); на **тій** (**ті**), на **то́ї**, на **те́ї** чи на **тіе́ї** або на **тоті́й** жінці; **тї** (**ті, тї́ї, тї́ї**) чи **тоті́** (**то́ти**) люде; **тих** чи **тоти́х** людей (людий), **ти́м** чи **тоти́м** людям (людїм), **ти́ми, тима́** чи **тоти́ми**, тоти́ма, людьми́, на тих чи на **тоти́х** людях (людїх)?

Чи скажуть у Вас ще **тамто́й, тамта́, тамто́** або **тамто́т, тамтота́, тамтото́**?

2) Чи скажуть у Вас: він (вун, вюн) чи **овю́н**; **вона́** (она́) чи **вна** або **уна́**; **воно́** чи **оно́**; до **йо́го** чи до **ньо́го** або до **не́го**; я не ба́чив **його́** чи я не ба́чив **го**; до **е́ї**, **е́є**, **єй** чи до **не́ї**; я не ба́чив **її**, **єї́** чи **ї**; дав **йому́**, **єму́** чи **му**; дав **їй** чи **її** (напр.: ой дав **її** на дзїнь-до́брий; беру **її** з плече́й ві́дра), **ї**, **єй**; ік **нїй** чи ік **ни́є**; ба́чу **його́** чи ба́чу **го**; на **йо́го**, на **не́го** чи на **ни** (напр.: ви́ляв тоту́ во́ду на **ни**; за **ни** не піду́); я ба́чив **ню**, **ю**, чи **її**, **ї**, **є́є**, **єй**; з **їм** чи з **ним**; з **є́ю**, **не́ю** чи з **нев**, **ньов** або з **ньом**; на **нїм** чи на **не́му**, на **ньо́му**, на **йо́му**; на **ї(й)**, на **юй** чи на **нї(й)** або на **е́ї**; **вони́** (**они́**, **уни́**) чи **вни**; до **їх**, до **е́їх** чи до **них**; ік **їм** чи іґ **ним**; дивлю́сь на **них** чи на **нї**; з **ни́ми** чи з **ни́ма**?

3) Як у Вас скажуть: **сей**, **ся** (**ся́я**), **се** (**се́є**) чи **сесь** (**сес**), **сеся́** (**сеса́**), **сесе́** (**сесе́**) або **сой**, **сосá**, **сосо́** чи може **цей**, **ця** (**ця́я**), **це** (**це́є**) або **цесь** (**цес**), **цеса́**, **цесе́** (**цисе́**); **се́го́** (**це́го́**), **сьо́го́** (**цьо́го́**) чи **со́го** чолові́ка; **се́е́ї**, **сї́е́ї** (**цї́е́ї**) чи **се́ї**, **сї́ї** (**це́ї**, **цї́ї**) або **со́ї**, **сой** жі́нки; **се́му́**, **сьому́** (**цему́**, **цьому́**) чи **сому́** чолові́кові; **сїй** (**цїй**) чи **сї** (**цї**) жі́нцї; **сю**, **сю́ю** (**цю**, **цю́ю**) чи **сесю́** (**сесу́**, **цесу́**) жі́нку; **се́ю**, **сї́е́ю** (**це́ю**, **цї́е́ю**) жі́нкою чи **сев**, **сьов**, **сесе́в** жі́нков або **сом** жі́нком; на **сїм** чи на **цїм** чолові́кові(-ку); на **сїй** (**цїй**), на **сї** (**цї**) або на **се́ї** (**це́ї**) жі́нцї; **сї́ї**, **сї** (**цї́ї**, **цї**) чи **сесї** (**сїсї́**, **цисї́**, **се́си**) лю́де; **си́ми** (**ци́ми**, **цї́ми**) чи **сима́** (**цима́**) лю́дьми? Чи не скажуть у Вас ще **оце́й**, **оця́**, **оце́**?

4) Як скажуть у Вас: **уве́сь** (**ввесь**), **весь** чи **всей** (**всїй**, **всьой**), **вся** (**уся́**) чи **вся́я**, **все** (**усе́**), **всьо** чи **всє́є**; **всє́го** чи **всьо́го**; **всє́ї**, **всї́ї** чи **всї́е́ї** (**усї́е́ї**); **всє́му** чи **всьо́му́**; **всю** (**усю́**) чи **всю́ю**; **всє́ю**, **усї́ю**, **усї́е́ю** чи **всев**, **всьов**; **всї́ми** чи **всїма́**? Чи може у Вас замісь форми **(в)весь** або **всей** уживають **всень**, **всє́нький**, **а**, **е**, або навіть **вши́ток**?

5) Які у Вас подибують ся форми відмінків від займенників **мій**, **моя́**, **моє́**, **твій**, **твоя́**, **твоє́**, **свій**, **своя́**, **своє́**? Чи скажуть, напр.:

а) **моя́**, **моє́** чи **ма**, **мо**; **моє́го**, **мо́йо́го**, **мойго́** чи **мо́го́** або **ме́го** чолові́ка; **моє́му**, **мо́йо́му**, **мойму́**, **мо́му́** чи **ме́му** або **мйо́му** чолові́кові; **моє́ї**, **мойо́й**, **мо́є́**, **мо́ї́й**, **мо́ї́** чи **ме́ї** жі́нки; **мої́й**, **мої́** чи **моє́ї**, **моє́й**, **мойо́й**, **мойу́й** жі́нцї; **мою́** чи **му** жі́нку; **моє́ю**, **мойо́ю**, **ме́ю** жі́нкою чи **моє́в**, **мойо́в** (**мойо́йов**) жі́нков або **мойо́м** жі́нком; на **мої́м**, на **моє́му** чи на **мо́му́** чолові́кові, на **мої́** чи на **мої́й** жі́нцї; **мої́м** чи **мим** лю́дям; **мої́ми** чи **мої́ма** лю́дьми́?

б) **твоя́** чи **тва** жі́нка; **твоє́** чи **тво** дитя́; **твоє́го**, **твойо́го**, **тво́йго́**, **тво́го** чи **тве́го** си́на; **твоє́ї**, **твойо́й**, **тво́є́**, **тво́ї́й**, **тво́ї́** чи **тве́ї** дочки́; **твоє́му**, **твойо́му**, **тво́йму́**, **тво́му́** чи **тве́му** си́нові(-и);

твоїй, **твої** чи **твойо́й** дочці; **твою́** чи **тву** дочку́; **твое́ю**, **твойо́ю**, **тве́ю** дочко́ю чи **твое́в**, **твойо́в** (**твойо́йов**), дочко́в або **твойо́м** дочко́м, **твоїм** чи **твим** дітям(їм); **твоїми** чи **твоїма** дітьми?

в) **своя́** чи **сва** жінка; **свое́го**, **свойо́го**, **сво́йго́**, **сво́го́** чи **све́го** си́на; **свое́ї**, **свойо́й**, **сво́е́**, **сво́їй**, **сво́ї** чи **све́ї** жінки; **свое́му**, **свойо́му**, **сво́йму**, **сво́му́** чи **све́му** си́нові; **своїй**, **свої**, **свойо́й** (**свою́й**) жінці; **свою́** чи **сву** жінку; **свое́ю**, **свойо́ю**, **све́ю** жінкою чи **свое́в** **свойо́в** (**свойо́йов**) жінков або **свойо́м** жінком; **своїм** чи **свим** дітям (-їм); **своїми** чи **своїма** або **свома́** дітьми?

6) Чи скажуть у Вас: **наш**, **на́ша**, **на́ше** чи **на́ший**, **на́шая**, **на́шее**; **ваш**, **ва́ша**, **ва́ше** чи **ва́ший**, **ва́шая**, **ва́шее**; **на́шими**, **ва́шими** чи **на́шима**, **ва́шима**; і теж **вся́кими**, **таки́ми**, **сами́ми** чи **вся́кима**, **таки́ма**, **сами́ма**?

7) Як у Вас скажуть: **що**, **шо** (**шьо**), **што**, **чо**, **цо** чи **со**; **кото́рий**, **кото́ра**, **кото́ре** чи **ко́три́й**, **ко́тра́**, **ко́тре́**; **хто** чи **кто**?

8) Чи скажуть у Вас, напр.: **хтось**, **щось**, **яки́йсь** і т. ін., чи **хто́си**, **що́си**, **яки́йси** і т. д., абож **кто́сї**, **што́сї**, **яки́йсї**; **де́-хто**, **де́-чий**, **де́-котрий**, **де́-який** і т. ін. чи **да́-хто**, **да́-чий**, **да́-котрий**, **да́-який** і т. д; **аби́-хто**, **аби́-що** і т. ін., чи **ле́да-хто** (-кто), **ле́да-що** (-што) і т. д.; **бу́дь-хто**, **бу́дь-що**, **бу́дь-який** і т. д., чи **хто-не́будь**, **що-не́будь**, **який-не́будь** і т. д.; **леда́кий** чи **ле́да́чий**; **і́нший** чи **инша́кий**; **вся́кий** чи **все(ї)ля́кий**, **ко́жний** чи **ко́ждий**? І теж у 6-му відмінку: **кимсь**, **яки́мсь**, **чимсь** чи **ки́мось**, **яки́мось**, **чи́мось**?

Числівники.

§ 191. Як у Вас говорять в таких випадках:

1) Чи скажуть, напр.:

а) **оди́н** (**оді́н**), **оде́н**, **одьо́н**, **йоде́н**, **еде́н**, **едьо́н** чи **їде́н**; **одно́ї** (**їдно́ї**), **одне́ї**, **однії** чи **однїе́ї**; **одни́ми**, (**едни́ми**), чи **едни́ма**?

б) два **чоловіки** чи **двае́** **чоловіки**; **дві** **годи́нї**, **дві** **но́чі**, **дві** **дівцї** або **дівки**,—чи **два** **годи́ни**, **два** **но́чі**, **два** **дівки** і т. д.; **дві** **колїна**(-ї), **дві** **серде́нька**(-цї), **дві** **відрі́**,—чи **два** **колїна**, **два** **серде́нька**, **два** **відра́** і т. д.; **двох** **чоловіків** чи **двих** **чоловіків**; **двох** **жінок** чи **двух** **жіно́к**; **двом** **жінка́м** чи **двум** **жінка́м**; **двома́**, **двоми́**, **двума́** чи **двима́** **жінка́ми**?

в) **три** **хло́пцї**, **три** **па́рубки́** і т. под., чи **трие́** **хло́пцї** **трие́** **па́рубки́** (**па́рібцї**, -и); з **трьома́**, **трома́** чи **трьо́ми** **хло́пцями**?

г) **четирі**(-и), **чотирі** чи **штирі**, **штире**(-и), **штирие** **хло́пцї**(-и); з **четирма́**, **чотирма́**, **четверо́ма**, **штирма́** чи **штирьо́ма** або **чотирми**(-і) **хло́пцями**?

ґ) **пйать, пйеть** чи **пйет, шість** чи **шіст, сїм, сїдм** чи **сéдам; вісїм** чи **óсем; дéвйать, дéсять** чи **дéвіт, дéсіт?**

Чи скажуть у Вас: **пйати́** чи **пйатéх, пйатьóх, пйатóх, шести́, шости́, шестéх** чи **шістьóх** і т. д. **хлóпцїв; пйати́(-ї), пйатьóм** чи **пйатóм, шести́(-ї), шістьóм** чи **шестóм** і т. д. **хлóпцям(-цїм); пйатьмá, пйатьóма, пйатóма** чи **пйати́ма, шестьмá, шістьмá, шістьóма, шістóма** чи **шести́ма** і т. д. **хлóпцями;** на **пйати́, пйатьóх** чи на **пйатóх,** на **шести́** (**шости́**), на **шістьóх** чи на **шістóх** і т. д., **хлопцях(-цїх)?**

д) **одинáдцять, одинáдцет** (**єденáдцет**), **одинáйцї** чи **єденáц, дванáдцять(-цет), дванáйцї** чи **дванáц, тринáдцять(-цет), тринáйцї** чи **тринáц** і т. д.? Замість *вісїмнáдцять, девйатнáдцять* чи не скажуть *двáдцять без двох, двáдцять без одного?*

е) **двáдцять, двáйцять** чи **двáцять, три́дцять, три́йцять** чи **три́цять** і т. д.? чи кажуть у Вас *двáдцять (і) оди́н, двáдцять (і) два* і т. д., чи *оди́н (і) двáдцять, два (і) двáдцять* і т. д.? у **сорокóх лю́дьох** чи у **сóрок лю́дьох?**

є) **дві́-стї, дві́-ста, двá-ста,** чи **двá-сто; три́-сто, чоти́рі-сто, шти́ри-сто** чи **три́-ста, чоти́рі(и)-ста, шти́ри-ста; пйать-сот** чи **пйать-стів,** або **пйать-сто** і далї **шість-, сїм-, вісїм-, девйать-сот, -стів** чи **-сто?**

ж) **однá ти́сяча** чи **єдéн ти́сяч, дві ти́сячі** чи **два ти́сячі** (**ті́сячи**) замість *ти́сяча сто, ти́сяча дві́стї* і т. д., чи не скажуть *одинáдцять, дванáдцять* і т. д. *сот, стів, сто?*

2) Як у Вас скажуть: **пéрший, пéрша, пéрше** чи **пéрвий, пéрва, пéрве; трéтїй** чи **трéтий; четвéртий** чи **чвéртий; пйáтий, пйéтий** чи **пйі́тий, шéстий, сéмий** чи **шóстий, сьóмий; вóсьмий** (**вóсмий**) чи **óсмий; девйáтий, девйéтий,** чи **девйі́тий;** одинáдцятий, одинáцьцятий, одинáйцятий, одинáцятий, одинáйцетий і т. д.; **сорокóвий** чи **сорóкий, двосóтний, двасóтий, двусóтий, двохсóтий; трисóтий, трисóтний** чи **тристóвий** і т. ін.?

Чи скажуть: **пéршими, дру́гими, трéтї(и)ми** і т. д., чи **пéршима, дру́гима, трéтї(и)ма** і т. д.?

3) Чи скажуть у Вас: **ходи́ли** по **двóє,** по **трóє,** по **чéтверо** і т. д., чи по **дво,** по **тро** і т. д., чи може **двóми** (**двóме**) або **оби́двоми, трьóми, чотирьóми** і т. д.; теж—**двомá, тромá, чотирмá,** або **удві́йзї** і т. д.?

4) Чи скажуть у Вас: **двійни́й** чи **подві́йний, удві́йний, задві́йний** або **двоі́стий, завдвоі́стий; потрі́йний** чи **троі́стий, завтроі́стий** і т. д.?

Конйуґація.

Інфінітив.

§ 192. Якої форми інфінітиву уживають у Вас в часівниках? Чи кажуть, напр.:

а) бу́ти, кри́кнути, сиді́ти, ходи́ти, бра́ти, купува́ти і т. ін., чи бут, кри́кнут, сиді́т, ходи́т, брат, купува́т і т. д., чи може бу́ті (би́ті), кри́кнуті, сиді́ті, ходи́ті, бра́ті, купува́ті і т. д., абож буть, кри́кнуть, сиді́ть, ходи́ть, брать, купува́ть і т. д.?

б) берегти́, берегчи́, беречи́ чи берещи́(і); пекти́ (пекті́, пекці́), пекчи́ чи печи́ і т. ін.?

в) де́рти, же́рти, ме́рти, не́рти, пе́рти, те́рти, че́рти чи дере́ти, жере́ти, мере́ти, нере́ти, пере́ти, тере́ти, чере́ти; чи може да́рти, жа́рти, ма́рти і т. д.? Або ж ще дра́ти, жра́ти і т. д.?

г) бу́ти чи би́ти, ле́та́ти чи лїта́ти, ревти́, ревсти́, ру́сти, ровці́ чи ре́вати, зва́ти чи зува́ти, хті́ти чи хоті́ти; ли́ти чи л(л)я́ти, лля́ти, ся́ти, сся́ти, ся́ти чи сїя́ти; боя́ти ся чи ба́ти ся?

Дійсний спосіб.

а) *Теперішній час.*

§ 193. Якої форми вживають у Вас в часівниках в 1-й особі теперішнього часу в таких випадках:

1) чи скажуть у Вас, напр.: стережу́, біжу́, товчу́, печу́ і т. ін., чи стерегу́, бігу́, товку́, пеку́ і т. д.?

2) Як скажуть у Вас:

а) лю́блю, ро́блю́, ку́плю́, пра́влю, ди́влюсь, ло́млю́ і т. ін., чи лю́бйу, ро́бйу, ку́пйу, пра́вйу, ди́вйу́сь, ло́мйу і т. д., чи може: лю́бю, ро́бю, ку́пю, пра́вю, ди́вю́сь, ло́мю і т. д.?

б) блу́джу́, во́джу́, пора́джу́, хо́джу́ чи блу́жу́, во́жу́, пора́жу, хо́жу́, чи може блу́дю́, во́дю́, пора́дю, хо́дю́ і т. ін.?

в) моло́чу́, пу́щу́ чи моло́тю́, пу́стю́ і т. ін.?

г) во́жу́, ла́жу чи во́зю́, ла́зю і т. ін.?

д) ко́шу́, но́шу́, про́шу́, му́шу чи ко́сю́, но́сю́, про́сю́, му́сю і т. ін.?

3) Чи скажуть у Вас:

а) ви́джу, гля́джу́, си́джу́ чи ви́жу, гля́жу́, сижу́, чи може ви́дю, глядю́, си́дю́ і т. ін.?

б) лечу́ (-ю), тремчу́ (-ю́) і т. ін., чи летю́, тремтю́ і т. д.?

4) Як у Вас скажуть в таких випадках:

а) гра́баю ди́баю, кра́паю, си́паю, трі́паю, лама́ю (лома́ю), дрі́ма́ю, пла́ваю (пли́ваю), споді́ва́ю ся і т. ін., а також може гра́бау, гра́баву, ди́бау, ди́бау, кра́паву, -ау, си́паву, -ау і т. д., чи гра́блю, ди́блю, кра́плю, кле́плю, си́плю, трі́плю, ла́млю (ло́млю), дрі́млю, пла́влю, споді́ю ся і т. д.?

б) жда́ю чи жду, літа́ю чи лі́чу, мета́ю чи ме́чу, бажа́ю чи ба́жу і т. ін.?

в) лля́ю чи ллю, ка́шляю чи ка́шлю, же́браю чи же́бру, кара́ю чи ка́рю і т. ін.?

г) сту́каю (сту́кау), скака́ю, тка́ю, кли́каю, ро́хкаю, нарі́ка́ю, втіка́ю, ди́хаю, маха́ю, поло́ха́ю, проха́ю і т. ін., чи стучу́, ска́чу́, тчу, кли́чу, ро́хчу́, нарі́чу, вті́чу, ди́шу, ма́шу, поло́шу, про́шу́ і т. д.?

Може у Вас від одних часівників вживають одної форми, а від других другої? Може скажуть кра́паю але ди́блю, ка́шляю але ллю, сту́каю але тчу, а не тка́ю і т. ін.? Коли у Вас так буває, то запишіт більше прикладів.

ґ) дя́кую, дару́ю, купу́ю, бесі́дую і т. ін., чи дя́кію, дарі́ю, купі́ю, бесі́дію і т. д.?

д) замість повіда́ю, памйата́ю, слу́хаю і т. ін., чи не скажуть у Вас: повіда́м, памйата́м, слу́хам, співа́м і т. д.?

§ 194. Чи скажуть у Вас: співа́єш, гра́єш, зна́єш і т. п., чи співа́їш, гра́їш, зна́їш або співа́ш, гра́ш, знаш?

195. Яку форму має у Вас 3-тя особа однини в таких випадках, чи скажуть, напр.:

а) несе́, мете́, ши́е і т. ін., чи несе́ть, мете́ть, ши́еть або несе́ць, мете́ць, ши́ець і т. д.? Замість **ка́же** або **ка́е** чи не скажуть **ке?**

б) лети́ть, сиди́ть, мовчи́ть і т. ін., чи лети́т, сиди́т, мовчи́т і т. д.?

в) хо́дит(ь), но́сит(ь), про́сит(ь), слу́жит(ь), ба́чит(ь) і т. ін., чи хо́ди, но́си, про́си, слу́жи, ба́чи і т. д., чи може хо́де, но́се, про́се, слу́же, ба́че і т. д.?

г) ду́ма́є, слу́ха́є, гра́є і т. ін., чи ду́ма, слу́ха, гра, чи може ду́маєть, слу́хаєть, гра́єть, або-ж ду́мат, слу́хат, грат і т. д.? Чи не скажуть ще замість повіда́є—повіде́, па́дає—паде́, надіґа́є—надіґе́, куса́є—кусе́, зна́є—зне?

§ 196. Яку чути у Вас форму в 1-й особі множини в таких випадках,—чи скажуть, напр.:

а) бйе́мо́, пйе́мо́, ллє́мо́, ши́ємо, пи́шемо, хо́димо, ро́бимо і т. ін., чи бйем, пйєм, ллєм, ши́єм, пи́шем, хо́дим, ро́бим, чи може бйе́ме, пйе́ме, ллє́ме, ши́єме, пи́шеме, хо́диме, ро́биме і т. д.?

б) іде́мо́, плете́мо́, несе́мо́, жне́мо́, живе́мо́ чи іде́м, плете́м, несе́м, жнем, живе́м і т. ін., чи може скажуть: іде́м або іду́о́м, плето́м або плету́о́м, несо́м або несу́о́м (несюо́м), жном або жну́о́м, живо́м або живу́о́м і т. д, а може ще іде́ме, плете́ме, несе́ме, жне́ме, живе́ме і т. д.?

в) пече́мо́ чи пече́м або пеко́м, стереже́мо́ чи стереже́м або стерего́м і т. ін.?

г) зби(і)ра́ємо (збира́їмо), зна́ємо (-їмо), ма́ємо (-їмо) і т. д., чи зби(і)ра́єм (-їм), зна́єм (-їм), ма́єм (-їм), чи може збера́мо, зна́мо, ма́мо або збера́ме, зна́ме, ма́ме і т. д.?

§ 197. В 2-й особі множини чи скажуть у Вас, напр.: співа́єте, гра́єте, зна́єте і т. ін., чи співа́їте, гра́їте, зна́їте, чи може співа́те, гра́те, зна́те і т. д?

§ 198. В 3-й особі множини як у Вас скажуть, напр.:

а) вони́ хо́дять, но́сять, ро́блять (ро́бйать)—чи вони́ хо́дят, хо́дет, хо́дїт, хо́дет; но́сят, -ет, -їт, -ет, ро́блят або робйат, -йет, -йіт, -ет, або може вони́ хо́дя, хо́де, хо́дї, но́ся, -е, -ї, ро́бйа, -йе, -йі, -е і т. ін.? Чи може ще скажуть у Вас хо́дють, но́сють, ро́блють і т. д.?

б) стереже́ть, пече́ть чи стерегу́т, пеку́т? Вони біжа́(я)ть чи бігу́т? вони́ дають чи вони́ даю́ або дава́ю? вони́ хо́чуть чи хотя́ть?

§ 199. Як у Вас відміняють такі часівники, чи скажуть:

а) мреш, мре, мре́мо́, мре́те́ чи мраш, мра, мра́мо́, мра́те́; жеру́, жере́ш, жере́ і т. д., перу́, пере́ш, пере́ і т. д., чи жру, жраш, жра і т. д., пру, праш, пра і т. д.?

б) клену́ чи кляну́ або **кильну́**, квну, кну?

в) вчу, вчиш, вчит(ь), вчимо́, вчите́, вчать чи вчі́ю, вчі́єш, вчі́є, вчі́єме, вчі́єте, вчі́ют?

г) бйу, бйеш, пйу, пйеш і т. д., чи би́ю би́єш, пи́ю, пи́єш і т. д.?

ґ) пливу́, пливе́ш; живу, живе́ш і т. д., чи плию́, плие́ш, жию́, жие́ш, і т. д.?

д) пі́де (пі́йде, пу́йде, по́йде), ви́йде, при́йде чи пу́є, ви́є, при́є?

е) зву (зо́ву) чи зую́ або зо́вам; звеш чи зує́ш або зо́ваш і т. д.?

є) иржу́, иржє́ш, иржє́ і т. д., чи рза́ю, рза́єш, рза́є і т. д.?

ж) віси́, даси́, їси́ чи віш, даш, їш?

§ 200. Чи вживають у Вас форми теперішнього часу від часівника **бути**?

Чи скажуть, напр.: **я єсм**, **єм** або **сом**, **ти єси́**, **він є** або **єст(ь)**, **ми єсьмо́** або **єсме́**, **ви єсте́**, **вони́ сут(ь)**?

б) *Прийдучий час.*

§ 201. Яку форму має у Вас прийдучий час? Чи скажуть, напр.: ходи́ти-му, бра́ти-му, спа́ти-му, би́ти-му, не́сти́-му, носи́ти-му і т. ін, або **му** ходи́ти, **му** бра́ти, **му** спа́ти, **му** би́ти, **му** не́сти́, **му** носи́ти і т. д., чи **бу́ду** ходи́ти (ходи́ть, ходи́т), **бу́ду** бра́ти, **бу́ду** спа́ти, **бу́ду** би́ти, **бу́ду** не́сти́, **бу́ду** носи́ти і т. д., чи може у Вас скажуть: **бу́ду** ходи́в, ходи́ла, ходи́ло, **бу́ду** брав, -ла, -ло, **бу́ду** спав, -ла, -ло, **бу́ду** бив, -ла, -ло, **бу́ду** ніс, не́сла́, -ло, **бу́ду** носи́в, -ла, -ло і т. д.? Чи може ще у Вас скажуть, напр.: ма́ти **бе пряв** (мати **бу́де пря́сти**, **пря́стиме**), тіле́ **бе** коро́ву **ссав** (теля корову **бу́де ссати**, **ссатиме**), ви **бе́те роби́в** замість ви **бу́дете роби́ти** (або **роби́ли**), ви **роби́тимете**? Чи не скажуть ще: чого́ вони́ **ва́ртимуть** замість чого́ вони́ **бу́дуть ва́рті**?

в) *Минулий час.*

§ 202. Від часівників з суфіксом **-ну-**, напр., зви́кнути, вйа́нути, ша́рпну́ти і т. ін., як буде минулий час, з суфіксом **-ну-** чи без нього? Чи скажуть, напр.: зви́**кнув**, вйа́**нув**, ша́рп**ну́в** і т. д., чи звик, вйав, шарп, чи може скажуть, напр., ша́рп**ну́в**, кри́**кнув**, бу́х**нув**, шурх**ну́в**, сяг**ну́в**, але ша́рпла, ша́рпло; кри́кла́, -о; бу́хла, -о;

шу́рхла, -о; сягла́, -о́ і т. д.? Замкну́в чи замо́к, зачерпну́в чи зачéр, двигну́в чи двиг?

§ 203. Чи не скажуть у Вас замість **я**, **ти**, **він** ходи́в, ходи́ла, ходи́ло, **ми**, **ви**, **вони** ходи́ли (-є, е)—**я-м** ходи́в, -ла, -ло, **ти-сь** ходи́в, -ла, -ло, **ми́-сьмо** ходи́ли (-є, е), **ви-сьте** ходи́ли (-є, е) або ходи́в-**єм**, ходи́в-**ям**, ходи́в-**їм**, ходи́в-**єм(им)**, ходи́в-**сми**, ходи́в-**сме**, ходи́в-**смо**; ходи́ла-**ям** або ходи́ла-**м**; ходи́в-**єси**, ходи́в-**єс(ь)**, ходи́в-**їс(ь)**, ходи́в-**іс(ь)**, ходи́в-**єсь**(ис); ходи́ла-**єси** або ходи́ла-**сь**; ходи́ли-**сьмо**, ходи́ли-**сьме**, ходи́ли-**сми**, ходи́ли-**м**; ходи́ли-**єсте** або ходи́ли-**сте**?

Чи не скажуть, напр.: диви́в-**єх-сми**, коси́в-**єх-сми** і т. ін., замість я диви́в (ся), я коси́в і т. д.?

Вольовий спосіб.

§ 204. Яку форму вольового способу чути у Вас в таких випадках:

1) Чи скажуть, напр.:

а) жни, мни, пни, тни, почни́, візьми́, гни, горни́, тягни́, три, спи, жери́ і т. ін., чи жний, мний, пний, тний, почни́й, возьми́й, гний, горни́й, тягни́й, трий, жрий, спий і т. д.? рости́ чи росни́й?

б) бери́, дери́, пери́, жури́сь, мели́, коли́, поли́, хвали́, тули́ і т. ін., чи бер, дер, пер, жур ся, мель, коль, поль, хваль, туль і т д.?

в) рони́, бороні́, чині́ і т. ін., чи ронь, боро́нь, чинь і т. д.?

г) іди́ або іди́й, ходи́, веди́, піди́, прийди́, ви́йди, лети́, плети́, мети́ і т. ін., чи ідь, ходь, вед(ь), під(ь), прид(ь), вийд, леть, плет(ь), мет(ь) і т. д.?

ґ) вразі́, носи́, проси́ і т. ін., чи вразь, нос(ь), прос(ь) і т. д.?

д) поможи́, вержи́, вйажи́, мовчи́, печи́, речи́, пиши́ або пиши́й і т. ін., чи помо́ж, верж, вйаж, мовч, печ, реч, пиш і т. д.?

е) роби́, купи́, здійми́, підійми́, поздорови́, розступи́сь і т. ін., чи роб, куп, здим, підді́м, поздоро́в, розсту́п ся і т. д.?

є) **бий** чи **бі**, **лий** чи **лій** або **ляй**, **жий** чи **живи́**? і теж **кара́й** чи кар, **їдь** чи **їхай**, **бі́гай** чи **біяй**; **мірь** чи **мі́ряй**?

2) Як скажуть у Вас в 1-й особі множини вольового способу, напр.: **веді́м(о)**, **іді́м(о)**, **ході́м(о)**, **плеті́м(о)**, **мети́м(о)**, **возі́м(о)**, **несі́м(о)**, **бері́м(о)**, **хвалі́м(о)**, **колі́м(о)**, **мелі́м(о)**, **печі́м(о)**, **пиші́м(о)** і т. ін., чи **ве́дьмо** або **ве́дме**, **і́дьмо(-е)**, **хо́дьмо(-е)**, **пле́т(ь)мо(-е)**, **ме́т(ь)мо(-е)**, **во́з(ь)мо(-е)**, **не́с(ь)мо(-е)**, **бе́рмо(-е)**, **хва́льмо(-е)**, **ко́ль-**

мо(-е), ме́льмо(-е), пе́чмо(-е), пи́шмо(-е) і т. д.? Чи скажуть ка**ра́ймо** чи ка́рме, і́дьмо(-е) чи і́**хаймо**?

3) Як скажуть у Вас в 2-й особі множини вольового способу, напр.:

а) купі́**ть**, купі́**т**, куплі́**ть** чи ку́пте, пособі́**т(ь, е)** чи посо́бте, зробі́**т(ь)** чи зро́бте, диві́**ть ся** чи ди́вте **ся**, іді́**т(ь)** чи і́**д(ь)те**, ході́**т(ь)** чи хо́д**(ь)те**, плеті́**т(ь)** чи пле́т**(ь)те**, леті́**т(ь)** чи ле́т**(ь)те**, ви́несі́**т(ь)** чи ви́несьте; печі́**т(ь)**, перелї́чі́**т(ь)**, пиші́**т(ь)** чи пе́чте, перелі́чте, пи́ште; бері́**ть**, пері́**ть**, дері́**т(ь)** чи бѐрте, пе́рте, де́рте і т. ін.?

б) би́йте, бйіт(ь) чи бі́те, пи́йте, пйіт(ь) чи пі́т(е); ли́йте, лйіт(ь), лїт(е) чи ля́йте; кара́йте чи ка́рте, і́дьте чи і́хайте і т. ін.?

4) В 3-й особі однини і множини вольового способу чи кажуть у Вас, напр.: **неха́й** при́йде чи **най**, **няй** або **хай** при́йде; **неха́й** при́йдуть чи **най**, **няй** або **хай** при́йдуть і т. ін.?

Гаданий спосіб.

§ 205. Як у Вас скажуть умовно, гадано, напр.: я ходи́в **би** чи ходи́в **бим** або ходи́в **бих**; я чека́ла **б** рік чи чека́ла **бим** або чека́ла **бих** рік; ти ходи́в **би** чи ходи́в **бись**; ми ходи́ли **б** чи ходи́ли **бисьмо**; ви ходи́ли **б** чи ходи́ли **бисьте** і т. ін.?

Наголос.

§ 206. На́голосом зве ся зміцнення голосу на якому-небудь складі в слові, тоб-то голоснїше його вимовляння проти інших. Його означають рисочкою над наголошеною голосівкою, напр., *за́мок* і *замо́к*, *пі́ти* і *іти́* і т. ін. В українській мові є слова, що мають наголос на тому самому складі завжди й скрізь, де тільки чути вкраїнську мову, і такі є слова, що, відмінюючись, однаково переставляють свій наголос на інші склади, напр.: *коса́, ба́ба, ходи́ти* і *ко́си, баби́, хо́диш* і т. ін.? Але ще й таких слів є багато, що вони або в тому самому селї можуть вимовляти ся з різним наголосом і різно його переставляти при одмінї, або що по різних селах можуть мати інші наголоси і інакше їх переставляти відмінюючись. В прикладах, що нижче подаємо на всї такі випадки, над словами з таким несталим наголосом ми ставитимемо по кілька наголосів, себ-то, коли в одній і тій самій місцинї або в різних говорять *па́дло* і *падло́*, *пі́сьнї* і *пісьні́*, *во́зьму*, і *возьму́*, *во́зьмете*, *возьме́те* і *возьмете́* і т. ін., то подібні слова ми відзначатимемо кількома наголосами: *па́дло́*, *пі́сьні́*, *во́зьми́*, *во́зьме́те́* і т. д. Але відказуючи на такі приклади, просимо Вас додержуватись оцих правил:

а) коли у Вас говорять, напр, тільки *падло́* і не скажуть нїколи *па́дло*, або говорять тільки *возьму́*, але не чути зовсїм *во́зьму;* і теж навпаки, коли говорять тільки *па́дло,* а не *падло́, во́зьму*, а не *возьму́* і т. д., то Ви так і пишіт ті слова з тим тільки наголосом, що чути у Вас, або підкресліть в словах поданих в програмі ті власне склади, де чути наголос;

б) коли наведені слова вимовляють ся у Вас з різними наголосами, то зазначте окремо, коли наголос стоїть на одному і коли на другому складі, себ-то коли у Вас кажуть, напр., раз *во́зьмете*,

а другий раз *возьмéте*, а третїй *возьметé* і т. ін., то Ви так окремо і запишіт їх, або-ж не записуючи підкреслїт в поданих в програмі прикладах всї ті склади, де буває у Вас наголос, і

в) коли в якому-небудь з поданих в програмі слів наголос стоїть у Вас на тому складї, на якому його зовсїм не зазначено в прикладах, то подайте такі слова, зазначивши на них той наголос.

Опріч того, коли це Вам не заважить, добре-б подати *з наголосами* там, де цього нема в наших прикладах такі свої приклади:

а) при речівниках: 2-й і 5-й відмінки однини, 1-й і 2-й відм. множини, а в словах жіночого роду також 3-й відмінок однини;

б) в прикметниках: жіночий і середнїй рід і 1-й відмінок множини;

в) при часівниках: 1-шу і 2-гу особу однини, вольовий спосіб (повелительное наклоненіе, tryb rozkazującу), і теж форми на **-в**, **-ла**, **-ло**, напр.: ходи́в, ходи́ла, ходи́ло.

Просимо теж уважати, чи не міняє слово свого значіння, коли переставляє свій наголос, напр, може *сéлище* значить тільки місце, де було колись село, а *селíще* значить велике село. Коли так у Вас трапляє ся, то завжди це занотовуйте.

Подані в програмі слова писано з такими звуками, які звичайно чути в *українській говірцї*, що вживають в нашому письменстві, але Ви зазначуючи цї слова з їх наголосами, пишіт їх так, як їх *у Вас* вимовляють.

а) *Наголос в речівниках.*

§ 207· *Мужеського роду.*

I. В першому відмінку однини.

1) Двоскладові:

а) ви́бір, ви́нóс, вíдвíз, вíдгал, дóгáд, дóкáз, дóпи́т, дóхíд, здóгáд, здóгíн, зáблýд, зáгáд, зáгáл, зáкáз, зáгíн, зáли́в, зáлíм, зáмéт, зáпáс, зáхíд, зýпи́н, нáмéт, нáрíд, нáчóс, нéбóж, нéврóд, óбмáн, óбря́д, óтвíр, óхлáп, пáслíн, пíдли́з, пíдмéт, пíдпáл, пóвáг, пóгрéб, пóдíл, пóкáз, пóкóт, пóмóст, пóсáд, пóсéл, пóсíв, пóсьлíд, пóсьмíх, пóтóп, пóчи́н, прáпóр, прéдмéт, при́клáд, при́мíр, при́хíд, прóзíр, прóпáд, рóзпáл, спóгáд, спóми́н, спóчи́н, сýсíд, ýбíр, ýря́д;

б) пéрéд, тéрéн, чóвéн, сóрóм, смóрóд, Чéркéс, Óси́п, óстрóв, гéвáл, Гýцýл, Рóмáн, тýмáн, шáфрáн, лáдáн, ли́чмáн, гáмáн, гéтьмáн, Рýси́н, Сéрби́н, кóми́н, áрши́н, Днíстéр, Днíпéр, шáтéр, цéбéр, дзи́ґáр, би́ґáр, вíвтáр(ь), цви́нтáр, тáля́р, кáвя́р, мóчáр, пóжáр, тóкáр,

сто́ля́р, лі́ка́р, кра́ма́р, му́ля́р, гу́зи́р, то́пі́р, мо́зді́р, ба́кі́р, жо́вн(м)і́р ко́вн(м)і́р, сто́вбу́р, ко́сту́р, ду́ка́т, ко́пи́т, бе́нькет, стру́ме́нт, ко́гу́т, ре́кру́т, мо́ту́з, ше́ля́г, бе́ндю́г, мо́на́х, ки́тя́х, кре́йма́х, те́льбу́х, ра́та́й, зви́ча́й, вро́жа́й, и́ни́й або и́не́й; ви́рі́й, ща́ві́й; спо́кі́й; Го́спо́дь; ве́дмі́дь; дя́ге́ль, ско́бе́ль, ща́ве́ль, ко́ше́ль; пи́сто́ль, го́го́ль, со́бо́ль; ще́рба́нь; ду́же́нь, о́ле́нь; сту́пі́нь, ку́рі́нь, ре́мі́нь; ка́ра́сь; па́ла́ш, по́та́ш; Де́мко́, Па́шко́, зна́йко́, чва́нько́, дру́жко́; чу́бо́к, пу́по́к, та́но́к, жлу́но́к, кли́но́к, зго́ро́к, скі́со́к, я́ро́к, ва́ло́к, мо́то́к, бу́сьо́к, пу́чо́к, жу́чо́к, ма́чо́к, ра́чо́к, сми́чо́к, шпа́чо́к, пта́шо́к, пу́шо́к, жму́то́к; ги́нди́к, ци́пли́к, ми́сни́к, до́вжни́к, скри́пни́к, ча́йни́к, сці́льни́к, та́йни́к, пра́зни́к, ста́дни́к, ста́вни́к, бо́жни́к, кві́тни́к, лі́тни́к, спі́льни́к, ду́дни́к, лі́рни́к, ла́вни́к, сі́рни́к, ве́ршни́к; шу́ля́к, во́я́к, По́ля́к; па́ви́ч; пі́рна́ч, пу́га́ч, да́ва́ч, зги́на́ч; о́те́ць, ря́бе́ць, са́ме́ць, та́не́ць, за́е́ць, ко́бе́ць, ля́ме́ць, пе́рве́ць, кле́не́ць, льо́не́ць, хлі́ве́ць, сті́ле́ць, сьлі́де́ць, ро́ве́ць, тво́ре́ць, ни́ре́ць, ло́ве́ць, пе́ре́ць?

2) Трискладові:

а) ві́дго́мон, за́гові́р; недо́лю́д, недо́бі́р, недо́рі́д, недо́лі́к; по́хоро́н, по́гові́р; по́пе́ре́к; просе́ре́н; пере́хі́д, пере́су́д, пере́стра́х, пере́пі́й, пере́ля́к, пере́кла́д, пере́гля́д, пере́ка́з, пере́кі́п, пере́сьпі́в, пере́лі́г; розго́ві́р; шири́тва́с; біло́гру́д, да́рмо́і́д, дури́сьві́т, ко́воро́т, козо́лу́п, кото́лу́п, легко́ду́х, перво́цьві́т, по́лу́день, пусто́цьві́т?

б) побра́ти́м; баса́ма́н, ота́ма́н; опі́ку́н; Ара́би́н, Болга́ри́н, Та́та́ри́н, прочи́ни́н; ново́та́р, госпо́да́р, воло́да́р; чупри́нди́р; оби́ча́й, кошо́ви́й; при́я́тель, слу́ха́те́ль; се́лезе́нь, те́ле́пе́нь; Павлу́сьо́, Оле́ськó; зу́бо́нько; голу́бо́к, ху́торо́к, о́гі́ро́к, кози́ро́к, коло́со́к, васи́льо́к, поча́то́к, ки́пйато́к, фі́льва́рок, дрі́бйа́зок, чо́бі́то́к, пе́рві́сток, сні́да́нок, ві́дмі́нок, до́пи́ток, за́мі́рок, за́ти́шок, за́ті́нок, за́сні́вок, за́рі́бок, на́зи́мок, на́пря́мок, на́пе́рсток, о́га́рок, о́гри́зок, о́чі́пок, о́бло́мок, о́бря́док, о́бсі́вок, о́бри́вок, о́брі́зок, о́бмі́жок, о́бні́жок, о́дро́сток, по́ру́бок, по́мі́рок, пі́дсви́нок, про́сту́пок, ро́зсу́док, ро́зви́то́к, спо́ви́то́к; ладу́но́к, буря́чо́к, коза́чо́к, ло́пу́цьо́к, ти́но́чок, садо́чо́к, сино́чо́к, кружéчо́к, дру́жо́чок, верше́чо́к, обу́шо́к, кожу́шо́к; като́ли́к, у́чени́к, вйа́за̀льник, челя́дни́к, за́ко́нник, мали́нни́к, бере́зни́к, розса́дни́к, ворі́тни́к, чобі́тни́к, реме́сни́к, помі́чни́к, прові́дни́к, колі́сни́к, коло́дни́к, гли́ня́ни́к, ма́ківни́к; сага́йда́к; вивіда́ч, вимі́та̀ч, нати́ра́ч, набре́ха́ч, нали́га́ч, нагля́да́ч, підбре́ха́ч, пі́дслу́ха́ч, підли́ва́ч, поби́ва́ч, пози́ва́ч, пома́га́ч, послу́ха́ч, послу́га̀ч, попи́ха̀ч, пропи́ха́ч, розби́ва́ч, розби́ра́ч, спови́ва̀ч, спожи́ва́ч, споти́ка́ч, уби́ра́ч; козе́ле́ць, кому́ле́ць, низо́ве́ць, бо́хоне́ць, поста́ве́ць, чобо́те́ць, чага́ре́ць, това́ре́ць, ху́торе́ць, папе́ре́ць і папі́ре́ць, па́но́те́ць, я́во́ре́ць, по́ра́де́ць,

по́пла́ве́ць, го́лубе́ць, ка́га́не́ць, и́ржа́ве́ць, су́ста́ве́ць, ви́сла́не́ць, стри-ху́ле́ць, сирі́ве́ць, о́кра́ець, ви́хо́дець, ба́би́нець, ла́ска́вець?

3) Многоскладо́ві:

а) Володи́ми́р, Переясла́в, пере́по́ло́х, страхо́по́ло́х, голово́різ?

б) не́при́я́тель, пере́ве́ртень, Галича́ни́н, хуторя́ни́н, громадя́-ни́н, христия́ни́н, подоля́ни́н, підгоря́ни́н, Паволоча́ни́н; недо́лю́док, недо́ро́док, недо́ро́сток, недо́ля́шок, недо́ві́рок, недо́би́ток, небора́чо́к, одно́лі́ток, васи́ле́чок, реме́сничо́к, на́ко́кре́нок; соло́ми́а́ник, коло́дя́з-ник, попере́дни́к, побере́жни́к, поло́ня́ни́к; Кривоно́сю́к, новосе́лю́к, новоже́ню́к; голу́бо́нько, чума́че́нько, вдови́че́нько, кони́че́нько, коза́-че́нько, пани́че́нько; Укра́і́нець, верхо́ви́нець, манасти́ре́ць, виногра́-де́ць, ви́хо́ва́нець, песи́голо́вець, крути́голо́вець, самоде́ржа́вець?

Увага. В нижчеподаних словах у Вас наголос на тому складі, що тут показано, чи на іншому: про́сьвіт, ци́ган, у́дод, ку́нтуш, зло́дій, су́рж(о)ик, со́кіл, я́сетр, по́-таш, бу́тель, гарбу́з, карма́зин, пере́сип, пере́люб, су́глинок, селяни́н, молоде́ць?

II. В 2-му відмінку однини:

а) го́рба чи горба́, і далї: ку́та́, кня́зя́, звіря́, ко́ша́, ша́га́, би́ка́, Ля́ха́: ста́ву́, са́ду́, ла́ду́, л(ьо́)е́ду́, сьлі́ду́, ра́зу́, ча́су́, льо́(е́)ну́, кра́ю́, до́вгу́, то́ргу́, лі́ку́, зна́ку́, ві́ку́, сма́ку́, сьмі́ху́, да́ху́, стра́ху́, шля́ху́, суда́ су́ду, сьні́га́(у́)?

б) до стола́, з двора́, з полка́ але до сто́лу, з дво́ру, з по́лку і т. ін.?

в) жупа́на́, бара́на́, юна́ка́, ко́гута́, су́сі́да, со́рома́, нічлі́га́, гос-по́да́ря́, пиво́ва́ря́, кателі́ка́, ка́ме́ня, ре́ме́ня́; поли́ну́, бурйа́ну́, те́-рену́, хво́росту́, за́хо́ду, на́ро́ду, о́ща́ду?

III. В 3-му відмінку однини: са́до́ві, ла́до́ві, мо́сто́ві, сьмі́хо́ві, лі́ко́ві, зна́ко́ві; поли́но́ві, тере́но́ві, кару́ко́ві?

IV. В 5-му відмінку однини: ту́ма́не, бо́вва́не, глу́хма́не, со́-ко́ле; Іва́не́, Йовхи́ме́; та́ту́, пи́сарю́?

V. В 6-му відмінку однини: зна́ко́м, мо́сто́м, са́до́м, сма́ко́м, стра́хо́м, ча́со́м, шля́хо́м; поли́но́м, те́рено́м, кару́ко́м і т. ін.?

VI. В 7-му відмінку однини: на дво́рі́, на мо́сті́, на сто́вні́, на ле́(ьо)ді́, в са́ді́, в но́сі́, на ча́сі́, на язи́ці́, на то́рзі́, в ро́ці́, на шля́сі́, але на льоду́, на меду́, лобу́, лугу́, носу́, язику́, торгу́, в року́, на шляху́ і т. ін.? в ванькирі́?

VII. В 1-му відмінку множини:

1) Двоскладові:

а) го́рби, гро́би, ду́би, зу́би, по́пи, сно́пи, сте́пи, стру́пи, хло́пи, ле́ви, ро́ви, шу́ми, ді́ди, дро́зди, пло́ди, тру́ди, бра́ти, бу́нти, ґно́ти, ґру́нти, ко́ти, ли́сти, по́ти, ро́ти, ско́ти, ху́нти, цьві́ти, во́зи, ра́зи, лі́си, ча́си, па́ни, ста́ни, дзво́ни, кли́ни, шта́ни, да́ри, ту́ри, бо́ри, дво́ри, во́ли, ко́ли, сто́ли, би́ки, бо́ки, ві́ки, га́ки, зна́ки, кри́ки, ля́ки, по́вки, ско́ки, со́ки, сту́ки, шо́вки, бо́ги, дру́ги, лу́ги, плу́ги, ро́ги, сто́ги, ве́рхи, ду́хи, жа́хи, мі́хи, мо́хи, пло́ти, пта́хи, слу́хи, сьмі́хи, стра́хи, шля́хи; ві́вси (або ві́вса), шва́гри, ві́три, це́бри, ву́зли, ко́тли, о́рли, о́сли, по́сли, бу́бни, чо́вни, мі́зки, пі́ски?

б) зя́ті, кня́зі, кря́жі, му́жі, ві́рші, гро́ші, пла́чі, ве́прі, жа́лі, га́і, гно́і, змі́ї, ки́ї, ро́ї; ма́йстрі, ру́блі, о́гні, ві́нці, же́нці, за́йці кі́нці, кра́вці, ку́пці, са́мці, ста́рці, стрі́льці, че́нці, ше́вці?

2) Трискладові:

а) бе́рести, бе́реги, пе́реди, те́рени, че́рени, че́реси, во́локи, во́роги, го́лоди, го́лоси, горо́хи, мо́лоти, моро́зи, моро́ки, поро́ги, поро́ми, поро́хи, со́роми, хо́лоди; бара́ни, барка́ни, гетьма́ни, жупа́ни, кайда́ни, капта́ни, луда́ни, майда́ни, сапйа́ни, тага́ни, тума́ни, цига́ни, ко́мини, Ру́сини, та́бори, ху́тори, я́вори, а́нге́ли, со́коли, го́луби, я́струби, ро́зуми, но́рови, о́боди, по́води, про́води, ви́кла́ди, на́ймити, чо́боти або чобо́ті, о́брази, отла́си, по́яси, вояки, юна́ки, байра́ки, коза́ки, Поля́ки, пра́зники, со́тники, язи́ки, ви́ро́ки; па́рубки, я́рмарки і теж ста́рости?

б) ячме́ні (-и, -а), гре́бе́ні, ка́ме́ні, ко́ре́ні, кре́ме́ні, пе́рсте́ні, про́мі́ні, ре́ме́ні, о́лені, бо́ндарі, дзи́га́рі, пи́сарі, таля́рі, ти́тарі, ці́сарі, ну́мері, ко́вмірі, ве́чорі, до́хто́рі, ба́хурі, буга́і, гульта́і, зви́ча́і, зло́дії, лебе́ді, медве́ді, ку́нту́ші, ра́туші, го́лубці, мі́сяці, моло́дці, па́гінці, по́плавці, ді́дичі, шля́хтичі?

3) Многоскладові:

а) бунто́вники, като́ли́ки, коло́дники, челя́дники?

б) дире́кторі, власти́телі, при́ятелі, учи́телі, това́риші, пома́гачі, послу́хачі, Федько́вичі?

І так само, відповідно до 1-го відмінку, в усїх інших відмінках, напр.: го́рбів, гро́бів, ду́бів і т. д., го́рба́м, гро́ба́м, ду́ба́м і т. д.?

VIII. В 2-му відмінку множини: го́сте́й, гро́ше́й, ко́не́й (-ий), лю́де́й (-ий); ло́бів, мо́хів, ро́вів?

IX. В 3-му відмінку множини: го́стя́м (-ім), гро́ша́м (-ім), ко́ня́м (-ім), лю́дя́м (-їм), ло́ба́м, ро́ва́м, теж чо́ботам чи чибо́тям (-їм)?

X. В 6-му відмінку множини: гі́стьми́, грі́шми́, кі́ньми́, лю́дьми́, чобі́тьми́, ло́ба́ми, ро́ва́ми, ча́са́ми?

XI. В 7-му відмінку множини: в го́стя́х, гро́ша́х, ко́ня́х, лю́дя́х, в чо́ботах чи чобо́тях, в ло́ба́х, в ро́ва́х?

§ 208. *Середнього роду.*

I. В 1-му відмінку однини.

1) Двоскладові:

а) пе́рло́, ми́ло́, жа́ло́, ді́ло́, и́кло́, мйа́ло́, ку́бло́, те́пло́, і́дло́, па́дло́, сріб́ло́, я́сло́, згре́бло́; па́смо́; зе́рно́, ма́йно́, сте́гно́, ва́пно́, пйа́тно́; жлу́кто́; лі́гво́, пи́тво́, ши́тво́; пле́чко́, у́шко́; слі́вце́, де́нце́, пи́льце́, ві́йце́, ви́льце́, жа́льце́, ри́льце́, ми́льце́, пші́нце́, кі́льце́, пі́рце́, ши́льце́; ві́е́?

б) ку́ря́, гу́ся́, зьві́ря́, те́ля́, хло́пйа́, зе́рня́, ка́ча́(-я́), ле́вча́(-я́), ді́вча́(-я́), ло́ша́(-я́); стре́мйа́, ви́мйа́, зна́мйа́, и́мйа́, йме́ння́, ра́мйа́; ду́бйа́(-е́), ги́лля́, да́ння́, спа́ння́, жда́ння́, тка́ння́, пра́ння́; смі́ття́(-е́)?

2) Трискладові:

а) же́ре́ло́, копи́ло́, кру́жа́ло, ка́ча́ло; зна́ме́но́, стре́ме́но́; бо́рошно́; ко́ле́со; ре́шето́, до́ло́то́, зо́ло́то, на́ми́сто; письме́нство́, сиріцтво́, еди́нство́, о́бче́ство́, мно́жество́, попі́вство́, реме́ство́, ли́ца́рство; пря́ди́во, то́пли́во, ме́ли́во, ку́ри́во, ва́ри́во, пе́чи́во; я́е́чко́, сло́ве́чко, сьмі́тя́чко; ка́ча̀тко, ку́ря́тко, лѐща́тко; до́мо́нько, се́рде́нько; сиса́льце́, пасе́мце́, обі́дце́, наме́тце́, ребе́рце́, масе́льце́, ряде́нце́, зере́нце́, стебе́льце́, дере́вце́, весе́льце́, сіде́льце́, полі́нце́, колі́сце́, колі́нце́; я́ми́сько, то́рби́сько, хме́ли́сько, се́ли́сько, гре́чи́сько, гли́ни́сько, о́гни́сько, ба́гни́сько, ба́би́сько; во́ли́ще, то́рби́ще, хме́ли́ще, сте́рни́ще, смі́тни́ще, дво́ри́ще, го́ри́ще, гли́ни́ще, ба́гни́ще, ра́ти́ще, и́гри́ще, зга́ри́ще?

б) поте́рча́, ві́ни́ча(-є); ка́я́ття́(-є), по́ку́тя(-є), воро́тя́, весі́лля́(-е́); при́слі́йа; одда́ння́(-е́), ви́шиння́, на́чи́ння, кле́ча́ння, ка́ра́ння, ко́на́ння, ско́на́ння, ота́ма́ння, псо́ва́ння, пи́са́ння, сьні́да́ння, ска́ка́ння, ко́ха́ння, ку́па́ння, сьпі́ва́ння, ста́ра́ння, на́ста́ння, на́да́ння́, за́вда́ння́, ви́да́ння́, ба́жа́ння, че́ка́ння, жа́да́ння, на́дба́ння, при́дба́ння, пи́та́ння, пи́са́ння, чи́та́ння, вйа́за́ння, ру́ба́ння, ха́па́ння, сто́я́ння, ті́ка́ння, де́ржа́ння, ви́та́ння, про́ща́ння, зма́га́ння, лі́та́ння, ко́па́ння, мо́та́ння, ло́ма́ння, ку́ма́ння, ка́ча́ння, тя́га́ння, то́пта́ння, то́вка́ння, те́са́ння, сти́ра́ння, скла́да́ння, о́ра́ння, блу́ка́ння, да́ва́ння, збу́ва́ння; спа́сі́ння, зна́чі́ння, у́чі́ння, зне́сі́ння, сьві́чі́ння, го́і́ння, та́і́ння, мо́лі́ння, ко́рмлі́ння, ка́джі́ння, то́вчі́ння, су́ші́ння, му́чі́ння, слу́жі́ння?

3) Чотирискладові:

а) пере́ве́сло́, запи́на́ло, зави́ва́ло, покри́ва́ло, доро́ба́ло; укра́їнство, това́ри́ство, духо́ве́нство, ота́ма́нство, госпо́да́рство, розбі́й-

ни́цтво; сьмі́хо́ви́сько, пасо́ви́сько, збіго́ви́сько, біго́ви́сько, лого́ви́сько, та́бори́сько, диво́ви́сько, кладо́ви́сько; страхо́ви́ще, сьміхо́ви́ще, бойо́ви́ще, збіго́ви́ще, гробо́ви́ще, пасо́ви́ще, обі́йми́ще, пожа́ри́ще, коно́пли́ще, кладо́ви́ще, замко́ви́ще, табо́ри́ще?

б) вида́ва́ння, мірко́ва́ння, польо́ва́ння, нарі́ка́ння, пано́ва́ння, мило́ва́ння, ді́ло́ва́ння, риштво́ва́ння, поме́шка́ння, одки́да́ння, доче́ка́ння, дожи́да́ння, ожи́да́ння, зане́дба́ння, мальо́ва́ння, підпи́са́ння, розйа́за́ння, розва́жа́ння, пова́жа́ння, ува́жа́ння, обе́рта́ння, обі́да́ння, утри́ма́ння, послу́ха́ння, щебе́та́ння, огрі́ва́ння, уде́ржа́ння, розйе́дна́ння, пайо́ва́ння, пови́та́ння, розби́ра́ння, роздя́га́ння, розга́да́ння, нама́га́ння, дома́га́ння, пома́га́ння, вима́га́ння, проліта́ння, почи́на́ння, поси́ла́ння, порі́вна́ння, підко́па́ння, ози́ра́ння, визи́ра́ння, наги́на́ння, зами́ра́ння, пози́ва́ння, покри́ва́ння, заме́рза́ння, заля́га́ння, скрего́та́ння, вити́ка́ння, зажи́ва́ння, ужи́ва́ння, захо́ва́ння, обли́ва́ння, розли́ва́ння, підли́ва́ння, зали́ва́ння, обми́ва́ння, дода́ва́ння, нарі́ка́ння, розда́ва́ння, підда́ва́ння, глузо́ва́ння, рахо́ва́ння, прямо́ва́ння, паро́ва́ння, пано́ва́ння, наста́ва́ння, мило́ва́ння, мальо́ва́ння, царство́ва́ння, райо́ва́ння, любо́ва́ння, купо́ва́ння, кепко́ва́ння, като́ва́ння, добу́ва́ння, зави́ва́ння, черго́ва́ння, формо́ва́ння, фарбо́ва́ння, спочи́ва́ння, спожи́ва́ння, дозна́ва́ння, дівво́ва́ння, диво́ва́ння, даро́ва́ння, пі́днебе́ння, сотво́рі́ння, уго́щі́ння, розлу́чі́ння, поло́жі́ння опро́щі́ння, наро́джі́ння, оже́ні́ння, доне́сі́ння, запу́сті́ння, голо́ші́ння?

4) Многоскладові:

виро́блюва́ння, розки́до́вання, пошано́ва́ння, недоче́ка́ння, опові́да́ння, переко́на́ння, переди́ра́ння, переве́рта́ння, заволі́ка́ння, перехо́ва́ння, ворого́ва́ння, пащеко́ва́ння, пошано́ва́ння, пересу́ва́ння, старшино́ва́ння, обво́джува́ння; бараболи́ння, горохо́ви́ння, виобразо́ва́ння?

Увага. В нижчеподаних словах чи завжди наголос на показаному складї, чи буває й на іншому: уди́ло, дитя́тко, чи́хання, парубо́цтво, верете́но?

І так само, відповідно до 1-го відмінку, чи буває однаковий наголос і в усїх інших відмінках, напр.: гре́бла́, ді́ла́, срі́бла́, зе́рна́. ма́йна́; смі́ття́, весі́лля́; зо́ло́та, пря́ди́ва; те́ля́ти, ді́вча́ти; колі́нця́, полі́нця́ і т. д., гре́блу́, ді́лу́, зо́ло́ту, пря́ди́ву і т. д., гре́бло́м, ді́ло́м, зо́ло́том, пря́ди́вом і т. д.?

II. В 1-му відмінку множини:

а) ди́ва́, дро́ва́, ца́рства́; чу́да́, пу́та́, сьвя́та́; сі́на́, зе́рна́, ма́йна́; пе́ра́, ху́тра́; жа́ла́, ра́ла́, чо́ла́, я́сла́; пле́са́; ву́ха́, ли́ха́; мі́сця́, збі́жжа́, зна́ння́, сьмі́ття́?

б) де́ре́ва́, боло́та́, воро́та́, до́ло́та, ре́ше́та, очере́та́, залі́за́, ко́ле́са́, поло́тна́, воло́кна́, дзе́рка́ла, же́ре́ла, о́зе́ра, пере́ве́сла; ви́мена́, пле́мена́, сі́мена́, стре́ме́на́, ті́мена́; гу́ся́та, зьві́ря́та, ку́ря́та, ка́ча́та, дере́вця́ (-і́), зере́нця́, стебе́льця́, колі́нця́, полі́нця́; убра́ння́, весі́лля́? І теж ді́то́ньки́?

І так само, відповідно до 1-го відмінку, в інших: де́ре́в, де́ре́ва́м і т. д., очере́та́м, в очере́та́х і т. ін?

III. В 2-му відмінку множини:

а) по́ме́л; ді́те́й (-и́й), о́че́й, пле́че́й?

б) ві́ко́н, воло́ко́н, су́ко́н, ве́се́л, кре́се́л, ма́се́л, сьві́те́л, сі́де́л, сте́бе́л, жо́ре́н, зе́ре́н, ря́де́н, о́зе́р, ре́бе́р; пле́чо́к, я́ечо́к; поло́те́н, стебе́ле́ць?

IV. В 3-му відмінку множини:

а) (в)у́ха́м, ті́ла́м, пи́ва́м, чу́да́м; о́ча́м, пле́ча́м?

б) о́зе́рам, дзе́рка́ла́м?

V. В 6-му відмінку множини:

(в)у́ха́ми, пи́ва́ми, чу́да́ми, дзе́рка́ла́ми, зі́лля́ми, весі́ля́ми?

VI. В 7-му відмінку множини:

в у́ха́х, пи́ва́х, чу́да́х, в о́ча́х (-е́х, -і́х), в пле́ча́х (-е́х, -і́х), на зі́лля́х, дзе́рка́ла́х, весі́лля́х?

§ 209. *Жіночого роду.*

I. В 1-му відмінку однини.

1) Двоскладові:

а) до́ба́, тру́ба́, ве́рба́, га́ньба́, бо́рба́, гу́ба́; ко́па́, сту́па́; бро́ва́, Мо́сква́, Ли́тва́, са́ква́, кро́ква́, че́рва́, по́хва́; джу́ма́, шу́ма́, ко́ршма́, хо́да́, ва́да́, ну́жда́, ху́рда́, о́рда́, ба́йда́, шко́да́, ну́жда́; гли́ста́, ме́та́, тру́та́, хо́вста́, хо́пта́, ця́та́, сльо́та́, ру́та́; хма́ра́, сва́ра́, ма́ра́, па́ра́, ха́ндра́, се́стра́, дю́ра́ і ді́ра́, лі́ра́, и́кра́; та́ла́, хва́ла́, ги́ла́, жи́ла́, хо́ла́, ка́гла́, ска́ла́, смо́ла́; ві́йна́, ша́на́, пі́на́, стру́на́, тру́на́, сьті́на́, жо́вна́, со́сна́; ко́бза́; фо́са́, лі́са́, ря́са́; пе́рга́, че́рга́, сма́га́, сна́га́, стя́га́, жа́га́, чу́га́, сму́га́; со́ха́, ві́ха́, ві́льха́, пи́ха́, па́ха́; що́ка́, дю́рка́ або ді́рка́, му́лька́, до́чка́, до́нька́, то́ска́, зві́здка́; мли́ця́, кро́вця́; па́рча́, сьві́ча́, ме́жа́, ве́жа́; ба́ша́, ту́ша́, ми́ша́; рі́ля́, пе́тля́, ске́ля́; рі́вня́, ма́тня́, лю́шня́, ле́жня́, кле́шня́, сві́йня́, дві́рня́, дві́йня́; зо́ря́, ку́тя́?

б) здо́би́ч, пі́вні́ч, кра́ді́ж; по́го́нь, че́рі́нь, те́пли́нь, гли́бі́нь, по́сті́ль; мо́ло́дь; о́бро́ть; по́да́ть; на́па́сть, ко́ри́сть, не́че́сть?

2) Трискладові:

а) ку́льба́ба, жа́ло́ба, ша́но́ба, зна́доба́, жа́до́ба́, ко́цюба́; ха́ле́па; коро́гва́, ви́мо́ва, бато́ва́, була́ва́, де́ржа́ва, те́мря́ва, ку́ря́ва; пере́йма́; бе́се(і́)да, свобо́да́, бала́нда́, на́го́да́, зла́го́да, се́реда́; кали́та́, си́рота́,

гра́мота́; дрімо́та́, само́та́, рясно́та́, срамо́та́, дриго́та́, різно́та́, рівно́та́, пусто́та́, прямо́та́, просто́та́, повно́та́, голо́та́, наго́та́, парно́та́, духо́та́, пано́та́, жіно́та́, свино́та́, мого́та́, чесно́та́, тїсно́та́, темно́та́, сухо́та́, спраго́та́, смирно́та́, страхо́та́, мокро́та́, сьлїпо́та́, слизо́та́, скорбо́та́, добро́та́, диво́та́, густо́та́, гризо́та́; дїтво́ра́; ба́во́вна; очма́на́, бо́розна́, сто́рона́, Ру́щина́, ри́тви́на́, біли́на́, вітчи́зна́, вітчина́, дани́на́, па́хви́на́, дружи́на́, гущи́на́, пташи́на́, си́ви́на́, сїди́на́, стадни́на́, тепли́на́(я́), ти́сина́, тру́ти́на́, гра́би́на, ду́би́на, чужи́на́, Шве́дчина́, Ля́ччи́на́, Польщи́на́, панщи́на́, шири́на́, щіли́на́, я́ми́на́, яри́на́, жари́на́, ку́пина́, морщи́на́, нови́на́, оси́на́, па́нщи́на́, па́хви́на́, лози́на́, ше́(и)пши́на, гра́би́на, спа́ди́на, спа́дщи́на, я́зви́на, ри́би́на, жа́би́на, дївчи́на, ро́щи́на, кла́ди́на, ця́мри́на, ца́рина́, скоти́на́, мущи́на́; поло́са́, ковба́са́; кочерга́, ка́то́рга, по́дру́га, при́ся́га; ле́ви́ха, ма́ку́ха, со́пу́ха, ре́пу́ха; па́то́ка, толо́ка́, осо́ка́, а́збу́ка́, по́зи́ка, по́ла́пка, ко́но́вка, спа́сївка, на́ли́вка, о́бши́вка, по́трїбка, го́лу́бка, жа́дїбка, пїдвйа́зка, до́га́дка, со́со́нка, за́га́нка, се́рпа́нка, ко́па́нка, ка́гля́нка, кра́ша́нка, сьпїва́нка, ле́жа́нка, пйа́тїнка, ма́тїнка, пе́рвїнка, пе́рвїстка, за́дїрка, за́па́ска, за́мїтка, за́ку́ска, за́кла́дка, за́пи́нка, кра́ма́рка, ку́ха́рка, лїка́рка, на́мїтка, три́дця́тка, два́йця́тка, по́си́лка, о́стра́шка, га́лу́шка, ма́ту́шка, по́ду́шка, пе́лю́стка, пїдпе́нька, зло́дїйка, ви́гра́шка, вїя́чка, ве́рве́чка, гну́зде́чка, спе́ре́чка, зїро́чка, зїро́нька, рїче́нька; це́рко́вця, пйа́ни́ця, пе́рви́ця, па́ви́ця, ме́ртви́ця, ма́сни́ця, Лїмни́ця (річка в Карпатах), ка́пли́ця, ка́би́ця, и́льти́ця, зьвїзди́ця, я́гни́ця, ща́сни́ця, чи́сни́ця, те́рти́ця, та́бли́ця, го́рли́ця, ве́рхни́ця, че́рни́ця, рїжни́ця, ви́нни́ця; ви́да́ча; зимївля́, торгївля́; Ма́рія, ле́лїя, ша́влїя і ша́львія, ко́лїя; кома́шня́, голо́вня́, воло́вня́?

б) коро́го́в; мо́ло́дїж; коно́вйа́зь; о́дпо́відь, о́желе́дь, пе́ре́пис, пере́ста́нь, о́боло́нь; во́лосїнь, ши́ро́чїнь, ви́сочїнь, гли́бочїнь, сїно́жа́ть, ма́ко́те́рть, не́на́висть; на́ро́дність, га́ря́чість, ла́гїдність, ко́ри́сність?

4) Многоскладові:

а) ско́воро́да́, соромо́та́; бу́ко́ви́на, Верхо́ви́на, луго́ви́на, здухо́ви́на, тряса́ви́на, трясови́на́, гу́ща́ви́на́, садо́ви́на́, рядови́на́, старови́на́, баговина́, диво́вина́, страхо́ви́на́, дрягови́на́, хурто́ви́на́, я́лови́на́, Укра́їна, бара́ни́на, ясе́три́на, сере́ди́на, това́ри́на, посу́ди́на, прити́чи́на, полони́на́, ози́мина́, оро́би́на́ або ор́я́би́на, худо́би́на, шкалю́би́на, соко́ри́на, я́вори́на, чере́ши́на, оддуши́на, Га́ли́чи́на́, да́ле́чи́на́, кри́ни́чи́на, гетьма́нщи́на, Моско́вщи́на, ба́тькївщи́на, займа́нщи́на, даре́мщи́на, запа́счи́на, сма́ля́ти́на, на́ми́стина, ґу́ря́тина; череванївна; зеле́пу́га, зеле́ну́ха, посьмїтю́ха, за́ячи́ха, Хве́до́ри́ха, Че-

рева́ниха; за́воло́ка, за́моро́ка, за́горо́да, воло́да́рка, боро́да́вка, доло́ба́вка, по́голо́ска, пере́мі́тка, дури́сьві́тка, си́ро́ватка, пере́мі́шка, Укра́і́нка, чере́пи́анка, запі́ка́нка, поло́ня́нка, поло́тня́нка, обо́ро́чка, я́гі́дочка, челя́до́нька, приго́до́нька, голо́во́нька, ла́стіво́нька, мура́во́нька, бере́зо́нька, бе́се́донька, доріже́нька; топі́ли́ця, па́дали́ця, мете́ли́ця, худо́би́ця, посло́ви́ця, я́лови́ця, леда́щи́ця, крива́ви́ця, торго́ви́ця, си́рови́ця, по́мі́чни́ця, жовтя́ни́ця, у́чени́ця, ка́мени́ця, гу́сени́ця, вига́дни́ця, горді́вни́ця, неди́вни́ця, го́лоле́диця, чуда́сі́я, хала́зі́я, бразо́лі́я, Гуцу́лі́я, єва́нге́лія; ворохо́бня́?

б) услу́жли́вість, покі́рли́вість, обри́дли́вість?

Увага. В нижчеподаних словах чи наголос стоїть на показаному складі, чи буває на іншому: до́шка, ку́піль, бо́лізнь, гни́да, ду́да, ю́ха, стрі́ха, ні́здра; кисли́ця, по́кришка, пете́лька, неза́будь, про́скура, ро́зпитка?

І так само, відповідно до 1-го відмінку, в інших відмінках, напр.: до́чки́, до́ньки́, се́стри́, жа́до́би і т. д., до́чці́, до́ньці́, жа́до́бі, ми́ші́(-и́) і т. д.?

Опріч того:

II. В 4-му відмінку однини: го́ру́, зе́млю́, сьті́ну́, ве́сну́, ру́ку́?

III. В 5-му відмінку однини: до́чко́! ко́со́! ку́мо́! ма́мо́! се́стро́! тру́бо́! го́лово́! Пара́ско́! пе́че́! зе́мле чи земльо́?

IV. В 7-му відмінку однини: на ве́сні́, в но́чі́(-и́), в пе́чі́(-и́), на по́сте́лі́(-и), в о́сени́?

V. В 1-му відмінку множини:

а) ба́би́, жа́би́, ку́пи́, зи́ми́, ко́ршми́, я́ми́, кро́кви́, мо́ркви́, це́ркви́, зьві́зди́, пла́хти́, ха́ти́, мі́тли́, по́ли́, ку́ни́, лу́ни́, па́нни́, со́сни́, бло́хи́, ча́плі́, ша́блі́, па́ні́, не́ні́, ви́шні́, клу́ні́, пі́сьні́, ме́жі́?

б) ба́йки́, бо́чки́, бу́лки́, вйа́зки́, га́дки́, гу́бки́, ди́бки́, ді́тки́, до́шки́, ду́мки́, жи́жки́, жі́нки́, ка́зки́, кві́тки́, скла́дки́, кни́жки́, ку́рки́, ла́вки́, ла́тки́, ло́жки́, ля́лки́, ми́ски́, ни́тки́, ні́жки́, ня́ньки́, па́ски́, пйа́вки́, пра́чки́, пта́шки́, ру́чки́, сьві́чки́, ска́лки́, скри́пки́, сли́вки́, сму́жки́, сте́жки́, ти́чки́, ті́тки́, трі́ски́, ху́стки́, чве́ртки́, ша́пки́, ши́шки́, шкля́нки́, шлі́йки́, шпи́лки́, щі́тки́, ю́шки́?

в) худо́би́, го́лови́, коро́ви́, поло́ви́, кропи́ви́, моли́тви́, соло́ми́; грома́ди́, бе́сіди́, лопа́ти́, капу́сти́, ма́тери́, соки́ри́, коби́ли́, моги́ли́, стодо́ли́, годи́ни́, доли́ни́, драби́ни́, ли́сини́, па́нщини́, ковба́си́, осо́ки́, па́сіки́; воро́жки́, галу́зки́ дрібу́шки́, жиді́вки́, за́га́дки́, за́писки́, коли́ски́, ко́новки́, кра́шанки́, ла́стівки́, ма́тїнки́, ми́сочки́, неві́стки́,

па́нночки́, паня́нки́, пи́санки́, по́душки́, по́кришки́, по́ми́лки́, сестри́чки́, слі́зо́нькі́, соро́чки́, ху́сточки́, я́гідки́, я́лівки́, я́щірки́; ма́чухи́, па́зухи́?

т) боро́давки́, пере́купки́, при́повідки́, обро́тінки́, ла́стівочки́, паня́ночки́, я́гідо́чки; господи́ні́, молоди́ці́, перепі́лочки́?

Увага. В словах: се́стри, гру́ди, бре́хні, сви́ні, ми́ші, чи наголос буває тільки на показанному складі, чи ще й на якому іншому?

І теж, відповідно до 1-го відмінку множини, чи так само у всїх інших відмінках, напр.: ба́йо́к, бо́чо́к, жі́но́к, ка́зо́к, жиді́во́к, пи́сано́к, соро́чо́к, ягідо́чо́к і т. ін., ба́йка́м, жі́нка́м, ка́зка́м, жиді́вка́м, пи́санка́м, соро́чка́м, ягідо́чка́м і т. д.?

Опріч того:

VI. В 2-му відмінку множини:

со́се́(о́)н, се́сте́р, пе́ре́л, це́ге́л, ша́бе́ль, бре́хе́нь, ви́ше́нь; ві́дьо́м, ко́рше́м, до́що́к, гру́де́й, сви́не́й; па́ли́ць, підо́шо́в, воро́жо́к?

VII. В 3-му відмінку множини:

а) во́да́м, го́ра́м, ко́за́м, со́сна́м?

б) воро́жка́м, коби́ла́м, ковба́са́м?

VIII. В 6-му відмінку множини: во́да́ми, го́ра́ми, се́стра́ми, ко́за́ми, ло́за́ми, сльо́за́ми (слі́зми́); па́лиця́ми(-це́ма), молоди́ця́ми(-це́ма)?

IX. В 7-му відмінку множини: в стру́на́х, що́ка́х; во́да́х, го́ра́х; в гру́дя́х(-е́х), две́ря́х(-е́х), во́ша́х(-е́х), сви́ня́х; в ковба́са́х?

§ 210. Різного роду, вживані тільки у множині.

а) дро́ва́, я́сла́; ві́жки́, чо́тки́, са́нки́, ха́нькі́, при́йми́; щи́пці́, клі́щі́, гра́блі́?

б) воро́та́, ле́ща́та; хапту́ри́, бе́ндюги́, кайда́ни́, о́бжи́нки́; за́шпа́ри, на́гі́дки́, то́ро́ки́, торо́чки́, при́сю́(і́)ди, тере́зи́, бо́си́ни, мокря́ни́; м(й)а́сни́ці, но́жи́ці, Черні́вці́, ба́лощі́, го́рдощі́, ду́рощі́, жа́лощі́, за́здрощі́, ла́сощі́, ле́стощі́, лі́нощі́, лю́бощі́, лю́тощі́, ми́лощі́, му́дрощі́, пе́стощі́, пу́стощі́, ра́дощі́, сьвя́тощі́, ста́рощі́, сма́кощі́, си́вощі́, ску́пощі́, та́йнощі́, тве́рдощі́, те́мнощі́,те́площі́, хи́трощі́?

в) роко́ви́ни́, соро́чи́ни́, плакси́ви́ці́, водо́хре́щі, зеле́но́щі́, за́ви́дощі́, мо́лодо́щі́, весе́ло́щі́?

б) *Наголос в прикметниках і причасниках пасивних.*

211. На які склади падає у Вас наголос в прикметниках причасниках в тих випадках, коли вони:

1) Двоскладові:

а) дя́кі́в, ку́ми́н, се́стри́н, вла́сте́н, го́де́н, по́ве́н, жа́де́н, жо́де́н?

б) на́ги́й, гні́ди́й, тве́рди́й, ду́жи́й, му́ри́й, ще́дри́й, щу́ти́й, ча́сти́й, то́всти́й, но́ви́й, за́йви́й, лі́ви́й, пра́ви́й, че́рстви́й, ме́ртви́й, ста́рши́й, ці́ли́й, жа́хли́й?

в) бу́йни́й, га́йни́й, ді́йни́й, мло́йни́й, чу́йни́й, ві́льни́й, че́льни́й, шкі́льни́й, щі́льни́й, гі́рни́й, збі́рни́й, ма́рни́й, спі́рни́й, хи́рни́й, дрі́бни́й, хи́бни́й, сква́пни́й, да́вни́й, ди́вни́й, су́мни́й, звіздни́й, чу́дни́й, тру́дни́й, сму́тни́й, му́тни́й, чу́тни́й, ку́тни́й(-нїй), ха́тни́й(-нїй), кі́нни́й, я́сни́й, ті́сни́й, скі́сни́й, пі́сни́й, мі́цьни́й, шту́чни́й, зви́чни́й, стра́шни́й?

г) гле́вки́й, рі́зьки́й, бли́зьки́й, ву́зьки́й, гру́зьки́й, ни́зьки́й, сли́зьки́й, бри́дки́й, ви́дки́й, гла́дки́й, рі́дки́й, шви́дки́й, пру́дки́й, ва́жки́й, тя́жки́й, во́хки́й, ми́ахки́й, хи́бки́й, гі́нки́й, то́нки́й, гі́рки́й, шпа́рки́й, грі́мки́й, і́лки́й, мі́лки́й, ли́пки́й, те́рпки́й, хру́пки́й, цу́пки́й, че́пки́й, ме́тки́й, ху́тки́й, чу́тки́й, мі́ськи́й?

ґ) ба́бськи́й, жа́бськи́й, львівськи́й, гі́рськи́й, мо́рськи́й, сьві́йськи́й, сі́льськи́й, кі́нськи́й, сви́ньськи́й, ца́рськи́й?

2) Трискладові:

а) башто́ви́й, віко́ви́й, військо́ви́й, гробо́ви́й, громо́ви́й, грушо́ви́й, гурто́ви́й, звуко́ви́й, зимо́ви́й, клено́ви́й, медо́ви́й, низо́ви́й, піско́ви́й, польо́ви́й, пухо́ви́й, рого́ви́й, степо́ви́й, хвосто́ви́й, черго́ви́й, сли́во́ви́й, спі́лко́ви́й, чо́ртови́й, ду́хови́й, я́лови́й, ду́бо́вий, ма́ко́вий, ра́ко́вий?

б) вогне́ви́й, гае́ви́й, крае́ви́й, дощє́ви́й, місце́ви́й, де́ше́вий?

в) ла́ска́вий, хи́ря́вий, хи́рля́вий, тру́хля́вий?

г) ввічли́вий, дба́йли́вий, зди́рли́вий, сва́рли́вий?

ґ) ви́мо́клий, уме́рли́й, чима́ли́й?

д) ві́до́мий, пи́то́мий, зна́е́мий?

е) бе́зпи́а́тий, зу́бча́тий, на́ня́тий, про́кля́тий, зі́гну́тий?

є) спа́ди́стий, зго́ри́стий, зо́ри́стий, схи́ли́стий, ва́ри́стий?

ж) воро́ни́й, о́прятни́й, бе́режни́й, го́лосни́й, на́вісни́й, не́мощни́й, ува́жни́й, че́пу́рни́й, заві́зни́й, запа́шни́й, нака́зни́й, неві́льни́й, обмо́вни́й, обся́жни́й, обхі́дни́й, осні́вни́й, побі́чни́й, пова́жни́й, повільни́й, помі́чни́й, прові́дни́й, со́ло́ний, спромі́жни́й, жалі́бни́й, за́ві́дни́й, за́жи́вний, за́па́сни́й, ви́ра́зни́й, на́пі́рни́й, при́стя́жни́й, при́я́зни́й, о́гря́дни́й, па́мйа́тни́й, ка́то́ржний, за́ви́дний, ко́ри́сгий, ла́гі́дни́й, на́пра́сний, о́гля́дний, ча́і́ний; на́ро́дний(-нїй), ко́зи́нїй, за́хі́днїй, ве́ли́чнїй, го́рі́шнїй, за́ли́шнїй, за́ти́шнїй, до́лі́шнїй; ті́ме́нний, ца́ри́ний, ка́мі́нний, кре́ме́зни́й, лю́бйа́зни́й, вогня́ни́й, гли́ня-

ни́й, ка́мйани́й, во́вня́ний, зо́ряни́й, ільня́ни́й, пшоня́ни́й, різдвя́ни́й, костя́ни́й, на́да́ний, жа́да́ний, ба́жа́ний, па́нща́ний; дви́гне́ний, зму́че́ний, зно́ше́ний, ме́те́ний, на́вче́ний, пе́че́ний, ска́же́ний, ста́ле́ний, ва́ре́ний, то́че́ний, щепле́ний?

з) бо́язки́й, гові́рки́й, гли́бо́кий; ши́ро́кий, ве́ли́кий; ма́ле́нький, мо́кре́нький, пйа́не́нький, ста́рше́нький, тве́рде́нький; бо́йкі́вський, кра́ма́рський, ли́ца́рський, лі́ка́рський?

и) ка́ча́чий, ко́тя́чий, бу́ду́чий, га́ю́чий; пі́дста́рши́й?

3) Многоскладові:

а) бо́гати́рі́в, го́споде́вий; бере́зо́вий, осере́дко́вий?

б) жа́лісли́вий, за́ви́сли́вий, зо́решли́вий, па́мйатли́вий, розва́жли́вий, ува́жли́вий, уі́дли́вий, ми́лости́вий; коро́стя́вий; невідо́мий, нена́ви́сливий, перемі́нчи́вий?

в) мере́жча́тий, глейо́ва́тий, жи́ло́ва́тий, крисло́ва́тий, при́мхо́ва́тий, слойо́ва́тий, стовбо́ва́тий, су́ко́ва́тий, твердо́ва́тий, тупо́ва́тий, шишко́ва́тий, шаро́ва́тий, пере́ня́тий; насьмі́шкова́тий, окри́слова́тий, подо́вгова́тий?

г) вигóнча́стий, жоло́бча́стий, стовбу́рча́стий; ви́го́нистий, ви́ло́жистий, галу́зи́стий, зали́ви́стий, прозо́ри́стий, напа́ди́стий, на(о)ро́ви́стий, бака́і́стий?

ґ) сивобо́ро́дий, перевізни́й, пере́хі́дний, само́сті́йний, того́рі́чний, сего́рі́чний; сего́лі́тнїй, сього́дні́шнїй, тепе́рі́шнїй, дотепе́рі́шнїй, бідо́ла́шнїй, вели́ко́днїй; ока́я́ний, коно́пля́ний, ви́пи́саний, до́сьвітча́ний, спа́сі́вча́ний, чере́пйа́ний; досві́дче́ний, спо́рі́дне́ний, удво́е́ний, улю́бле́ний, ухва́ле́ний, нау́че́ний?

д) за́ши́ро́кий, ота́ма́нський, това́ри́ський, укра́і́нський; вели́че́нький, висо́че́нький, вишне́ве́нький, тверезе́нький, біле́се́нький, білі́се́нький, мале́се́нький, малі́се́нький, тихі́се́нький?

е) бара́ня́чий, кози́ня́чий, лебе́дя́чий, нете́рпля́чий; ере́ти́чий; щасли́ві́(й)ший?

Увага. В нижчеподаних прикметниках у Вас наголос чи на тому складі, що тут показано, буває, чи на якому іншому: ле́хкий, по́вний, кля́тий, ме́нший, бо́сий, прости́й, слаби́й, стари́й, мали́й, би́тий, взя́тий, стя́тий; голо́ден, нали́тий, пропи́тий, глини́стий, доща́ний, кра́яний, клеєний, кру́чений, са́джений, скри́влений, спе́чений, спа́лений, су́чений, су́шений (теж на -яний, -аний), головни́й; мале́нький, миле́нький, сиве́нький, старе́нький, леге́(о́)нький, мняге́(о́)нький; болоти́стий; дове́дений, до-

ве́зений, доне́сений, заме́тений, заду́шений, обру́чений, оку́рений, осу́шений, розве́дений, приве́дений, приве́зений, прине́сений; охоло́джений, перева́рений, переве́дений, перемо́щений, пересмо́лений, підгово́рений (теж на -яний, -аний)?

І так само в інших відмінках однини і множини чи зістає ся наголос на тому самому складі, що і в 1-му відмінку, чи перескакує на інший, напр., чи скажуть у Вас від слова *до́брий* в 2-му відмінку *до́брого* чи може почуєте *добро́го* чи *добре́го*, або в 1-му відмінку множини замість *до́брі* може почуєте—*добрі* і т. ін.? Коли у Вас так буває, то просимо подати більше прикладів.

в) *Наголос в займенниках.*

§ 212. На які склади припадає у Вас наголос в займенниках в таких випадках:

1) В 1-му відмінку однини:

ко́же́н, ко́три́й, ко́тра́, ко́тре́; са́ми́й; ся́ки́й; мо́я́, мо́е́, тво́я́, тво́е́, сво́я́, сво́е́; чи́я́, чи́е́; то́та́, то́то́, то́ті́; се́ся́, се́се́, се́сі́?

2) В 2-му відмінку однини:

мо́е́(йо́)го́, тво́е́(йо́)го́, сво́е́(йо́)го, мо́йго́, тво́йго́, сво́йго́, мо́го́, тво́го́, сво́го́; то́го́, то́е́го́, то́йо́го́, тие́го́, тіе́го́; се́(ьо́)го́, се́е́го́, сие́го́, сіе́го́; мое́ї́, тво́е́ї́ сво́е́ї́, ме́ї́, тве́ї́, све́ї́, мо́ї́, тво́ї́, сво́ї́; то́ї́, тое́ї́, тие́ї́, тіе́ї́, те́ї́; се́ї́, сие́ї́, сїе́ї́, се́ї́?

3) В 3-му відмінку однини:

мо́е́(йо́)му́, тво́е́(йо́)му́, сво́е́(йо́)му; мо́йму́, тво́йму́, сво́йму́, мо́му́, тво́му́, сво́му́; то́му́, се́му́, то́е́му́, сие́му́, ти(і)е́му́, си(і)е́му́; мо́ї́й, тво́ї́й, сво́ї́й; тій, сїй—то́ї́й, се́ї́й—ти́(ї)ї́й, си́(ї)ї́й?

4) В 4-му відмінку однини:

мо́ю́, тво́ю́, сво́ю́, ту́ю́, сю́ю́?

5) В 6-му відмінку однини:

мо́ї́м, тво́ї́м, сво́ї́м, то́ї́м (тим), се́ї́м (сим); мо́е́ю́, тво́е́ю́, сво́е́ю́; то́е́ю, се́е́ю? А може скажуть тільки: мо́ю, тво́ю, сво́ю—ме́ю, тве́ю, све́ю; то́ю, сьо́ю, те́ю, се́ю—тие́ю, сие́ю?

6) В 7-му відмінку однини:

в мо́ї́м, тво́ї́м, сво́ї́м, в мо́е́му́, тво́е́му́, сво́е́му́, в мо́му́, тво́му́, сво́му́; в то́му́, в сьо́му́, в то́ї́м, в се́ї́м, в тії́м, в сії́м; в мо́ї́й, тво́ї́й, сво́ї́й; в то́ї́й, в се́ї́й—в тії́й, в сії́й?

7) В 1-му відмінку множини:

мо́ї́, тво́ї́, сво́ї́, тії́, сії́?

8) В 2-му відмінку множини:
мо́їх, тво́їх, сво́їх?
9) В 3-му відмінку множини:
мо́їм, тво́їм, сво́їм?
10) В 6-му відмінку множини:
мо́їми, тво́їми, сво́їми, ти́ми́, си́ми́?

г) *В числівниках.*

§ 213. На які склади припадає у Вас наголос в числівниках в таких випадках:

а) оди́на́дцять, чоти́рна́дцять?

б) два́дця́тий, три́дця́тий, оди́на́дця́тий, чоти́рна́дця́тий або штирна́дця́тий?

в) два́дця́ток, три́дця́ток?

г) дво́йко́, тро́йко́, обойко́, тро́е́чко?

ґ) оби́два́, пі́вто́ра́?

Увага. Чи завжди стоїть у Вас наголос на першому складі в словах: дру́гий, ше́стий або шо́стий, се́мий або сьо́мий, во́сьмий?

ґ) *Наголос в часівниках.*

§ 214. В інфінітиві:

1) Двоскладових і трискладових:

а) за́йти́, па́сти́, не́сти́, ве́зти́, ве́сти́, ве́рзти́, гне́сти́, гу́сти́, ме́сти́, бре́сти́, пле́сти́, пли́сти́, пря́сти́, скре́б(с)ти́, ску́б(с)ти́, со́п(с)ти́, тря́сти́, цьві́сти́ або цви́сти́, пйа́сти́, або пня́ти́, кля́сти́, впа́сти́?

б) бі́чи́, бі́гчи́ і бі́гти́, мо́(г)чи́ або мо́гти́, стри́(г)чи́ або стри́гти́, пе́(к)чи́ або пе́кти́, сі́(к)чи́ або сі́кти́, ті́(к)чи́ або ті́кти́, вті́кти́, то́в(к)чи́ або то́вкти́; сти́гти́, вст́игти́, здви́гти́, па́хти́, сли́зти́, со́хти́, скре́сти́ (про кригу), пере́йти́; воло́(к)чи́ або воло́кти́, напря́(г)чи́ або напря́гти́, стере́(г)чи́, або стере́гти́, охля́сти́; одя́гти́, відли́гти́, наба́гти́?

в) вст́игну́ти, га́сну́ти, гри́мну́ти, гу́кну́ти, дви́гну́ти, дму́хну́ти, жбу́рну́ти, ко́втну́ти, ли́гну́ти, ли́ну́ти, лю́ну́ти, ли́с(к)ну́ти, па́хну́ти, пле́сну́ти, пли́гну́ти, пли́ну́ти, ре́вну́ти, ри́гну́ти, ри́ну́ти, рі́зну́ти, спі́кну́ти, ско́взну́тись, скре́сну́ти, ску́бну́ти, сли́зну́ти, сми́кну́ти, сти́сну́ти, стрі́льну́ти, стри́бну́ти, стру́гну́ти, со́хну́ти, ти́сну́ти, то́вкну́ти, то́ркну́ти, то́ну́ти, ха́пну́ти, хи́тну́ти, хо́мну́ти, че́ркну́ти, чи́хну́ти, ше́пну́ти, ше́рхну́ти?

г) бі́льша́ти, ва́жча́ти, ви́жша́ти, гі́рша́ти, гла́дча́ти, гу́ца́ти, ду́жча́ти, ле́г(к)ша́ти, лі́пша́ти, лу́чша́ти, ме́нша́ти, ни́жча́ти, рі́дша́ти, ти́хша́ти, то́нча́ти, тя́жча́ти, ши́рша́ти, кі́нча́ти, вде́ржа́ти, вле́жа́ти, змо́вча́ти, всто́я́ти, кла́ня́тись, му́ля́ти, жбу́рля́ти, ста́вля́ти, ма́я́тись?

ґ) бі́льші́ти, гі́рші́ти, лу́чші́ти, лі́пші́ти, вбо́жі́ти, хи́жі́ти, ба́бі́ти, до́брі́ти, же́врі́ти, ли́сі́ти, ма́лі́ти, ме́ртві́ти, ра́ді́ти, ржа́ві́ти, си́ві́ти, си́ні́ти, си́тні́ти, стру́пі́ти, ста́рі́тись, те́мні́ти, те́плі́ти, то́всті́ти, тру́хлі́ти, ху́ді́ти, ча́ді́ти, че́рстві́ти, чо́рні́ти, ша́рі́ти?

д) гле́ді́ти, бро́і́ти, га́і́ти, гно́і́ти, го́і́ти, до́і́ти, дво́і́ти, кле́і́ти, ко́і́ти, мло́і́ти, скро́і́ти, всво́і́ти, встро́і́ти, вси́ді́ти, пота́і́ти, вте́рпі́ти, втро́і́ти, гу́дві́ти, згі́рши́ти, збі́льши́ти, зле́гчи́ти, зле́кши́ти, зме́нчи́ти, зва́ли́ти, во́хчи́ти; ввози́ти, га́ни́ти, ги́ри́ти, глу́ми́тись, гні́пи́ти, гні́ти́ти; згу́сти́ти, до́вжи́ти, дро́чи́ти, зна́чи́ти, ду́ши́ти, зо́ри́ти, ви́їзди́ти, ква́си́ти, скі́нчи́ти, ко́рми́ти, кри́ши́ти, ку́бли́ти, ку́ми́ти, ку́ри́ти, ла́си́ти, ла́сти́ти, ле́сти́тись, ло́ши́ти, лу́чи́ти, влу́чи́ти, зми́ли́ти, мі́си́ти, мно́жи́ти, мря́чи́ти, му́ли́ти, му́ти́ти, ні́жи́ти, на́йди́ти (щастити), впе́вни́ти, пе́сти́ти, пі́ни́ти, пло́ди́ти, плу́жи́ти, спо́вни́ти, по́сти́ти, сьві́дчи́ти, си́ти́ти, сте́жи́ти, сто́жи́ти, стра́ши́ти, та́щи́ти, те́мни́ти, те́пли́ти, то́вши́тись, то́кми́ти, тро́щи́ти, тру́би́ти, тру́си́ти, жу́ри́ти, ту́чи́ти, хи́би́ти, хи́три́ти, вхо́ди́ти, цу́пи́ти, ці́пи́ти, ча́ви́ти, чва́ни́тись, чи́сли́ти, ши́ри́ти, шпе́ти́ти, шпи́ли́ти, вще́дри́ти?

е) бі́га́ти, бо́вта́ти, бри́ка́ти, ве́рта́ти, ги́ка́ти, гля́да́ти, гну́зда́ти, го́йда́ти, дви́га́ти, де́рга́ти, ди́ха́ти, ді́ла́ти, до́вба́ти, лу́ма́ти, зи́ска́ти, зго́рта́ти, зди́ха́ти, зди́ха́тись, зди́са́ти, змі́та́ти, зме́рза́ти, ки́ва́ти, ки́да́ти, ко́в(б)за́тись, ко́вта́ти, ко́рпа́ти, кре́мса́ти, ку́ма́тись, лі́та́ти, лу́за́ти, ла́па́ти (зла́па́ти, пола́па́ти), ла́дна́ти, ли́га́ти, лу́па́ти, ма́за́ти, ма́ха́ти, ми́га́ти, пле́ска́ти, пли́га́ти, по́вза́ти, про́ста́ти, по́ра́ти, про́да́ти, ру́ха́ти, ре́ва́ти, рю́ма́ти, ри́га́ти, сва́та́ти, ске́па́ти, сьні́да́ти, сьо́рба́ти, стри́ба́ти, ся́ка́ти, ти́ня́тись, то́рка́ти, три́ма́ти, трю́ха́ти, тя́га́ти, ха́па́ти, хви́ца́ти. цу́ра́тись, че́мха́ти (че́мса́ти), че́рпа́ти, че́рка́ти, чи́га́ти, чу́(і)хра́ти, щі́па́ти?

2) Многоскладових:

а) рознемі́гти́ ся, надвере́гти́ ся або надвере́чи́ ся?

б) вере́сну́ти, відли́гну́ти, зага́ну́ти, зани́шкну́ти, наба́гну́ти, поро́сну́ти, торсо́ну́ти, холо́ну́ти?

в) бага́тша́ти, багаті́(й)ша́ти, голосні́ша́ти, густі́ша́ти, дурні́ша́ти, ласкаві́ша́ти, молоді́ша́ти, просторні́ша́ти, рідчі́ша́ти, розумні́ша́ти, ситі́ша́ти, слабі́ша́ти, соло́дша́ти, солоді́ша́ти, тихі́ша́ти?

г) на́ді́яти ся, ро́зсьмі́яти ся?

ґ) мая́чі́ти, хоро́ші́ти, тру́пі́ші́ти, божево́лі́ти, деше́ві́ти, обез-

глу́здіти, ди́ча́віти, наві́снїти, поло́віти, и́ржа́віти, обезси́лїти, тру́хля́віти, ше́рша́віти?

д) звича́їти, розкро́їти, впоко́їти, знена́ви́дїти; заба́ри́ти ся, розбе́сти́ти, повиво́зи́ти, пови́сши́ти, увідо́ми́ти, верхово́ди́ти, виво́ди́ти, заво́зи́ти, вору́ши́ти, голу́би́ти, дого́ни́ти, горо́ди́ти, уго́сти́ти, огра́би́ти, ограни́чи́ти, гу́то́рити, жере́би́тись, вздо́ро́вити, пози́чи́ти, обеззу́би́ти, роззя́ви́ти, пойнши́ти, доїзди́ти, розкер(ри)ва́ви́ти, заколу́пи́ти, перено́си́ти, накра́си́ти, покри́ви́ти, окру́гли́ти, вила́зи́ти, розла́зи́тись, маня́чи́ти, мету́ши́тись, змилосе́рди́тись, умилости́ви́тись, запримі́ти́ти, моро́зи́ти, моро́чи́ти, знахо́ди́ти, пони́зи́ти, нишпо́ри́ти, ні́ве́чити, позно́си́ти, одві́ти́ти, підохо́ти́ти, па́зде́рити, па́тро́ши́ти, пога́ни́ти, приподо́би́ти, поло́ши́ти, опоро́си́тись, запоро́ши́ти, напо́рти́ти, опро́сти́ти, пусто́ши́ти, спорі́дни́ти, відрі́кти́ ся, заро́ди́ти, відсьві́жи́ти, розсе́рди́тись, заска́ли́ти, прско́ри́ти, осла́би́ти, скоро́ди́ти, просла́ви́ти, обезсме́рти́ти, соло́пи́ти, соро́ми́ти, заспо́ри́ти, сторо́жи́ти, ота́бо́ри́тись, протвере́зи́тись, тере́би́ти, тирмо́ш(с)и́ти, торо́чи́ти, протýри́ти, тума́ни́ти, захи́сти́ти, знахо́ди́ти, за́хо́ди́тись, насхо́ди́тись, захо́пи́ти, прихо́пи́тись, хоро́ни́ти, цаба́ни́ти, чепу́ри́ти, розче́рви́ти, обезче́сти́ти, дошку́ли́ти, ни́шпо́ри́ти, прошпе́ти́тись, надще́рби́ти, проя́сни́тись?

е) воло́да́ти, колу́па́ти, копи́рса́ти, поло́ха́ти, обе́рта́ти, теле́па́ти, шкату́(і)льга́ти, переве́рта́ти, заволі́ка́ти, проки́да́тись, повилі́та́ти, проля́га́ти, позмі́та́ти, запеча́тати, поло́ска́ти, поло́ха́ти, довпо́ра́ти, запро́да́ти, опро́ста́ти, поврóста́ти, просва́та́ти, спостері́га́ти?

є) ба́лува́тись, бесе́дува́ти, або бесі́дува́ти, во́рогува́ти, кори́стува́ти, полю́ва́ти, про́бува́ти (робити спробу), ре́мствува́ти, за́стува́ти, вито́птува́ти, чу́дува́тись?

Увага. Чи завжди буває у Вас наголос в нижчеподаних часівниках на показаних тут складах, чи може буває й на інших:

а) де́рти, же́рти, ме́рти, пе́рти, те́рти, га́сти, стрі́ти; тягти́, ревти́, хропти́; б) ревіти, стреміти, пійня́ти, сповіда́ти, ско́чити, кра́яти, чи́хати, со́ватись, і т. ін.?

§ 215. В дійсному способі:

а) бо́рю́, ко́лю́, ме́лю́, по́лю́, по́рю́; кра́ду́, кра́де́ш, кра́де́мо́, кра́де́те́; мо́жу́; ві́зьму́, ві́зьме́ш, ві́зьме́мо́, ві́зьме́те́; бу́де чи буде́?

І теж при́йду́, при́йде́ш, при́йде́мо́, при́йде́те́; пере́йде́ш, пере́йде́; пропа́ду́, пропа́де́ш, пропа́де́мо́, пропа́де́те́; поне́су́, прине́су́?

б) ли́ну́, ли́не́ш, ли́не́; кли́кну́, кли́кне́ш, кли́кне́мо́, кли́кне́те́; зви́хну́, зви́хне́ш, і т. д.; го́рну́, го́рне́ш; ве́рну́, ве́рне́ш?

в) си́ві́ю, ста́рі́ю; ве́лю́; ви́шу́, ви́си́ш, ви́сі́ть, ви́симо́, ви́сите́, ви́ся́ть; гре́млю́; ве́рчу́, ве́рти́ш; те́рплю́, те́рпи́ш; мурко́чу́, мурко́чеш чи муркоти́ш; де́ржу́, де́ржи́ш, де́ржи́ть, де́ржимо́, де́ржите́, де́ржа́ть? І теж поле́чу чи полечу́?

г) бу́джу́, ва́лю́—ва́ли́ш, ва́рю́—ва́ри́ш, вйа́лю́—вйа́ли́ш, вр̆джу́, во́жу́, го́ню́, гу́блю́, да́влю́, ди́влю́ ся, дзво́ню́, ді́лю́, до́ю́, же́ню́, жу́рю́, зна́чу́—зна́чи́ш, ко́рмлю́, ку́плю́, ку́ру́, ло́влю́, лю́блю́, ма́ню́—ма́ни́ш, мі́шу́, мо́лю́, мо́рю́, но́шу́, па́лю́—па́ли́ш, пла́ти́ш, по́щу́, про́шу́, ро́блю́, са́джу́, слу́жу́, сма́лю́—сма́ли́ш, су́джу́, та́ю́, то́плю́, тру́блю́, тума́ню́—тума́ни́ш, у́чу́—у́чи́ш і т. ін.?

ґ) вйа́жу́, ди́шу́, ді́ждý—ді́жде́ш, ли́жу́, опере́жу́, пи́шу́, ска́чу́, сто́гну́, те́шу́, че́шу́, ше́пчу́; ду́ма́ю—ду́ма́єш, ді́ла́ю—ді́ла́єш і т. ін.?

д) ца́рству́ю?

д) *Наголос в причасниках активних і в прислівках.*

§ 216. Причасники активні:

а) бі́га́в, ду́ма́в, вхо́ди́в, зно́си́в і т. ін., бу́ла́, бу́ло́, бу́ли́; ве́ла́, ве́ло́, ве́ли́; да́ла́, да́ло́, да́ли́; не́сла́, не́сло́, не́сли́; жи́ла́, жи́ло́, жи́ли́; гни́ла́, гни́ло́, гни́ли́; ня́ла́, ня́ло́, ня́ли́; кля́ла́ кля́ло́, кля́ли́; пи́ла́, пи́ло́, пи́ли́; пли́ла́ пли́ло́, пли́ли́; лля́ла́, лля́ло́, лля́ли́; ли́ла́, ли́ло́, ли́ли́; ста́ла́, ста́ло́, ста́ли́; поча́ла́, поча́ло́, поча́ли́; напи́ла́сь, напи́ло́сь, напи́ли́сь; зва́ла́ ся, зва́ло́ ся, зва́ли́ ся?

Увага. Чи буває у Вас наголос в нижче поданих словах тільки на показаних тут складах, чи буває й на інших: одда́в, пода́в, прода́в, розда́в, поча́в; бра́л бра́ло, бра́ли; жда́ла, жда́ло, жда́ли; рва́ла, рва́ло, рва̀ли; спа́ла, спа́ло, спа́ли; те́рла, те́рло, те́рли; ревла́, ревло́, ревли́; тягла́, тягло́, тягли́; уме́р, уме́рла, уме́рло, уме́рли; роди́в ся, роди́лась, роди́лось, роди́лись?

б) бі́га́вши, ду́ма́вши, зву́зи́вши, поле́жа́вши і т. ін.?

в) би́у́чи́, рву́чи́, пи́у́чи, беру́чи́, біжу́чи́, даю́чи́, хо́тячи́, хо́дячи́, ле́жа́чи, де́ржачи́, те́рплячи́, не́су́чи́, і́дучи́, і́здячи́, і́ду́чи́, шеле́стячи́?

§ 217. Прислівки:

а) а́ле́, а́мі́нь, бі́гме́, бі́ля́, бу́ці́м, ве́рхо́м, вдві́йзі́, взбі́льшки́, ві́дта́к, ві́дті́ль, ві́дці́ль, влі́тку́, впе́ре́д, ві́стя́ або ві́штя́ або ге́тя́, да́вно́, да́рма́, да́ро́м, до́вго́, до́си́ть, за́-гу́рт, за́мі́сь(ть), за́-рі́к, зме́жи́,